

A MAGYAR NEVELÉS KÖRVONALAI

TIZENKÉT DOLGOZAT

IRTA:

IMRE SÁNDOR

BUDAPEST, 1920
STARK FERENC KIADÁSA
(I., KRISZTINA-TÉR 7.)

Feleségemnek.

Kisebb dolgozataim közül azokat foglaltam itt egybe, amelyek a magyar nevei? szervező seben felhasználható gondolatokat tartalmaznak: a. nevelés irány eszméit, a mai szervezet hiányairól való véleményt és az újjászervezés előkészítésére vonatkozó javaslatokat, nevelésünk magyarrá léteinek némely feltételét s három nevezetes magyar embernek a, nézeteit arról hogy a művelődés kérdései milyen kapcsolatba η va η rak a nemzei politikával, a nemzet jövőjének az alakulásával.

Az egyes darabok egymástól függetlenül készültek annak idejében s elég hosszú idő alatt (1901—1917), más-más közönség számára. Mindez természetessé teszi, hogy ismétlődés bőven van bennök s bizonyos tekintetben az egy helyben taposás képét mutatják. Ez az olvasóban az íróra, nem kedvező hatást kelt, annál inkább, mert Iva Λ valaha, nui igazán arra. v am szükség, hogy rendszeres egységben lássuk művelődési politikánk ebben, köznevelésünk szükségleteit és követni való útjait. S csábító is volt: egybe öntenem az egészet, kiegészítve a legjobban érzett hézagokat, segítenem a szükséztelenség okozta hiányokon. Mégis változatlanul jelenik meg mindenik, az ilyen munkára kívántaié, idő és nyugalom teljes hiányán kívül főként azért, hogy bizonyosságot tegyenek törekvéseim irányáról.

Szeretném ha elolvassák ezeket a kis cikkeket mindazok. akik működésemtől a magyarságot és a kereszt vénséget féltik s az uralkodó áramlatok szerint, való ide-oda fordulással vádolnak, mert azok nem ismernek; még inkább óhajtom, hogy elolvassák azok, akik eddig mellettem állottak: tanítványaim, mert legnagyobb veszteségem az lenne, ha ők irántam való bizalmokban megrendülnének.

E személyes óhajtásokon kívül azonban első sorban azt óhajtom: vajha, tehetne ez a kis füzet is szolgálatot a mindig szolgálni kívánt ügynek: a neveléssel megalapozható nemzeti jövőnek.

.Budapest, 1920 február 5.

Imre Sándor.

TARTALOM.

	Oldal
1. Pálya kezdetén. Gimn. tanári székfoglaló beszéd. 1901.....	1
2. A magyar nevelés történetének jelentősége. Magántanári próbaelőadás. 1904.....	8
3. Wesselényi Szózata és a köznevelés. 1907.....	22
4. Széchenyi és a magyar nevelés jövője. 1912.....	33
5. Báró Eötvös József művelődési politikája. 1913.	54
6. Magyar vonások nevelésünkben. 1906.....	71
7. Pedagógia és politika. 1911.	32
8. Köznevelésünk belső egysége és a nemzeti egység. 1915.	94
9. A háború és a pedagógia. 1915.....	113
10. Társadalmi jogalkotás és nevelésügy. 1917.....	330
11. A többtermelés pedagógiai követelményei és a nemzetnevelés. 1917.....	140
12. Tudománypolitikai kérdések. 1917.....	151

Pálya kezdetén.

Tanári székfoglaló beszéd a kolozsvári ref. főgimnáziumban,
1901 szeptember 7-en.

E helyre lépve, hogy a kolozsvári ev. ref. főgimnázium, renies tanáráként tanári székeket elfoglaljam, fokozottan tolul fel bennem az örömmek és aggodalomnak az az érzése, mely életpályámra készülésem közben annyiszor elfogott. E két érzés egy forrásból: a tanári hivatásból, pályám mivoltából fakad. Örülök annak, hogy a hivatás-érzés kijelölte pályán határozott helyet foglalhatok, hogy megnyílt előttem is a tér, melyen erőim hoz mérten munkálkodni vágyom s örülök kivált annak, hogy egyházam, az emberiség haladásával, a nemzeti törekvésekkel alapelveinél fogva mindenütt egybeforrott református egyház iskolájában léphetek tanítványaim elé. Aggodalmat is kelt bennem e lépés, mert a feladat nagy. Nem a munka sok, hanem a oél van egy emberi életben el nem érhető messziségben; nem az akarat csügged már az első pillanatban, csupán a lépésem ingadozik még, mert nagyon széles a mező, melyre már reá léptem. Ezen a mezőn járatom most tekintetem; az utat keresem, mely minden tanító ember közös céljához közelebb juttasson. Pályám kezdetén feladatokat vizsgálom, a teljesítés lehetőségét latolgtatom s itt most azok előtt, kik engem ez intézet munkásai sorába igtatnak, erről akarok röviden számot adni.

I.

Az emberi társaságot ősidők óta egyes szerveinek a munkája, tartja fenn. E szervek egymástól elkülönült hivatással, az idők folytán átalakult eszközökkel mindig ugyanazt a nagy feladatot teljesítik, melynek eredménye az emberiség örökös fejlődése, haladása. A fejlődésnek lehet felső foka, de azt meghatározni az ember nem tudja; e haladásnak lehet végső pontja, tehát megszűnhet, de az ember mindig nyitva látja maga előtt az utat s természetében van, hogy ezen az úton előre igyekezzék. Szükséges erre ismernie fejlődésének addigi menetét, annak tanulságait, mert e nélkül ez út

minden nemzedék számára ugyanaz maradna, tovább haladás helyett ugyanazt a fokot kellene újra meg újra elérnie. Egy-egy nemzedék mindig a megelőzőnek eredményeire épít, az számára a kiindulás. Az emberi értelemnek azonban az egész emberiség értelmének az útját kell megtennie, hogy feladatával tisztában lehessen. Annál jobban betölti egyéni hivatását minden egyes ember, minél határozottabban áll korának az értelmi magaslátán, vagyis minél világosabb előtte mindaz, amin az emberiség addig az ideig fejlődése fokain áthaladt. Az emberek összeségének ezt a műveltségét — egymástól el nem választható szellemi és erkölcsi műveltségét — nevezzük a kor műveltségének. Azt a képességet kell megadni a fejlődő egyéneknek, hogy majd érett korában e műveltség alapján az emberi nem tovább haladásának, előmozdításában reá váró nagyobb vagy csekélyebb részt ember voltához méltóan végezni tudja. E képesség kifejlesztésére, a műveltség alapjának a megvetésére szolgál lassanként elkülönült fajaival a társadalomnak az a szerve, melyet, iskolának nevezünk.

Az iskola feladata tehát alap vonásában mindig egy: az emberiség haladását, fejlődését kell előmozdítania. Ezt tette az iskola, mióta meg van, folytonosan. Ez azonban távoli, voltaképen soha el nem érhető cél, be nem fejezhető feladat. Az emberi elme pedig korlátolt, azért az előtte levő feladat sem lehet korlátlan. Szükséges, hogy ezt a végső célt ismerje, a felé iparkodjék, de lennie kell mértékének, amely a helyes irányban való haladásról, a munka eredményes voltáról megnyugtassa. Országok, nemzetek különültek el egymástól, melyeknek egyetemes emberi rendeltetéseket, bizonyító sajátos célokkal kell teljesíteniök, melyeknek az általános emberi haladás, fejlődésen belől külön, közelebbi feladataik vannak. Az iskolák ezt az országos, nemzeti -munkát támogatják, ezt a célt szolgálják. Egy nemzet tagjai is egyesülhetnek különböző szempontok szerint többféleképen s tarthatnak iskolát, szolgálhatják az egyetemes emberi érdeket az őket egyesítő külön-külön felfogással, de létjogosultságuk megszűnik, mihelyt a mindnyájokat magába foglaló nemzet érdekével csak annyira is ellentétbe jutnak, hogy ennek a céljait nem szolgálják. Vagyis mindig a nemzet az irányadó s az iskolákra nézve az a kérdés, hogy az emberi haladás útján hová jutott már el az illető nemzet s mi ennek a kor mindent átható uralkodó eszméje szerint a fejlődés menetében legközelebbi feladata. Mindig arra kell a figyelemnek irányulnia, hogy a jövő miképp alakíthatja a nemzet helyzetét, milyen feladatokat ró majd reá s ezen az alapon az iskola közelebbi feladatát akkor teljesíti, ha növendékeit a nemzeti munkában való részvételre előkészíti.

Eötvös József félszázaddal ezelőtt az egyenlőséget, szabadságot és nemzetiséget mondta a kor uralkodó eszméinek. Az új században a jelek szerint ez eszmékért újból küzdeni kell s a küzde-

lemben vezetőnek a *nemzetiség* eszméje látszik. Eszköze pedig ugyanaz, amit a nagy gondolkodó annyira fontosnak tartott: a művelődés. Nemzetek küzd el ni ének a tanúi vagyunk, sot a küzdelemben magunk is részt veszünk. Látjuk, hogy a magukban is elég erős nemzetek mint erősítik magokat, ia kisebbek miként igyekeznek olyanhoz tapadni, melyben faj táj ok már hatalomra jutott. Mindenfelől készülődést látunk, nem lehet észre nem vennünk, hogy a nemzetek csendes, fégyvertelen küzdelme mind hallhatóbbá válik s lehetetlen nem látnunk, hogy e küzdelem az emberi élet minden terén a nemzetek egyenlőségét és szabadságát veszélyezteti. A nemzetől lügg e veszély nagysága, előkészületétől függ, hogy — ha már helyzeténél fogva semmi téren a. támadók közé nem tartozhatik — a saját csendes előhaladását mennyire tudja biztosítani. A nemzetiség uralkodó eszméje ma még nem békés eszme s talán soha nem is lesz az, ezért tehát az ilyen korban az az iskola közvetlen feladata, hogy a nemzetet a nemzetek küzdelmében való megállásra képessé tegye s így a nemzet szabadságát megóvja.

A magyar nemzetnek külön kötelessége még ezen a feladaton belől is. hogy magát a magyarságot erősítse. Elsők vagyunk e hazában szám szerint, elsőeknek kell lennünk szellemi téren is. A világuralom a gazdasági harcok közben is szellemi úton jut majd egyik vagy másik nagy nemzetnek, szellemi úton kell véglegesen megállapodni a magyarság uralmainak is ezen a magyar földön. A magyarságnak emelkednie kell erkölcsi és szellemi téren, hogy emelkedhessek mindazokban a tekintetekben, melyek -nemzetek sorrendjét megállapítják és megtartják.

Még tovább különül az iskolák célja, ha a nemzeti munka sokféle voltát tekintjük. A nemzet célját minden egye» tagja a maga sajátos módja szerint szolgálja s emiatt keletkezett többfajta iskola, mindenik bizonyos még közelebbi feladattal. Ez iskolák között *n*, középiskola fontossága abban van, hogy növendékeiből válik idővel a polgároknak az a része, melynek feladata az egész nemzet irányítása: az u. n. tanult emberek innen kerülnek ki.

A középiskola feladata tehát az, hogy az emberi nem általános haladásában α kor szelleme szerint a nemzetre váró munkára, előkészítse azt az ifjú nemzedéket, mely a nemzeti munka vezetésére van hivatva.

II.

E feladat teljesítésére igyekeztvén akadályokra bukkan az iskola.

Mindenütt a nemzeti elemeket domborítja ki, azokat gyarapítja. E célból, bár a munka a múlt alapján mindig a jövőre irányul, az iskola szeme állandóan a jelen viszonyokon is van, azok mutat-

ják a hiányokat, azokból lehet következtetni a jövőre s így határozódik meg ezekből az a közelebbi cél, melyet az iskola munkásai egy-egy korra magok elé tűznek.

A társadalomnak minden munkára más-más szerve van, melyek között élénk a kölcsönhatás. Néha pedig élénk az összeütközés is. Aligha van tere az emberi munkának, ahol számolnunk, sőt szembe szállanunk ne kellene idegen tényezőkkel, melyek más munkás haladását gátolják, hatását rontják. Így aztán a mellett, hogy nálunk majdnem minden szellemi munkát végző ember jó hajlását a népnek még nem eléggé emelkedett értelmisége meggátolja, hátráltatják még a magasabb iskolát végzett, u. n. művelt elme is. Pedig igen nagy baj, ha nem tudja megtalálni kiki a maga helyét, nem tudja tiszteletben tartani a más egyéniségét. S éppen itt van egyik gát. Azt látjuk, hogy kifejlődött bennük az értelmi nevelés, mondhatnánk az iskolák révén a tudákosság, a mindenhez értés, de annyira nem emelkedtünk, hogy fogyatékos tudásunkat is erkölcsi nevelésünk megadta szempontok szerint használjuk és gyarapítsuk, hogy magunkat ismerjük és másokat megismerni igyekezzünk. Ezért szolgálunk sokszor gátul olyanoknak, kik a mi modorunk szerint harcolni nem tudnak, kiknek vezető elve az önzetlen munka, célja a haladás, eszköze az önképzés és irányítója az a tudat, hogy minden egyes embertől függ a nemzet, az egész fejlettségi foka minden ember munkájától az összesség előhaladása. Ma a felső fokra emelkedett már az egyéniség kifejlesztése, de nem igazi alakjában. Nem az a szemünkbe tűnő alapelv, hogy mindenki magában éve értékes, még pedig annyira, amennyi önértéke valósággal van; nem az a fontos, hogy elismerjük másban ezt az önértéket s tért engedjünk neki, hogy a köz javára érvényesülve önmaga boldogságát is előmozdítsa. Nem. Ma mindenki csak saját valódi vagy képzelt értékét akarja ismerni és elismertetni, abban látja a szabadságot, hogy neki minden szabad legyen, az neki a haladás, ha az ő személye előre halad, még pedig többnyire nem az eszményi javak felé. Így foglalja el az egyéniség helyét az önösség. a cél nemes voltának tudatából eredő önértéket így szorítja, ki az elbizakodottság, a becsületlen munkára való törekvés helyére így lép a külső sikerért áhítozás, más ember támogatásának nem a közös, magaslatos cél gondolata, hanem számítás, lélektelen, rideg önzés az alapja.

Ez pedig nem az a kép, melyen szemünk meglegedetten nyugodhatnék, — nem olyan tükör, melybe tekintve orcánkat önkénytelenül el ne takarnánk. Ebben van a középiskola előtt a nagy akadály, ennek elhárítására kell folytatnia az iskolának a nem ma kezdett s holnap-holnapután még nem is végződő munkát, melynek az a célja, hogy az egyes ember felemelkedjék arra a magaslatra, honnan széttekintve a részecskék fontos munkáját az óriási összességben szemmel kísérheti; képessé válik egyéniségének önálló érvé-

nyesítésére, megnyeri munkája értékének alapján a tovább dolgozshoz szükséges nemes önértetet a többi részek munkáját: látva eltelik szerénységgel, azok iránt becsüléssel, hivatását látja felismert munkakörének betöltésében és ezért kötelességének érzi az egyéni tökéletesedésre való törekvést. Az a cél, hogy megöröködjék a nemzetben egyes fiai révén a munka szükségének érzete s a nemzeti munkában való részvételt meghatározza egyik felől az egyéni munka fontosságának önértetes ismerete, másfelől az a tudat, hogy ezt az önértetes és céltudatos munkát minden embernek végeznie kell, munkás-társait és azok munkáját tehát kinek-kinek becsüleiben ke! tartania. Azért fontos e célgondolat a középiskolában, mert az innen kikerülő ifjak mindmegamnyian tanítói lesznek környezetüknek hatnak majd mások életmódjára, életfelfogására. Belőlük alakul majd a társadalom s határozódik meg a nemzet versenyképessége és becsülete a művelt nemzetek között. E végre nemcsak ismereteket nyújtva, hinnem növendékei lelkét, érületét képezve — munkatársakat nevel magárnak a középiskola.

A gátló körülményekkel szemben tehát a nemzeti célt szolgáló középiskola azt az alapot akarja megvetni, mellen megállva a nemzeti munka folyamába bele lépő ember a maga helyzetét felismerhesse s abban talán épen úgy, mint valamely vagy sok más ember, rle önálló elhatározással, önálló ítélelssel és a cél tiszta ismeretével vehessen részt, hogy a maga sajátos emberi, hivatását mások akadályozása nélkül teljes Hihesse.

III.

E nemzeti munka eszköze az iskola, egész személyi és tárgyi ellátásával. Csupán az alapelvet kell megkeresnünk, mely mindezeket egyöntetűen áthassa és megelevenítse. Ezt az alapelvet közélünkben találjuk elevenítő és éltető alakjában. A történelem folyamába képzelve magunkat idáig jöhetünk a nyomain. Ez az elv határozza meg sok száz év óta az emberiség fejlődését, jelöli ki az iskolák célját s nemzeti feladatainkat szemlélve ez emelkedik fel ni a is előttünk, hogy szerinte rendezzük a magunk életét s ismertessünk meg vele olyanokat, kiknek jövendő élete s különösen benső, lelki élete a mi életünk munkájától függ. S épen azért, mert ma mi, az iskola nem élhetünk zavartalanul a munkának, mert ropnant erejű munkatársunk, a társadalom nem támogat bennünket megfelelően, sőt megdöbentő és elkeserítő jelenségeivel elpusztítja, amit ngynehezen építettünk, azért kell fejlődésünk útján tovább haladva követnünk eddigi vezetőnket: *a keresztyén szellemet!* Az ebben élő erkölcsi és szellemi irányelvek éltetik a protestáns iskolát mióta épen a keresztyénség igazi szellemétől áthatott hitújítók által életre

kelti. Csupán történelmünk tanulságait kell megfigyelnünk, ha a jövőre irányítást keresünk. A vallási megújulás történetének némely látszólag külső mozzanata ötlík itt eszembe, melyekben a protestantizmusban tisztán jelentkező keresztyénség lényeges vonásait látom s benső tartalmokban a mi munkánkra nézve mindmegannyi újmutalást talállok.

Az eredetére visszatért vallásban az isteni tisztelet egész me- nete rámutat a keresztyént jellemző egyszerűsége, az ének benső- séget jelez s a könyörgésben benne van a keresztyén ember szerény- sége. A közös ének, a beszéd közös hallgatása, közös imádkozás — mind azt mutatja, hogy a mi egymáséttól ezerféleképen különböző életünk mind egy cél szolgálatában áll. S mi e cél? Megfelel erre a visszatérés az evangéliumhoz, melyben az igazságot keresték. A reformátorok fellépése nem egyéb, mint engedés annak a benső ösz- tönnek, mely személyes érdekre nem tekintve az igazság szolgálását követeli. Ez a törekvés az egész reformáció alapja. A biblia mindenki kezében — az emberi egyenlőséget és szabadságot jelenti s mutatja, az őszinteséget, mely ezekhez tartozik.

E mozzanatokban fontos elvek kifejezését látom, Azok a kö- rülmények, melyek között vallásos érzéseinket ápoljuk s az igazság felé törekszünk, a siker feltételéül az egyszerűséget állítják elénk. Ennek a, nevelésben való fontosságát most mellőzhetjük, mert benne van a másik elvben, amelyre protestáns egyházunk története tanít. Azt kívánja ez tőlünk, amit a keresztyén vallás minden keresztyén- től: az igazságért való lelkesedést. E fogalom kifejtése és alkalmazása a protestáns nevelés nevezetes sajátja. Ettől függ, hogy a protestantizmus megjelölte másik tekintetben: a nemzeti irányban mily eredményekre juthatunk.

Az igazságérzés hatalom. Akiben, meg van, az igyekszik a maga emberi feladatát felismerni és teljesíteni. Az fel emelkedik arra a magaslatra, ahonnan széttekinthet; megkeresi azt az utat, niely a helyes irányban vezet s más útját nem gátolja, Aki az igazságért lelkesedik, abban nem élhet az önzés: az megtalálja a maga helyét s nem akar mások előtt sem magasabban állónak látszani; azt nem fosztja meg a külső dísz keresése a benső egyszerűségtől, lelki szerényiségtől; ez nem csupán az érdeket nézi és önmagát látja, akiben él az igazság érzése, az számot vet mindig önmagával s azzal az örökös kölcsönhatással, amiből az élet áll; abban nemcsak a jog kí- vánsága lesz meg, hanem sokkal inkább a kötelesség érzése, nem ft haszonra áhítozás mozgatja életét, hanem a hasznot tevés vágya. Erkölcsi hatalom az igazság érzése; meghatározza a szépet és a jót, elvet mindent, ami az egyesnek mások kárával jó. Növeli az egyé- niség értékét, mert az egyéni érték elismertetését más egyén érté- kének elismerésétől nem választja el. Olyan hatalom, melytől az egyenlőség és szabadság *függ*; mely nélkül nincsen maradandó si-

ker, nincsen ezt előidéző érdem, nincsen nemes törekvés. Az igazságérzés létesíti az összetartás érzését, mert nem tűri az egyes külön állását; mégis ez mozdítja elő az önállóságot, mert belénk oltja a személyiség tisztetét. Az igazságérzés, az igazságért való lelkesedés azért nemzeti kincs, mert az egyest a nemzeti munkában való lelkes részvételre indítja.

Az iskolát az igazságérzés fejlesztésére utalja a keresztyénség alapelve, a protestáns egyházak története s azok a mindennapi jelenségek, melyeket egy nemzet körén belől, vagy az összes nemzetek körében megfigyelhetünk. Ennek kifejlesztésével: megalapítja az iskola a becsületos munka vágyát, az érték elismerését s mikor így lelki javakért dolgozik, mindennél hathatósabban munkálkodik a külső anyagi javak igazi gyarapodásán is, melyet nemcsak egyesei; éreznek meg. hanem az egész nemzet. Ez elv követését és a gyermekie lélekbe oltásai, tartom emberhez és középiskolához méltó gyakorlati nevelésnek. Mikor így felülemelkedik az iskola munkája a mindennapi élet küzdelmes jelenetein, éppen akkor végzi igazán, az életre nevelést. Nem a mai életre, mert nem az a célja, hogy növendékei, az új nemzedék az előbbi nemzedék életének a fogásait eltanulja, hanem az a célja, hogy az az új nemzedék képessé legyen cían életre, mely a maihoz képest haladást, fejlődést jelent, melynek más a feladata, mint a mainak. A történelem tanulságaihoz veszi az iskola a legközelebbi mnl-t tanulságait is, hogy a jövőbe tekinthessen. A fejlődést szolgálja, tehát nem köti meg nevelésével senki szárnyait. Csupán egy tekintetben kell az iskola munkájának kényszerítő erejűnek lennie s ebbe vau nemzeti fontossága: aki innen kikerül, legyen erős, legyen képes felemelkedni ama, a magaslatra, melyen megérthető Zwingtiuek Kálvin szellemével egyező szava: *non ut nobis vivamus nati sumus, sed ut omnibus omnia fiamus*, — meg a Széchenyi István mondása: „Csak a gyenge szereti önmagát!”

Ilyen szellemű oktatta-nevelésben, azt hiszem, én is megtaláltam a mai magyar középiskola nemzeti hivatását, melyet annak régebbi munkásai szemök előtt tartanak s melyben az ő munkájukat jó lélekkel folytatni óhajtom. E munkában a keresztyénség szellemét ismerem, vezetőmnek, azt az emberszeretetet, mely az egyest keresi, de benne igazságosan az egész alkatrészt látja. Ez a szeretet az az alapelve és eszköze a nevelésnek, mely képessé tesz az igazságért való lelkesedésre. E szeretetnek éreztem s érzem ma is hálásan jótékony hatását mindazok részéről, kiktől az én nevelésem függött. Ezt a szeretetet érzem magamban mindazok iránt, kikre a megjelölt elvszerű munkám vonatkozik. Erre kértem ettől az iskolától munkateret, ez az első szavam a kezdet kezdetén tanítványaimhoz s ehhez kérem most Isten segítségét.

A magyar nevelés történetének jelentősége.

A tudományos munkára való törekvést kettős forrásból eredő szükségérzés kelti fel. Egyik ága a forrásnak: benső, egyéni okok; ezek szükségessé tesznek bizonyos irányú munkásságot, — másik: a külső körülmények, »a választott tudományzak helyzete, aminek a révén tárgyi okok állapítják meg a cselekvés ösztöne, számára a határozott irányt.

Az itt következő vázlatos fejtegetés¹⁾ foglalatja magántanári próbaelőadás volt a Kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeit-, nyelv- és történettudományi karán, 1904 decemberében. Nem szól írója benső okairól, melyek a ima gyár nevelés története iránt keltettek benne érdeklődést, hanem fel akarja tárni nagyjából azokat a körülményeket, melyek a neveléstudománytól saját fejlődése érdekében a nemzeti neveléstörténet számbavételét kívánják és kijelöli az egyetemes jelentőségű nevelés-tudományban a magyar neveléstörténet feladatait.

I.

A magyar neveléstörténet kutatását és földolgozását az a nemzeti irányzat kívánja, mely ma nálunk is, mint az egész világon, a közélet minden terén uralkodik. Ez az irányzat kényszerítő erejű, neve jelszóként szállong mindenfelé s így a tudományhoz is elhatott. A tudománynak azonban nem szabad egyéb kényszernek engednie, csak annak, mely lényegéből fakadva, az ennek megfelelő fejlődést követeli. Még kevésbé szabad más jelszót követnie, csak azt, mely a lényeg kifejlődését, tehát a tudomány létét biztosítja: az igazság és szabadság egyértelmű jelszavát. Kötelessége azonban az uralkodó jelszavakat és irányzatokat megvizsgálnia, mert az élő tudomány az étellel való kölcsönhatásból nem vonhatja ki magát s így számolnia kell azokkal az irányokkal, melyekben a kor lelke tükröződik.

Az ilyen irányzatok komolyan való számba vétele mindenik-

¹⁾ Megjelent a *Magyar Paedagogia XIV.* (1915.) évf.

nél inkább kötelessége a neveléstudománynak, még pedig kötelesség-önmaga iránt. A nevelés ugyanis, melynek a menetét a neveléstudomány megállapítani törekszik, bármily tudományos alapról induljon is ki és bárhogyan határozza is meg a maga elé tűzött célt, csak úgy számíthat eredményre, ha megfelel a neveltek lelkének és ha munkája meglevő elemekhez fűződik. Ezért kénytelen maga a neveléstudomány is e szempontból gyakorlati lenni, különben feltétlenül hatástalan, sőt mivel a természetes fejlődést így akaratlanul is gátolja, káros is.

A neveléstudománytól célja kívánja, tehát lényegében van, hogy az uralkodó irányzatokkal számot vessen és hogy ezzel a számvetéssel ne késlekedjék. Ezt kívánja fő segítsége: a lélekten is, melynek szerepéből a nevelésre nézve örök törvényül következik a változatosság, az alkalmazkodás. A nevelés hatása nemcsak az egyes emberre vonatkozik, hanem ezen át az egészre is; a külvilágnak az egyes ember lelkére nagy befolyása van s ezért a neveléstudománytól nemcsak az kívánja az uralkodó irányzat számbavételét, hogy a nevelésnek külső kísérő körülményeivel, mintegy a levegőjével tisztában kell lennie, hanem az a tekintet is, hogy el ne veszítse hatásának lehetőségét. Nem szabad mindentől meg..inognia s útjából kitérnie; ettől meg is óvja a tudományos alap. Mihelyt azonban valamely irányzat az emberi közösségnek nagy körében kezd érvényesülni, mélyről fakadt vagy mélyre hat, kötelessége ennek forrását és hatása titkát, az egész irányzat értékét megvizsgálnia. A vizsgálat eredménye vagy az, hogy a hangos jelszó üresnek bizonyul s ekkor a neveléstudomány az érvényesülésének útjába áll és káros hatását meggátolja, vagy pedig kiderül, hogy az az irányzót benső szükségéből származott, s ekkor a valósulását kell elősegítenie.

A nemzeti irányzat, melynek létéből kiindultam, a lelkeken már régóta s igen erősen uralkodik. A nemzetiség eszméje tartja fenn Ebből fakadt nyelvünk és irodalmunk megújulása, Széchenyi nemzetnevelő tevékenysége; ez sugalta Wesselényit s ugyanez, látta Eötvös József korának irányító eszméi között is vezetőnek. Ezt a? eszmét a neveléstudománynak annyival inkább figyelembe kell vennie, mert ma együtt hangzik mindenütt a nemzeti nevelés egyes kövei élésével, vagyis az eszme most már maga tűzi ki érvényesülése útját. Eredete oly mélyen van az emberi lélekben, hogy érvényesülésének eddigi akadályai csak erejét fokozták Hatásra való-törekvése ez eszmének mindaddig nő, míg csak minden téren el nem nyeri megillető helyét. Azután, ha jogaiba jutott, nyugodt irányi -tója lesz majd annak a munkának, mely e nélkül az irányítás nélkül eddi g rendszeres nem lehetett, épen a nemzetiség eszméjétől okozott Nyugtalanág miatt.

Lényegében nem juthatott érvényre a nemzetiség eszméje,

mert nem volt *előkészítve* az útja. A nevelésben nem neki megfelelő irányok döntöttek és így jórészt hiába volt a küzdése, hiszen nem a kellő helyen történt. Mélyről fakadása nyilvánvaló s a neveléstudománynak a nevelésre való befolyása azért hanyatlak mindinkább, mert eddig nem számolt vele a kellő mértékben. Lassanként kihúzódik alóla éppen az a lélektani -alap, mely legfőbb erőssége tartozik lenni. Minél jobban egybefonódik a lélektan az élettannal, a nevelésben annál nagyobb a jelentősége a nemzeti irányzatnak is, mert az ezzel való foglalkozást az élettan is megkívánja, mikor hangoztatja a származásnak az emberre való hatását. Az élettan bizonyos örök törvényeket, állandó vonásokat iktat be a neveléstudományba s ezek között azt is, hogy az új élő lényt származásának minden körülménye befolyásolta, tehát az a közösség is, melyben szülei éltek.

E szerint a neveléstudomány a céljától megszabott gyakorlatiaság s az ezt megvalósító lélektan és élettan kívánságára, a nemzeti irányzatot kénytelen figyelembe venni és érvényesíteni.

II.

Első tenni való annak megállapítása, hogy a nemzetiség eszméjét a nevelés terén milyen szerep illeti meg, vagyis mi az a nemzeti irányzattól sürgetett nemzeti nevelés. Azután következik annak a kifejtése, hogy a nemzeti jelzővel meg bővült nevelés mennyire egyezik a nevelés tudományos irányjaival.

A nemzeti nevelés meghatározása könnyű. Az a folyamat ez, mely alatt a nemzet közös jellemvonásai a nevelt egyén egyéni jellem vonásainak a fejlődésben alapul szolgálnak.¹⁾ Ebben megillető helyéhez jut a nemzetiség uralkodó eszméje s így értve a nemzeti nevelést, megtaláltuk azt a néző pontot is, melyből a nemzeti, nevelést a neveléstudomány mai álláspontjáról vizsgálhatjuk.

A nemzeti irány a nevelésben semmi egyéb, mint a társadalmi tényezők és ezzel az emberi közösség elismerése. Ugyanaz, a mai neveléstudományi irányoknak vagy kényszerű járuléka., vagy alapja, vagy pedig kicsúcsosodása.

Az az elméleti irány, mely a nevelés célját csak az egyes emberre nézve tűzi ki, magában a nevelés *egyéni* voltának követelésében már a társadalmi mozzanattal számol. Sőt azzal, hogy Herbart a nevelés végső célját az erkölcsiben keresi, feltétlenül elismeri az ember társas lény voltát s a közösség szabályozó hatását. Az a nevelés, mely a legszigorúbban halad ez irány útmutatása szerint, lefolyásában kénytelen tapasztalni a társadalmi tekintet mellő-

¹⁾ V. ö. Gr. Széchenyi István *nézetei a nevelésről* c. munkája 9.1.

sének lehetetlenségét, eredményében pedig még a mellőzésre való törekvésnek is a káros hatását. Az ú. n. egyéni nevelésben is szükségképpen érvényesül tehát a közösség s mivel a nemzet az emberi közösség alakulata, az egyéni nevelés pedig az egyéni vonásokat keresi, azért az egyénben meglevő nemzeti vonások felhasználását a nevelésnek éppen egyéni irányzata is megkívánja s ezek a vonások a nevelésre ha nem tervszerűen is, de mindenesetre hatnak.

A másik elméleti irány annyira számol a közösséggel, hogy nevét is ettől veszi és a nevelésnek az egyénre vonatkozó feladatát, az akarat fejlesztését, a *társadalom* szempontjából tárgyalja. Amíg az ú. n. egyéni nevelés kénytelenségből tekint a közösségre, a társadalmi nevelés ebből indul ki, mert látja, hogy az egyes ember a közösségből áll elő, abban él. azzal van kölcsönhatásban, léiének célját az érteti meg. Ezek szerint a nemzet érvényesülését ez a nevelési irány sem mondja ugyan ki, de magában foglalja, a módot megadja reá, mert a közösség fogalma és a nemzet fogalma csak kit erjedésben különbözik egymástól.

Nyilvánvaló, hogy a neveléstudománynak e két iránya csak lehetővé teszi a nemzeti nevelést, de szükséges voltaik csak következtetnünk lehet, magok ez irányok ezt nem hangoztatják. Az egyes ember nevelése nagyon is csak az egyest nézi s a közösséget nem mellőzheti ugyan, de vele nem törődik; a társadalmi nevelés meg a közösségei egészében tekinti s nom. számol ennek a köreivel. Tehát egyik irányban nem jut érvényre a közösség annyira, hogy alakulatai feltűnhessenek, a másokban pedig a közösség egyetemes volta mellett alakulatainak egyénisége eltűnik. Egyikben sincs benső fejlesztő erő: az ú. n. egyéni nevelés igen is elméleti, a gyakorlatiaság hiánya, okozza benne a közösség kevésbé vételét; a társadalmi neveléssel ivedig gyakorlatiasága az egyént szorítottja hátra s így éppen igazán gyakorlativá, vagyis való alapon állóvá fejlődését gátolja meg.

Ez a kettősség, a kettő között levő hézag okozza a nemzeti irány nem. érvényesülését is. A hézag megszüntetésével a nemzeti nevelést is megindítja. igazi útján a neveléstudomány harmadik iránya: a *személyiség* nevelése. Itt „a szerves egészen belől egységesen, de éppen azért nem egyformán érvényesülő egyéniség elve”¹⁾ mozog. Az egyéniség itt az erkölcsi fejlődés alapja, az erkölcsi és tudatosság a személyiség megalakulásának a bizonyítéka, a szerves egész az egyéniség érvényesülésének a tere: ezzel egységgé válik az a kettősség, mely az .egyének és a közösségnek külön-külön való kiemelése által jelentkezett, A személyiség nevelése az egyént önmagában értékesnek tartja és az elvet következetesen alkalmazva, az egész emberiségnek mint szerves egésznek a keretében az összes

¹⁾ Schneller, Paedagogiai dolgozatok I. 9.

szervek egyéniségét is elismeri. Mivel az elv fokozatos alkalmazása a kisebb körű személyiségek érvényesülése teréről a nagyobbakat, ezeknek meg a belőlük mint szervekből álló egészet állapítja meg: ezért a személyiséggé emelkedett egyéniségre nézve a közte és az egész között levő közbenső kör az érvényesülés tere. Ez az egyes személyiség és a szerves egész között középen levő kör a nemzet. Az egyéniség alkotó eleme között ott van a közösség mint általános emberi vonás, melynek egyéni színezetet ad az, hogy a nemzeti érzésben nyilvánul. Ha tehát a személyiség kifejlődése az egyéniség erkölcsivé és tudatosává válását jelenti, akkor a személyiségben a nemzetinek is ott kell lennie, mint tudatosává vált egyéni vonásnak s így a személyiség nevelése voltaképpen a nemzeti nevelés.

Nem állva meg itt, az egyes embernek személyiséggé való nevelésénél, azt a tényt látjuk magunk előtt, hogy bizonyos tömegű emberek egyéni vonásai között a közösség mozzanata egy és ugyanazon nemzetre vonatkozik. Ez az egyéniség alkotó elemeiben levő egyezés azt jelenti, hogy a sok egyes személyiség kifejlődése az illető nemzet egyéniségének erkölcsivé és tudatosává válása, tehát a nemzetnek mint személyiségnek a megalakulása.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a nemzeti nevelés a neveléstudomány mindenik irányából következik, a személyiség nevelésének pedig alapelvéből fakadó követelménye.

E követel el meny még erős ebb abban az irányban, mely Széchenyi Istvánnak a nevelésről szóló nézeteiből alakul ki s a személyiség nevelésével lényegében teljesen megegyezik. Ott a közösségre vonatkozó tekintetnek határozott alakja van; ez a közösség, melybe» az egyes érvényesül, pontosan körülírt: az egyes az egész közösség tagja, de ennek sok, egymástól lényegesen eltérő köre van s ezek közül az egyes csak valamelyikben él, ha tehát egyéniesen akarjuk nevelni s lía a társadalmi nevelésnek határozott értéket akarunk adni, oly kört kell az egyes számára megállapítanunk, mely elég tág arra, hogy benne az egyes az egészet l áthassa s viszont elég szűk is. hogy az egyes egyénisége kifejlődhessék és megfelelően érvényesülhessen. Ez a kör csak a nemzet lehet s az a nevelés, mely az egyénben a közösség tagiát és a közösség körében az egyéniséget elismeri, a *nemzetnevelés*.¹⁾ Ebben a szerves egész tagoltságának a tényéből az következik, hogy az egyesre nézve a nemzet jelentvén az egészet, az emberiséget s a nemzetek kifejlődése lévén az emberiség fejlődésének az alapja: a nevelés célja a nemzetben van s a nemzeti cél önegvalósítása ezáltal az egész emberiségre vonatkozó célnak is az elérése. Mivel pedig az egyes a nemzetben érvényesül, viszont a nemzet az egyesek által emelkedik, ezért a nemzetnevelés az egye-

1) V. ö. idézett m. II. rész, 4. fejj.

tekre nézve a nemzeti nevelés. Az egyes ember mint egyén értékes tagja a nemzetnek s a nemzetek saját egyéniségök alapján szolgálják az egész emberi közösséget.

A neveléstudomány mai álláspontjáról nézve tehát, a nemzeti nevelés a fejlődés útját kijelölő iránynak követelménye, sőt e követelmény alapján az általános elvet kifejező irány mint nemzetnevelés kifejezősége s céljaul a nemzetnevelés forrásából, Széchenyitől eredő szavakkal a nemzeti egyéniség megőrzését és nemes kifejtését jelöli ki. Ezzel a nevelés nemzeti irányát a gyakorlati tekintet után az elméleti szemlélődés a követendőnek állapítja meg.

III.

A nemzeti nevelést, mint nemzetnevelést fogalmi tekintetben meghatározva, az a kérdés, hogy ez a neveléstudományi tekintetből, és azzal itt megegyező gyakorlati szempontból értékes és szükséges irány miképen valósulhat.

A nemzetnevelésnek Széchenyi kijelölte lényege: minden nemzetben sajátságainak megőrzése és szeplőtelen mivoltában való kifejtése, erőinek és erényeinek nemesítése, hogy így végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez közelítsen a nemzet. A oél tehát túlterjed a nemzeten, mert egyetemes emberi; az elv benne az egyéniség elve, mely itt is csak úgy, mint az egyes ember nevelésében, az egyéni sajátságokat veti alapul. A nevelőnek ismernie kell növények egyéni sajátságait s nem csak azt kell tudnia, hogy ilyen sajátságok vannak. A neveléstudománynak sem elég megállapítania, hogy a nemzetnevelés a nemzeti sajátságok kifejtése, érvényesítése, felhasználása, a közösségnek a nemzet alakjában való megtestesítése, hanem mikor eddig eljutott, tisztáznia kell: mik azok a sajátságok, milyen az azoknak megfelelő érvényesülési mód s miképen lehet az illető nemzetnek az egész közösség gyanánt szerepelnie a nevelésben. Ezzel érkezik a neveléstudomány oda, ahol csakugyan valamely nemzet neveléséről, magyar, francia vagy angol nemzeti nevelésről beszélhet. Ebből következik, hogy amíg az elméleti meghatározást, alapozást, célkitűzést az egész emberiségre tekintő « ebben a nemzetet csak alkotó résznek néző neveléstudomány végzi, a nevelés nemzeti irányának a kifejtése és érvényre juttatása többé nem az egyetemes neveléstudománynak, hanem a nemzeti neveléstudománynak a feladata.

E ponton el kell hagynunk a, nevelésről és neveléstudományról általában folytatott gondolkodást, mert ezzel a magyar neveléstudomány, a magyar nemzetnevelés feladatainak a megjelölése előtt állunk.

Az a kérdés, *miket kell a nevelésben kiemelniünk, hogy a*

magyar nevelést legyen és hogyan kell a nevelést szerveznünk, hogy a rendszer a célnak, a keret a tartalomnak megfeleljen? E kérdésekre sem a jelenlegi viszonyok egyoldalú megítélése, sem az egyéni felfogások fejtegetése nem kielégítő felelet. Annyi bizonyos, hogy a nemzet életében a nevelés eddig is történt valahogyan: az a körülmény azonban, hogy a nemzeti irány még ma is csak törekszik az érvényesülésre és hogy most orvosságul éljen a nemzeti nevelést sürgeti, annak a bizonyosága, hogy a nemzet nevelése eddig nem volt eléggé nemzeti. Azért tart oly régóta ennek a magától is értődő, szerencsésebb nemzeteknél ennyi küzködésre nem szorult iránynak a vajúdása, mert eddig haladásunkban s kivált nevelésünk rendszerében folytonosság nem volt, sőt mondhatjuk, hogy a magyar nemzetnevelésben nom volt eddig rendszer. Alig volt, aki rendszeren munkát kezdjen s nem volt soha. aki a megkezdett munkát szervesen folytassa. Mikor egy-egy nagy királyunk megteremtette az országbau módot a nemzetnevelésre, balsorsunk végét vetette munkájának s nem adott folytatására utódot. Széchenyi a Politikai Programm töredék ékben panaszolja, hogy még üresen áll nemzeti évrájainkban annak a főnöknek a lapja, ki magyar szellemben fejtené ki nemzetünk erejét s keleti vérünk kiművelését a jó vagy rossz szerencsének nem engedné át. Szerencsétlenségünkre neki sem volt ideje, hogy nemzetnevelő munkáját a nevelés ügyének rendszeresítésével betetőzze. Az ő korában még meg lehetett volna, óvni a serdülő nemzet fogékony idegeit az idegen mérgek veszedelmeitől, ki lehetett volna fejteni természetét a maga tisztaságában, nemesíteni és magasabbra emelni,¹⁾ bár ezt ő már akkor is nehéznek látta. Elmúlt azonban ez a korszak is anélkül, hogy a magyar nemzet akár Széchenyinek a nevelésre nézve oly becses gondolatait értékesítette volna, akár Wesselényi két könyvéből a sok nevelési és kultúrpolitikai útmutatás valóra vált volna, sőt anélkül, hogy a nevelésben kellő hatása lett volt Eötvös nagyságának! Letűnt azzal az a korszak, mely még ráért volna a rendszeres nemzetnevelésre, amelynek e rendszeres munkát az elején lehetett volna kezdenie. Ma sokkal kedvezőtlenebb a helyzet, A nevelésnek ma olyan hagyományai vannak, melyek nem régi voltak ereje miatt, hanem azért hatalmasok, mert ezekkel párhuzamosan haladva jutottunk fejlettségünk mai fokára. Ez a haladás nem történt „nemzeti vágásokban” (Széchenyi szava), de valóságban mégis megtörtént s épen ezért nehéz ezen a fokon áthelyezkednünk más alapra, az eddig elhanyagolt nemzetire, A neveléstudomány ezt mai álláspontján mégis feltétlenül megkívánta. A személyiség nevelésében meghatározott egyéniség elvéből ugyanis az következik, hogy tartós eredményhez csak úgy juthatunk, ha az egyéniség és a közösség követelményeivel

¹⁾ Hunnia 48.

egyaránt számolunk. Az egyénben eddig nem részesült kellő figyelemben a nemzeti vonás, a közösséggel törődve meg nem méltányoltó a nevelés ennek megtestesítőjeként a nemzetet. Így alakul meg a nevelés jövőendő irányaként a nemzetnevelés, így fakad ennek az a követelménye, hogy a nemzet a neki megfelelő módon neveltessék. Ha a mai állapot nem a nemzeti irányú fejlődés eredménye, akkor a nevelés mai rendszerét át kell alakítani.

A helyzet megállapításához, a bírálathoz, és átalakításhoz határozott tudatosság szükséges. Ennek megteremtésére van hivatva a nemzeti, *magyar neveléstörténet*. Ez tisztázza a múltat, megállapítja a nemzet eddigi nevelésében a tetteket is, szándékokat is és ezzel lerakja az építés alapját.

A magyar neveléstörténet így keletkezésében egybefügg egy uralkodó irányzattal, melyet mély jelentőségű eszme mozgat. Ez az eszme a neveléstudományban elfoglalja eddig üres helyét, új irányt jelöl ki s ebben az irányban tudományos szükségletül jelentkezik a nemzeti neveléstörténet, hogy tudományos szolgálatát megkezdje.

IV.

A magyar neveléstörténet azzal szolgálja a neveléstudományt, ha felderíti nevelésünk eddigi menetét és megállapítja a nevelés magyar nemzeti vonásait.

Íránya kettős. Egyik irányban kutatja és előadja a nevelés elméletének hazai fejlődését, a másik irányban pedig a nevelés szervezetének változásait. A két irány gyakran és sokszorosan egybefonódik, mert az elméleti okoskodások célja rendszeren bizonyos szervezet megalkotása-, a szervezetre vonatkozó terveknek pedig csak elveken szabad felépülniök. Minél inkább keresi a kutató az elvet, annál inkább válik még a látszólag egészen külső történet is a fejlődés előadójává. Minden igazi történetírásban így természetes ez, annál inkább a nevelés történetében, mert a nevelés elvet tartozik követni minden lépésében, a nevelés története is lényegében ezeknek az elveknek története, a külső alakulásokat csupán eszmei tártai-, m ok teszi értékessé.

Az elmélet hazai fejlődését első sorban a szorosán értett nevelési irodalomból ismerhetjük meg. Tudjuk, hogy ez az irodalom nem valami gazdag, de még ennek is csak kis részében történt meg a benső érték megállapítása. E művekben első sorban nem az elméleti önállóság, hanem a kor nevelési áramlatainak a hatása ölik szemünkbe. Tisztában kell lennünk épen zsal, hogy e hatás milyen mértékű, miké pen nyilatkozik a magyar munkában az író egyénisége, magyarsága. Az önállóságot nem dönti el az alap gondolat ere-

detisége, hiszen ezt állítva mértékül, az önállóság tekintété ben igen szomorú eredményekre kellene jutnunk. Ugyanaz a gondolat akkor is lehet önálló kifejtés¹ és alkalmazás tárgya, ha egyenes átvétel útján merül fel egynél több írónál, de igen gyakori az az eset is, hogy hasonló körülmények egymástól idegen írókban keltik ugyanazt az eszmét s ekkor a felületes ítélet az önállóság hiányára könnyen, de alaptalanul következtethet. A magyar nevelés története épen azért különös gonddal vizsgálja azokat a viszonyokat, melyek a magyar nevelési művek keletkezését előmozdították, azt a szükségérzést, mely a munka megírásának oka volt s mikor ezekkel mind tisztába jutott, akkor következik az illető mű értékének a korhoz mérése és meghatározása, miközben az idegen irodalmakban levő esetleges iorrai is előkerülnek. A nemzetek és írók természetes és szükséges kölcsönhatása bizonyára itt is érvényesül, mint minden téren s a nevelés elméletével is hihetően az az eset, amit Molnár Aladár általában közművelődésünk fejlődéséről mond. Elhatottak hozzánk a nevelésre vonatkozó elmélkedés eredményei, de annyira nem gyökereztek meg, hogy saját talajunkból fejlett volna tovább a nevelésnél: olyan önálló elmélete, „mely a nyugati nemzetekével a kölcsönhatás viszonyában állana, vagy legalább ép oly mértékben lenne a kor színvonalán álló európai, minit minden izében magyar és saját életünkéből felemelkedett.”¹⁾ Ez is arra utal, hogy a neveléstörténet az elmélet fejlődését keresve, csupán a nevelési irodalommal ne elégedjék meg.

Mihelyt tovább megy, rögtön érintkezik az irodalomtörténettel, a művelődéstörténettel, sőt a nemzet politikai történetével is, mert azok anyagát kezdi a maga szempontjából tárgyalni.

A politikai és a művelődéstörténet feldolgozza az ország törvényeit s megállapítja azok önállóságát is. Államiságunk kezdetén ártörvényeknek nem annyira szabályozó feladatok volt, mint ma, hanem ennél a nevelő jelentőségük volt sokkal nagyobb. I. István, I. László s Kálmán törvényei nem szólnak ugyan a nevelésről, de célzatok tisztán nevelői célzat s a bennök kifejezett elveket méltán tekinthetjük alkotóik nevelői elveinek. Amennyiben ezek eredetiségét a politikai és művelődéstörténet tisztázza, a neveléstörténet ezeket az eredményeket használja fel; ott pedig, ahol ilyenre nem támaszkodhatik, maga lát a kutatáshoz... A törvények nemzeti kialakulásunk adatai, azért a nemzetnevelés irányától követelt neveléstörténet az egyéniség elvének tesz eleget, mikor a nemzeti egyéniség eme bizonyítékait számba veszi.

A művelődéstörténettel közös az a forrás is, melyből a neveléstörténet az iskolákban érvényesült elveket megismeri. Egészen

¹⁾ Molnár A., A közoktatás története Magyarországon a XVIII. sz. I. kötet. Előszó.

addig, amíg állami gondoskodás tárgyává nem válik a nevelés ügye, ott kell kereskednie a neveléstörténetnek az egyház történetében, amellyel az iskolák története egybefügg. Itt az a kiemelkedő kérdés: vajjon azok a nevelési elvek, melyek nyilvánvalóan idegenből kerültek hozzánk, módosultak-e a magyar iskolákban és azok alapján milyen fejlődés történt. Különösen nevezetes ez a kérdés a XVI. századtól kezdve, mikor a hitélet újulása a nemzeti irodalmat megteremti, mikor a nemzet szerencsétlenségére az addigi széthúzás olyanná alakú, hogy nemzetinek kell mondanunk az egyik felet, szemben a másikkal nem nemzeti irányával. Az iskolákat állító főurak s az azokban tanító papok esetleg előkerülő tervei becse» adatok volnának, jóllehet legalább az iskolák alapítóitól az akkori viszonyokat tudva nem igen van mit várnunk. Annál több hasznát vennők annak, ha ez iskolák külföldön tanult mestereitől vagy ezek eljárásáról találhatnánk föl jegyzések et. E tekintetben a felekezeti levéltárak feldolgozatlan volta miatt alig mondhatunk ma valamit, minél régebbi időre gondolunk, annál kevesebbet.

A neveléstörténetnek a nevelési elméletre nézve mindenképp közt az irodalom fejlődése nyújtja a legbővebb anyagot. A nem nagy terjedelmű szakirodalom mellett ez a forrás a legbecesebb, sőt nemzeti szempontból annál is többet ér. A szakíró- ugyanis minden biznnyal ismerte és használta a szak idegen irodalmát. E közben bármily önállóságot tanúsít is, az öntudatlanul is átvett hatások mégis kétségtelenek. S itt észre kell vennünk egy veszedelmet. A magyar író az idegen munkájában igen könnyen általános érvényűnek láthatja azokat az igazságokat s helyesnek fogadhat el általában olyan elveket, melyek az idegen író nemzeti mivoltából származnak s magyarázatokat és helyességek megerősítését is csak ebből vehetik. Vagyis belekerülhet a magyar munkába nem vitatott igazság gyanánt valami az idegenből csak azért, mert abban ott van. A neveléstörténet ugyan erre nézve elvégzi a szükséges vizsgálatot és ennek kellő módon való folytatásával igyekszik biztosítani az eredmény megbízhatóságát, szóval a megtévesztéstől óvakodik, azonban a magyar közoktatás története nyilván mutatja, hogy ez a veszedelem nagyon is bekövetkezett. A nem szorosan nevelési irodalomban kevésbé van meg ez a veszély, mert a nem szakírók a magok mem rendszeres tárgyalásaiban sokkal inkább csak a magok tapasztalatait és gondolatait adják elő. Az irodalmat kivált a nemzeti felélénkülés korától kezdve használhatjuk. A neveléstörténet értékesítheti a meginduló magyar folyóiratokat s különösen a XIX. század első felében jóformán az egész magyar irodalmat, a nemzeti közügyeket tárgyaló műveket, a regényeket s a tudományos folyóiratokat is pótoló hírlapokat. Amit első királyaink törvényeiről elmondhatunk, az a XIX. század első harmadában még inkább igaz: ennek a kornak a gondolkozása határozottan nevelői, nemzetnevelői

gondolkodás, a politikája is a nevelés, bár nem az iskolákban szervezett nevelés. A neveléstörténet a mindezekben talált anyagot először is tisztán kiszedegeti, meghatározza az elveket s aztán megállapítja ezekből a fejlődést. Az országgyűlések tárgyalásai is szolgáltatóknak erre adatot.

Jól látom, hogy így nagyon kiszélesítettem a nevelési elmélet fogalmának a körét; nemcsak azt vettem ide, ami csakúgy ai; a nevelési elmélet célját tűzi maga elé, hanem mindazt, amit elméletileg a nevelés történetében fel lehet használni. E kiszélesítésre szükség van, mert a nevelés fogalmát sem lehet a szervezett nevelés körére vagy a megszokott, bár nem helyes kifejezéssel: a közoktatás körém szorítani. Következik ez a kiszélesítés abból a felfogásból, hogy mindenki maga szabja meg azt a helyet, ahol valamit keres, valamint tőle függ az is: vajjon értékesnek találja-e azt, ami pedig a szakszerűség jussán a munkájában éppen érvényesülni akar. Megkívánja ezt az eljárást a nemzetnevelés fogalma is, melyben a nevelés jelentőség tekintetében mindennek följe emelkedik, és minden nemzeti tevékenységnek alkotó eleme. Ezért a nevelés nemzeti történetét kereső minden adat becses, mely bármely téren megnyilatkozott nevelési elvekkel ismertet meg.

A nevelés elméletével foglalkozva benne jár a neveléstörténet a nevelés szervezésére vonatkozó tervek sorában, e mellett ismét szoros közelségben van a nevelést szervező cselekedetek története. Mindezek a részek örökös párhuzamban tartoznak lenni, mert csak így alakulhat meg a magyar nevelés igazi története s így kapunk világos feleletet arra a kérdésre, hogy az alkotás mennyire jár együtt a tervezéssel s hogyan feleltek meg ezek a kor elméleti kívánásainak, a különböző forrásokból megismert elveknek.

A nevelés szervezetének a története is kettős: a külső, az iskola története, meg a belső, az oktatás útján folyó nevelés története. Ebben a részben tehát a neveléstörténet megmarad a nevelés intézményeinél s ezek fejlődését kutatja minden szempontból. A közoktatás lelkét: a köznevelés elveit keresi itt is. Munkája éppen ezért nem lehet egyszerűen adatok előadása, hanem mindenben a fejlődést figyeli.

Egyel a neveléstörténet eleve tisztában lehet. Azzal, hogy a nevelés szervezése tekintetében aligha, akadhat egészen önálló kezdeményezésre. Az elvek lehetnek teljesen önálló fejlődésnek, a nemzeti vonásokat Összeállíthatjuk, de hogy maga az iskola, a nevelés szervezetének a megtestesítője, nem a mi nemzetünk teremtménye, ahhoz természetesen ezé sem férhet. Sőt még ahhoz sem, hogy a legelső iskola, aimit ezen a földön a magyarság állított, nem a magyar elvek alapján, hanem egyszerűen átvétel útján keletkezett. együtt járt a keresztyénség felvételével. Itt azért a neveléstörténet az...aranyos munkáját végzi: keresi az értékes szemecskéket.

lassú, gondos munkával választja ki az egyetemes fejlődés nagy áradatában: rajzokat és vonásokat, melyek a magyar fejlődést jellemzik. Azt figyeli, miképen fogamzik meg az idegen talajba került növény, hogyan gyökeresedik és növekvése közben milyen új sajátosságok ütnek ki rajta új táplálójának a hatására s mint honosodik meg az új környezet levegőjében. Minthogy pedig a nemzeti irány - sat követelődzése nem valami kedvező eredménnyel biztat a múltra nézve: megvizsgálja a neveléstörténet azt, hogy a tápláló nedvek milyen úton-módon kerülhették el a magyar talajra átültetett idegen növényt s a magokon hozott földből miért nem ereszkedtek a gyökerek a nemzeti talajba.

Sok tekintet érvényesül, mihelyt a szervezett nevelés történetére gondolunk. Az iskolák történetében figyelmet kivan az alapítás és fentartás kérdése, ezzel kapcsolatban az iskola függése vagy önállósága és a tanítói kar kifejlődése, a különböző iskolafajok és az iskolafokok kialakulása, az iskola és a nemzeti élet viszonya. A benső történetet szolgáltatja mindaz, ami magára az oktatásra, a tanítás terveire, céljára, módjára és eszközeire vonatkozik, ami az oktatás és nevelés felfogását és egymásra vonatkozását illeti. Ez az általános keret, melynek terjedelmét és egyes sugarait azonban a munka természetéhez képest csak a munkások egyénisége szabhatja meg.

Több fajta munkára van itt is szükség. Az alkotás lázas vágya közben sokszor merült fel a XIX. század második felében az a törekvés, mely a figyelmet ismeretlen kincseket rejtő levéltárainkra igyekezett fordítani. Ma vannak biztató jelek arra, hogy nevelésünk történeti emlékeit a különböző illetékes tényezők majd csak napfényre hozzák. Eddig is történt adat-közlés, néhány alapos feldolgozást szinte forrásmunkának is szabad tekintenünk, da igen messze vagyunk attól, hogy csak egyetlen levéltár anyaga is teljesen és hitelesen rendelkezésére álljon a történetírónak, aki azért kénytelen kutató is lenni, s megelégedni azzal, amire jó szerencséje epén reá vezetete. A tudománynak egyenesen veszedelme, ha tudományos munka végzője ezzel egy időben kénytelen levéltári kutatással is foglalkozni. Akit az elvek érdekelnek, nehezen szánhatja magát adatközlésre s aki az adatközlés aprólékosságába lelkiismeretesen beleszokott, annál ott van az a lélektani jelenség, amely az apákat gyermekeik megítélésére alkalmatlanná teszi. Mindaddig, amíg összes jelentékeny levéltárainkat rendszeresen át nem kutatják s amíg a magyar nevelés történetének hiteles és lehetően teljes adattára közkezen nem lesz, addig nem kezdődhetik a másik irányú, az összefoglaló munkásság, az igazi történetírás. Nem a bírálás lehetőségének másodrendű szempontja miatt, hanem azért, mert vagy hiányos adatok alapján mondanía véleményt, vagy pedig, ha a ki-merítő adatgyűjtést az író maga végezte, egyoldalú lenne a vilá-

gítása minden tárgyiasságra való törekvése mellett is, az adataival való személyi viszonyai miatt. Az ítélet alapossága azért mindkét esetben bizonytalan.

Ezért a neveléstörténet s általa a neveléstudomány rendszere» levéltári kutatást kíván; hiteles neveléstörténeti adattárra van szükség. Nagyon fokozódnék ennek létesülésével az ezeréves ünnepre írt iskola-történetek becse is, mert volna azt mihez mérnünk. Nem új ez a Javaslát, hanem megokolt kifejezése annak a szükségérzésnek, amely már a XIX. század hatvanas éveiben jelentkezett a magyar sajtóban.

V.

Ezek a vonalak határolják azt a földet, melyen a már többször ismételt első kapavágás után a rendszeres ásást kell a magyar neveléstörtéteinek megkezdenie. A terület keskeny, de messzire nyúlik 6 egyes részei nagyon különböző természetűek. Az egyik dús, fekete föld, amely nagy termő erőt mutat; a másik sziklás, ott a mélyből kell előszedegetni a kincseket. Nem volna okos dolog, ha a neveléstörténet csak a mélyen rejlő drágaköveket, a levéltárak ismeretlen kincseit ásogatná s amíg ezt a részt ki nem meríti, addig parlagon hagyná a másik területet s nem tenne meg mindent, hogy értékesíts« a XIX. században felhalmozott nagy anyagot. Itt a felszínen van a termő réteg, nem kell kutatás, a források előttünk vannak s így a munka lehetősége mellett az eredményre is van reménység.

A nevelés elméletét és szervezését tekintve, egyaránt nagy és önálló jelentőségű a XIX. század, első fele mint az előkészítés, utolsó harmada pedig mint az alkotás ideje. Jövendő fejlődésünknek ez a közvetlen alapja s ezért, értékesítve a régebben múlt időkről való ismereteinket is a munka közben, első szükség a legutolsó évszázad neveléstörténetét állítanunk tisztán magunk elé, hügy nagyszerű útmutatásait történeti alapossággal ítélhessük meg és használhassuk fel. Az elmélet tekintetében nem szükséges csak a XIX. századra szorítkoznunk, a régebbi írók feldolgozásának sincs akadályja s ezzel a XIX. században neki lendült nevelői gondolkozást a múlttal egybe-kapcsolhatjuk. A XIX. század első felének az írói és egyéb helyről szerzett adatai mind előkészítik a neveléstörténetet arra, hogv eljusson a magyar nevelésnek mind elméleti, mind szervezeti fejlődését nézve talán legnagyobb alakjához, báró Eötvös Józsefhez. Eötvös József a kapocs nevelésünk múltja és jelene között. Vele új korszak kezdődik; előtte gondolkodás, tervezgetés, utána gyors alkotás, amelynek előre törő lázában a gyakori újra kezdés azt mutatja, hogy nem úgy folytatták az alap rakását, amint amester megkezdette. Eötvösről tudjuk, hogy korának, nemzetének minden életnyilvánulását a gyökér legmélyén vizsgálta meg és hogy államférfiúi tevékenysége a mély vizsgálódás következése volt. Azért a

neveléstörténetnek az a közvetlen feladata, hogy a már végzett és még szükséges előtanulmányok útján mutassa be a nevelésről való gondolkodás fejlődését a XIX. század első felében és a fejlődés csúcán álló Eötvöst tanulmányozza minden olyan szempontból, amelyek a nevelésben értéke van s ezután térjen át az újabb fejleményekre és kívált a megindult rendszeres alkotásra.

Ezt a munkát szabja a neveléstörténet elé mindaz, amit szükséges voltának a feltüntetése közben, meg feladatát kijelölve előadtam. Ugyanezek határozzák meg azt is, hogy a neveléstörténetnek — a gyűjtést és adatközlést kivéve — munkája minden rétegében arra kell törekednie, hogy a magyar nevelés fejlődésének összes mozzanatait a nevelés egyetemes történetével állandó kapcsolatban tárgyalja. Ezt a törekvést kívánja és megérteti a kor lelkét megtöltő nemzeti irányszavak s a neveléstudomány új iránya, a nemzetnevelés. Mindkettőnek a magyar nevelés egyéniségét kell megismernie. Erre szolgál a neveléstörténet, mely a nemzeti nevelés mivoltát, értékét és történeti jelentőségét csak összehasonlítás útján tisztázhatja.

Minden munkának, a szellemi munkának is, valamilyen eredményre kell törekednie s ezért eléje közvetlen célt kell tűznünk. A fokozatos továbbhaladást azonban csak távoli, eszményi cél biztosítja. A kézműves előtt nem szükséges felmerülnie jövőendő küzdések, bizonytalan képének, mikor fegyvert kovácsol s talán nem is gondol munkájának egyéb eredményére, csak arra a darab kenyérré, amelyet azzal szerez. Ilyen becsületes és esetleg hasznos iparúzó a szellemi munka is, ha nincsen a közvetlen célja fölött valamely egyetemes, eszményi irányítója, amely benső értékét megállapítsa.

A magyar neveléstörténet előtt ott van az értékét biztosító magasabb cél. Ha kutatásait, feldolgozásait elvégzi s munkája eredményét megállapítja, alapjává lesz 1. a neveléstudomány továbbfejlődésének melyet a nemzetnevelés a nemzeti irányban kijelöl, 2. a köznevelés szervezete tudatos fejlesztésének, 3. a művelődéstörténetnek és 4. a mélyen látók szemében irányt jelöl a nemzeti sajtóságokon épülő nemzetfejlesztő politikának. Ez az összes szellemi áramlatok és működési körök örökös kölcsönhatásából így következik. Különösen az határozza meg a nemzeti neveléstörténet jelentőségét, hogy ha valamely korszak nevelésének az állapotát, irányát és alkotásait ismerjük s azt összevetjük azzal a korszakkal, melyben az akkor neveltek váltak vezetőkké, akkor szemünk előtt fejlik ki ebből az igazi művelődéstörténet, a nevelés hatásának a története, kifejeződésében ebben a fejlődésre szükséges és káros vonások Ezen az alapon az egyetemes neveléstudományon belől megalakulhat a nemzeti neveléstudomány, vagyis igazában: az eddigi neveléstudomány tovább fejlődhetik abban az irányban, mely érvényesülését lehetővé és remélhetővé teszi.

Wesselényi Szózata és a köznevelés.*)

A XIX. század első felének magyar irodalma bőséges anyaggal szolgál mindazoknak, kik nemzetünk sorsán tépelődve a mai állapotok magyarázatát s a kibontakozás útját keresik. Az íróknak egész sora fejtegeti jóformán ugyanazokat a gondolatokat. Van eltérés köztük a kiindulásban, az elmélkedés megindulásának közvetlen okában, a megoldás útjai sem azonosak, de egészen egy a lényeg mindeniknél: Magyarország s benne a magyarság veszélyben van. A szabadságharc után az addigi gondolkodás helyébe új irányú gondolatoknak kellett lépniök: más alapon, más viszonyok között, jó-részt más emberek fogtak az összebogozódott fonál rendbe szedéséhez és e munka közben bizony nem lett a rend egészen olyanná, amelyet 1848 előtt a legjobbak óhajtottak. Politikai fejtegetésnek itt nincs helye, távol is van tőlem; de nem is politika annak a ténynek felemlítése, hogy a XX. század elejének napi eseményei is, a mélyebben levő politikai célzatok is veszedelmes hasonlatosságot mutatnak a múlt század negyedik-ötödik tizedéhez. A történelem eseményeinek ismétlődését mindenki látja, aki figyel; de az aztán észreveheti, hogy nagyon sokszor nem egyszerű ismétlődésről van szó, hanem arról a szomorú valóságról, hogy sok éven, évszázadokon át bizonyos tekintetekben nincsen fejlődés, mert ennek az alapját nem rakta le a nemzet a kellő időben. Ha nem szűnik meg az ok, lényegében változatlanul megmarad az okozat is; bármennyi idő teljék is el, mintha abban a nyomban maradtunk volna, melyből elődeinek réges-régen szabadulni igyekeztek!

Ezért az 1830-as, 40-es évek gondolatvilága a nemzeti politika, nemzeti tennivalók dolgában meglehetősen közel van a mostani köréhez. Ugyanazt a veszedelmet látjuk, mely miatt Wesselényi Miklós 1843-ban sok magyar lelkéből szólva harsogta az ébresztőt: *Veszély fenyeget, óh hon! Veszély olyan, milyen még sohasem!* A veszedelem főokát sem látjuk másban, mint amiben ő: az ország lakosságának sokfelé oszlásában és a menekvés útja is kétségtelenül

¹⁾ Megjelent az Erdélyi Múzeum-Egyesület Zilahon 1907-ben tartott III. vándorgyűlésének emlékkönyvében, Kolozsvár, 1907.

ugyanaz lehet csak, melyet Wesselényi a Szózatban megjelölt: a közös érdekek, kölcsönös megértés által létesülő nemzeti egység. Sőt még tovább mehetünk, mert hiszen az egység létesítését is egy módon akarjuk: a nevelés útján. Más kérdés, hogy az 1907-ben alkotott törvény, meg Wesselényi 1843-ban megjelent javaslata milyen viszonyban van egymással elvek, részletek, céltudatosság és gyakorlati érték szempontjából. Ennek vizsgálása tanulságos volna, de hozzá kellene járulnia a többi tervnek is, mely a múlt század folyamán világot látott s így aztán kiderülne: mennyire felel meg a magyar törvényhozás mostani álláspontja ama nagy idők törekvéseinek, mennyire valósítja azok reményéseit és követi-e azok mély övébe látását. Mindezt csak azért említem fel, hogy ez igazolja Wesselényi Szózatának a nevelés tekintetéből való tárgyalását és jelezze e rég elfelejtett munka becsét. A vele foglalkozás nem a múltnak terméketlen emlegetése, hanem siker nélkül elhangzott vélekedés felújítása szeretne lenni.

I.

Szózat a magyar és szláv nemzetiségek ügyében a címe báró Wesselényi Miklós szóban levő művének s az egész semmi egyéb, mint a *nemzetiségi veszedelem* okainak, mibenlétének és orvoslása módjának kifejtése. Tehát az író politikai munkatervet ad itten, nem valami ragyogó, hanem a valósághoz híven sötét színteret mutatva. Voltaképen az egész cél annyi, hogy megteremtse a nemzeti politika lehetőségét, kiegyenlítse a lakosság között jól látott és minden nagyszabású munkát gátló ellentéteket. Nagy igazság azonban, hogy e eél a legfontosabb, amit a nemzet jövőjéért munkáló férfiú maga elé tűzhet. Wesselényi e cél fontosságát nem egyedül hangoztatta akkor. A viszonyok olyanok voltak, hogy ezzel a kérdéssel minden államférfiúnak foglalkoznia kellett s Széchenyi és Eötvös fejtegetései Wesselényiénél nem csekélyebb értékűek. A Szózatnak abban van önálló és nagy jelentősége, hogy a benne kifejtett politika egészen tisztán *közművelődési politika* és a jobb jövő előkészítésében a *nevelés* a fő eszköz. Nem elméletet alkalmaz a hazai viszonyokra, hanem a történelem tanulásaiból alkotja meg ítéletét s ezzel véleményének alaposságát, javaslatainak gyakorlatosságát biztosítja. Annyival mélyebb értékű még a beszéde, hogy a magyarság helyzetét Európa jövőjének megfontolása után rajzolja meg, belehelyez bennünket abba a nagy közösségbe, melynek viszonyaitól a magunk csekély száma nagyon is függővé tesz. A veszedelmet fenyegetővé tevő jelenségekről megállapítja, hogy azok az egész korszak szellemének következményei, még pedig különbözők ugyan, de összefüggnek és közös forrásból fakadnak. Ez a részletes vizsgálat és

tisztán látott eredmény teszi aztán képessé Wesselényit arra, hogy a bajok lényegét és eredetét ismerve, egyszerű és hatásosnak vélt orvosságot ajánlhasson.

Kiindulása Magyarország lakosságának forrongó állapota. A forrongás áll a polgári jogokra és nemzeti önállásra való törekvésből. Ennek az oka az a bűn és fonás, melyet a magyarság a hon foglalásnál elkövetett és azóta soha jóvá nem tett: 1. igen sok magyart elzárt a nemzeti s polgári lét malasztjaitól, tehát mesterségesen idegenné tette őket, 2. a hon nem magyar lakosait nem tette előbb magyarokká, azután polgárokká. Sem a törvényhozás, sem nagy uraink, sem törvényhatóságaink, sőt nagy nemzeti királyaink sem törődtek azzal, hogy a magyar nyelvet az udvar és törvénykezés nyelvévé emeljék és így kedvelté, szükségessé, ennek következtében közönségessé tévén, általa az annyira szükséges nemzeti egységet megeremtsék. Mivel ez nem történt s mivel a honfoglalás után soka» a magyarok közül jogtalan polgárrá alacsonyodtak, sőt a jogok birtokosai között is sokban különérdekű és külön jogú részek (főrend, papság, nemesség, polgárság) alakultak, az a helyzet fejlődött ki, hogy egy sokféleképen eldarabolt, még a vallások által is megosztott kisebbség alkotja a nemzetet. Ezzel szemben áll a joggal nem bíró, sem a valóságban, sem a törvény szava vagy értelme szerint nemzetet nem alkotó, milliőkből álló nagy többség, mely egyéni szenvedés és elnyomás következtében egymás közt rokonná s egyérendekűvé lett, sorsok egyenlősége még a nemzeti és nyelvi különbséget is elsimítá közöttök. Így aztán Magyarország lakosságát most az jellemzi, hogy két egyesítő van: egyik a magyarság gyűlölése, melyben egyesül minden nem-magyar; másik a nemesség gyűlölése, mely egyesíti mindazokat, magyarokat s más nyelvűeket, kik magokat a jogokból kizártnak érzik. Ezek közül a magyarok polgári jogokért, a nem magyarok azonkívül nemzeti jogokért is küzdenek.

A Szózatnak erről szóló részei azt mutatják, hogy Wesselényi mélyre nyúlt az állapotok okainak vizsgálásában. Nem beszél egyes emberekről, egyesek nézeteit, törekvéseit nem emlegeti, de kétségtelen, hogy a közös törekvések egyéni indítékai tisztán állanak előtte. Tiltakozik az elten, hogy a nálunk is, egyebütt is látható szabadszellemeű törekvéseket valami elmélet következtésének tartásák. Szerinte a mozgalom azért általános, mert sok ember érzi, kívánja ugyanazt. Sőt azt is tagadja, hogy ez az érzés és kívánás, tudniillik a jogok érzése és kívánása az újabb kor szüleménye volna, mert megvolt ez mindig, csak régebben kevesen voltak ez érzések és vágyak részesei, most pedig sokan. Kevés ember gyenge hangon szólhatott kevesek nevében; a szám szaporodásával természetesen eroeődik a követelés is. A fenyegető áramlatban tehát sok egyes ember közös törekvét, közös érzésének egyforma nyilvánulását látja és magyarázatot is olyasmiben találja, ami szintén a leghatározottab-

ban egyéni részvételt feltételez, a/mi senki hatalmi szavától, senki erős akaratától nem függ.

A kort jellemző törekvések forrását ugyanis *a fejlődő és terjedő műveltségben* találja. Ebben veti meg politikája alapját, mert ezt látja az alakulás okának, ennek irányítását kell politikai szükségletnek mondania. És amint erről beszél, ismét az emberi lélek ismerete adja ajkára a szót. Rövidre fogva, Wesselényi felfogása szerint a műveltség, művelődés politikai jelentősége abban áll, hogy az értelmi fejlődés előidézi a jogok megérzését és ezek megszerzőiére való törekvést, a valódi értelmi és erkölcsi műveltség hiánya pedig meggátolja ama törekvések sikerét a előidézi a harcot. A művelődés tehát törekvéseket szül, a hiányos műveltség azonban a művelődésből származó vágyak kielégítését akadályozza.

Az emberiség történetére hivatkozik Wesselényi, hogy akik értelmileg fejlettek vagy legalább a többieknél aránylag fejlettebbek voltak, sohasem éltek teljes elnyomatásban, a jogoktól megfosztva. Akik természetes jogaikat érzik, azok vak engedelmségre, önkénytől függésre nem hajlandók, eszközként használni magokat nem engedik. A jogok megérzéséből szükségképpen következik, hogy érzett és használni akart jogaik elvételét nem engedik s amit már elvettek tőlök, azt visszaszerezni iparkodnak. Az erre irányuló elszánt akarat már egy neme az értelmi fejlettségnek. Lehet, hogy egyébként még durvaság és tudatlanság jellemzi az illetőt, de lelkének ez a vonása már azt mutatja, hogy a nagyobb értelmi kifejlés alapja megvan benne. Ha valamely nép polgárosulása kezdetén a jogok érzése és vakarása aránylag kevés emberben volt meg, de ezekbea elég erős volt: akkor csak ez a rész lett a jogok birtokosa, még pedig a többiek rovására. Az eszmélés, gondolkodni és ítélni tudás terjedésével azonban egyenes arányban nő azok száma is, kikben a jogaik érzése és a jogok megszerzésére az akarat is kifejlődik.

Wesselényi jól látja, hogy a lakosság egyik része magát a jogok korlátlan birtokosának tartja, mert e jogokat elődeitől örökölte s ezek csodálatosképen helytelenül követelőknek és ábrándosoknak nevezik azokat, kik most érzik és akarják ugyanazt, amit a jogok birtokosainak elődei éreztek, akartak és kivívtak. E felfogás világszerte küzdést okoz s a valódi értelmi és erkölcsi műveltség hiányára mutat. Az igazi erkölcsi műveltség ugyanis megtanít arra, hogy mások velők született jogát tisztelni kell, semmi jogot és kiváltságot sem szabad másoktól elrabolni, mások rovására bitorolni hanem becsülnünk kell mindenkiben az embert s így mindenkiben önmagunkat. A valódi értelmi műveltség pedig arról győz meg, hogy csak azoknak a jogoknak birtoklása bizonyos és biztos, melyben minél többen osztoznak, mert ezek védője sok, ellenzője kevés: valamint arra is megtanít, hogy helyes és igazi jogokat másokkal és sokakkal együtt élvezni igenis lehet, anélkül, hogy e meg-

osztás azok becsét kisebbitené, biztonságát pedig épen növeli. — Kifejti azután az író, hogy a jogok birtokosainak hiányos műveltségéből milyen veszedelmes ellenkezés fakad, a jogkövetelők táborában hogyan fejlődhetnek ki gonosz és zabolátlan indulatok, mint válik a mozgalomban a vagyon a középponttá és így tovább. Mindezek részletezése érdekes, mai viszonyaink miatt nem kis mértékben izgató is, de célunktól eltérítene. A fő az, hogy a helyzet illetően megítéléséből az a kívánság következik: bár a jogok birtokosai emelkednének az értelmi és erkölcsi műveltség legmagasabb fokára, melyen megtanulnák, hogy mindenféle élénk óhajtást bajos az emberben elfojtani, a jogok érzéséből származó követelések pedig épen nem szűnnek meg kielégítés nélkül. Azok eloltására törekedni kábaság; kiirtani őket nem lehet: az ilyen vágyak gyökereit csak az étellel együtt lehet, kitépni az emberi kebelből. Erőszakos elfojtásokra is hiába törekszik bárki; csak olyan ellenállás és küzdelem lenne az eredmény, mely mindkét félt veszéllyel fenyegeti, de a kisebb számból állót sokkal nagyobb mértékben. Az elnyomásnak csupán egy módja lehetne: a művelődés meggátolása. „De a civilizatio roppant folyama gátot nem tűr s halad hatalmas árja, szétzúzván minden akadályt, melyet fortély és erőszak útjába állít. Minden gátak és akadály ok erőnélküliek; a hatalmas folyam kigúnyolja az ellene tett erőlködéseket mindaddig, míg sajtó és gőzerőművek — az érzetek s gondolatok közlekedés általi terjedésének a leghatalmasabb eszközei — melyek a szabad szellemnek mind megannyi alkotó gépei s gyárai, semmivé nem tétetnek s szét nem romboltatnak és e világra az egykori lomha sötétség és durva butaság a pokolból, hová ezt az isten mennyei ajándéka, az ész üzte vissza nem idéztetik. De épen e menny szülöttje, az ész áll a tudás és ismeret lángfegyverévei őrt, soha is a sötétség és butaság szörnyeinek visszatértét meg nem engedendő.” (Szózat 38.)

Egyenesen is, közvetve is a műveltség az oka e szerint a kor egyik jellemző vonásának: a polgári, alkotmányos jogokra való törekvésnek. Ezzel rokon s hatása, alatt fejlődött erőssé a korszak szellemének másik eleme: a *nemzeti érzés*. Reánk, magyarokra nézve épen ennek kifejlődése végzetes, mert egyesítés helyett a szétszakadást pecsételi meg. Kétségtelennek mondja, ugyanis Wesselényi, hogy a nemzetiség, egy nemzetihez tartozás érzése a legfontosabb fényezője az alkotmányos létnek és az ezzel járó jogok bírásának. A nemzeti érzés teszi rokonokká s kapcsolja egymáshoz a társadalom tagjait. Az alkotmányhoz való hívség, buzgóság, a jogokhoz való ragaszkodás inkább az ész, a nemzetiséghez vonzódás pedig inkább a szív szüleménye; amaz szilárd elszántságot és munkás, türelmet szül, de magasztos érzéseket, tetteket, valamint túlzást, ábrándot és tévedést is gyakrabban idéz elő a nemzetiség érzése. Azért szerencsétlenség, ha egy honban többféle nemzet van, mert

a szív vonzalmának tárgya különböző lévén, csak az ész és fontolás talál az alkotmányban, polgári és társadalmi közösségben gyűlpontot, az érzelem azonban megoszlik.

Amint a Szózat most idézett mondatait olvassuk, őszintén kell sajnálnunk, hogy nem fejtegette Wesselényi bőven az itt megpendített érdekes véleményt: nem fejt ki, miként alakul a jogok kívánásából, az alkotmányos törekvésekből a nemzeti érzés. Csak magát a véleményt ismétli párszor, hogy a nemzeti érzés ama törekvéseknek részint következménye, részint valósulások feltétele és főeszköze. Azért volna ez nevezetes, mert ezt kifejtve, elméleti igazolását nyújtaná annak a kétségtelenül kifejezett nézetének, hogy a nemzetiség nem lehet fő, annál kevésbé egyedüli cél, melynek polgári jólétet, szellemi és anyagi kifejlődést, alkotmányos kedvező viszonyokat fel kell áldozni, hanem éppen megfordítva: a nemzetiség főeszköze a végső célnak, a szellemi és anyagi jólét minél igazabb kifejtésének és biztosításának. Bármily buzgó és mélyen gyökerező nemzeti érzés legyen is valamely honban, ha ott az egésznek, vagy egyeseknek jogait elnyomják, ha a hon értelmileg tresped, anyagilag sinlódik: sem nagy, sem boldog nem lehet. De mint évközre és közvetlen célra a nemzeti érzésre minden országban nagy szükség van, mert a nemzeti érzés kifejlődése, közzé és hatalmassá válása esetén az erők leginkább ebben egyesülhetnek és edződhetnek jobb polgári állapot kivívására. Wesselényinek ez a véleménye igen nagy jelentőségű. Nyíltan benne van a tiltakozás a szűkkörű nemzeti elzárkózás ellen, de éppen olyan keményen benne van az is, hogy a nemzetet mellőzni, a nemzeti kereten magát túltennie senkinek sem lehet, aki eredményre törekszik. Az emberi közösség és a nemzet viszonyának, a nagy egésznek és a határozott kisebb körnek ez a tisztán látása jellemzi Széchenyi István eszejárását is; ugj^anilyen felfogás vonta Eötvösre is, csakúgy mint Széchenyire, a világpolgárságot vád gyanánt. Wesselényit másnak, mint erős magyarnak soha senki sem mondta, azért tartom nyomatékosnak most hallott szavait, melyek szintén szükségessé teszik, hogy a nemzet fogalmán túl tekintsünk.

Ugyanezekben a sorokban Wesselényi is említi az ész és szív akkor sokat emlegetett kettős szerepét. A szívnek, érzelmenek tulajdonítja mindazt, ami a nemzeti érzéssel egybefügg és az ésa, értelem birodalmába utalja a polgári, alkotmányos lét kérdéseit. És ezzel aztán tisztában vagyunk azzal is, hogy ennek az eszmemenetnek mi a természetes következése általában is, de főként Magyarországra nézve. Ha a nemzeti érzés csak eszköz, ha a főcél az értelem segítségével érhető el, akkor következik, hogy az értelem fejlesztése a fő tennivaló. Annyival inkább, mert amint láttuk, a helyes és kívánatos fejlődésnek az értelem fejlődése az útja és fejletlensége a gátja. Különösen fontosnak kell lennie az értelem kiművelésének

magyar hazánkban, mert itt az érzelemnek nem egy a tárgya, hanem a sok nyelven beszélő lakosságot a nemzeti érzés sok részre szakítja. Mivel pedig a nemzeti érzésben való egység így nem lehetséges, ennek létesítését más úton kell munkálnunk. Ez az út egyedül az értelem kiművelése.

II.

A Szózat fejtegetésednek ilyenforma elmékedés szolgál alapul. Vázlatosan, de nem egyoldalúan mutatják be ezt az állapotot az előbbi sorok és ezek talán elegendően igazolják azt az állítást, hogy Wesselényi politikája közművelődési politika, mert íme abból indul ki, hogy a műveltségnek a nemzetek sorsában mi a jelentősége. Az egész művön végig megmarad ez az irány. Európa s Európában főként a szlávok jövőjét, a polgári és nemzeti törekvések várható fejleményeit vizsgálva mindig az az eredmény, hogy *óriási szellemi erő áll szemben a magyarsággal, melynek tehát szintén szellemi erőt kell gyűjtenie és harcra állítania*. Nem lehet másként, mint hogy erre újból a nemzeti ziláltságunkra térjen gondolata és a nemzeti egység megteremtésének szüksége foglalkoztassa. Sorra veszi a hazában levő nemzetiségeket, mostani helyzetüket, törekvéseiket; megállapítja, hogy a magyarság eddig teljesen elhanyagolta saját nemzeti mivoltának kifejtését és megerősítését, ennél fogva nem is bűnös abban, amit szeretnek a szemére vetni, hogy a nemzetiségeket elnyomja. Ezekkel szembe csupán az a nagy hibája, hogy közös érdekek *által magához nem csatolta őket*. A jogokról való elmékedése természetessé teszi, hogy Wesselényinek nem jut eszébe a nem magyarok beolvasztása. Nézete szerint ennek meg lehetett volna történnie, ha a magyarság a műveltség és értelmi fejlődés lehetően magas fokra való emelésével túlsúlyt és felsőbbiséget szerzett volna. Ennek elmulasztását megállapítja s nagyon tisztán látja a beolvasztó törekvések nem óhajtott következményeit. Mint-hogy azonban az akkori helyzet bizonyos pusztulást jelentett, igenis szükségesnek mondta, hogy a magyarság az egész ország és saját maga érdekében olyan politikához fogjon, mely az egész lakosságot egyesítheti, erősítheti. Ebben a politikában a magyarság nemzeti törekvéseinek kivan nagy részt és ahogyan ezt kifejti, az a mód újból azt mutatja, hogy a műveltség jelentőségén induló politikának gyakorlati tervei is a művelődéssel vannak szoros kapcsolatban.

Ma is különös figyelmet érdemlő része a Szózatnak az utolsó fejezet s ebben a felelet arra a kérdésre: mi a magyarság teendője a súlyos nemzetiségi veszedelemmel szemben. Amit itt főként a szlávoknak a magyar nemzethez és nyelvhez való viszonyáról mond s amit e közben az anyanyelv és államnyelv köréről és jelentőségéről, valamint a nem-magyarok alkotmányos jogainak a feltételeiről

kifejt, mindaz a magyar politika mai vergődésében is komolyan számottevő vélemény. Mindebből csupán annyit említek fel, hogy Wesselényi megokolt felfogása szerint a magyar nyelvet mindazoknak, tudniok és megtanulniok feltétlenül szükséges, kik a nemzeti közösség életében részt akarnak venni. A közélet nyelvétől ugyanis csak egy nyelvnek lehet szerepelnie, ez a nyelv pedig a holt latin leszorításával csak a magyar lehet, mert a hazában élő összes nyelvek közül ezt beszélik legtöbben. Ha pedig a magyar a hivatalos nyelv, akkor ennek terjesztése a törvényhozásnak nemcsak joga, de kötelessége is. Úgy azonban, hogy e terjesztés a nemzeti egység megteremtését, az erők egyesítését szolgálja, nem szabad tehát a családi kör és magán élet viszonyaiba is bevinni a közös nyelv megkövetelését. Másfelől pedig meggyőzően bizonyítja, hogy a nem magyar ajkúak csak saját érdekükben cselekszenek, ha anyanyelvükhöz ugyan ragaszkodnak, de a mindenképp felett szükséges nemzeti egység nagy céljára gondolva a magyar nyelv terjedését nem gátolják, sőt előmozdítják.

Ha most e ponton eszünkbe idézzük Wesselényinek azt a mondatát, hogy a polgári érdekek felismerése az értelem munkája, a nemzeti mivoltunkhoz való ragaszkodás azonban azért erős, mert szívünkben gyökerezik: egészen világos, hogy az értelmi fejlődés előmozdítását kell e miatt is fontos tennivalónak mondania, hogy a nemzetiség érzése a közös érdek felismerését meg ne gátolja. Természetesen mindkét irányban: hogy a nem magyarok a nyelvök használatának bizonyos megszorítását polgári kötelességnek tarthassák, a magyarok pedig minden erőszakos utat károsnak ismerjenek fel, mielőtt arra lépnének.

A magyarságnak s nyelvének öregbítése és terjesztése Wesselényi szemében a legfőbb tennivaló! Nemzeti erőnk fokozására mellőzhetetlen eszköz az értelmi műveltségre törekvés, meg közös érdekek teremtése. Az első az értelmi műveltség. Érdemes szó szerint hallanunk, mit mond erről.

„Tudomány, mesterségek és ízlés mezején eléhaladtá váljon a magyar s nemzetisége bélyege műveltség legyen.”

„Nincs nemzetiségünknek ártalmasabb ellensége — a betyáros magyarságnál. A magyarok Istene előtt kedves tettet követ el,” ki durvaság, darabosság s butaság elűzését mozdítja elő s ki a magyart mind tudományi, mind mesterségi, mind társadalmi viszonyaiban műveltebbé teszi.”

„Valódi s nem csak felületes, nem csak külszínű, hanem alapos és szilárd értelmi műveltség legyen irodalmunk s egyesületeink főcélja. Üdvösen múnk alhatnak erre tudós társaságunk s tudósaink, valamint több más keletkezett és keletkező társaságaink; üdvösen színházaink; üdvösen nevelő s oktató intézeteink, közoktatóink s nevelőink.”

Ez az utolsó idézet azt a nevezetes gondolatot fejezi ki, hogy a műveltség fejlesztését nem szabad csupán egy intézményre, t. i. az iskolára bízni s magában foglalja azt a kétségtelen, de eléggé el nem ismert valóságot, hogy a műveltség, a közművelődési állapoton ugyanis a nevelés eredménye, de ezt a nevelést nem csupán az iskola végzi, hanem a közéletnek minden intézménye.

Az összes jogok élvezésének feltétele is a műveltség legyen: „Aristocrata a legjobbak: uralkodását vagyis elsőségét teszi. Ez értelemben észszerű és helyes az aristocrata, mert hogy a legjobbak, azaz erkölcsileg s értelmileg műveltebbek bírjanak hatási felsőbbiséggel, az szintoly üdvös és hasznos, mint természetes. Erkölcsi és értelmi elsőség mindig felsőséget vív ki magának, hódolnak ennek mindig az erkölcsileg s értelmileg alantabb állók. Ily értelemben legyen honunk az aristocrata hona.¹⁾ Ki becsületesség mellett bír értelmi műveltséggel: az bírjon alkotmány-adta minden jogokkal s azoknak gyakorlatával.”

A nemzeti erősödés két feltétele: értelmi műveltség fejlesztése és közös érdekek teremtése tehát itt kapcsolódik egybe akként? hogy mindenkit részesévé kell tenni a közös érdekeknek, aki erre értelmi és erkölcsi tekintetben eléggé művelt s arra kell törekedni, hogy célszerű intézkedések útján ia közös érdekkörbe mindig több-több embert lehessen bevonni a közös érdekek kockáztatása nélkül. Mindez „természetesen leginkább a neveléstől, főként a népneveléstől függ. Nincs azért tárgy, mi ennél fontosabb, buzgóságot s áldozatokat igénylőbb lenne.”

Csaknem szó szerint így ír a népnevelésről Széchenyi is a *Kelet népében*, így vélekedett a *Pesti Hírlap*, *Világ* sok cikkírója. Egyiknél sem volt azonban a köznevelés kérdése annyira középpontja a tennivalókra vonatkozó javaslatoknak, mint Wesselényi Szózatában. Nem kell felejtenuk, hogy e mű öt évvel megelőzi az első magyar nevelésügyi törvény létesülését; írása idején még csupán a jobbak reménye a népnevelésé, még csak a törvényjavaslatot készíti az országgyűlés bizottsága, de intézkedés semmi sem történt s a meglehetősen sűrűn megjelenő hírlapi cikkek sem nagyon mennek túl általánosságokon. Az akkori viszonyokat ismerve tudjuk csak méltányolni Wesselényi álláspontját, mely a műveltség nemzeti, politikai jelentőségének megfelelően olyan módon kívánja a nevelés ügyének elrendezését, hogy intézésében részt vegyenek mindazok, egyesek ég testületek, kiknek a népet vezetniük, sorsát intézniük kötelességök s a nevelés áldásaiban is mindenki részesülhessen. Nem mondhatjuk, hogy amit elmond, az a mai olvasóra

¹⁾ V. ö. *Széchenyi*, Stadium 142—144. „Aristokratáskodni a szónak valódi, kellő értelme szerint semmi egyebet nem jelent, mint a legjobbak kormányát, hol t. i. egyedül az ész, igazság s erény istenei parancsolnak. stb.

meglepő újdonság, mai állapotainkhoz mérve célszerű újítás lenne. Tehát nem azért érdemes megfigyelnünk. Ha azonban látjuk, hogyan létesülnek egymás után, nagyon különböző forrásokból a népművelésnek újabb meg újabb szervei, mint jelentkeznek a társadalom egyes köreiből; a kellő értelmi műveltség hiányának a jelenségei, meg ha észrevesszük az/t az elégedetlenséget is, mely a magyar törvényhozás legutóbbi népoktatásügyi tanácskozásait mindenik érdekelt fél lelkében követte: akkor mai szempontból is érdeklődve hallgatjuk Wesselényi szavait, mert a mára nézve is van bennök tanulság.

Eötvös József kultúrpolitikai eszméi között is ott találjuk, bőt azok között első helyen van az a terv, hogy a köznevelés közügy lévén, lehetőleg a társadalom intézze egyesülés útján. Túlságosan is eszményi módja lett volna a magyar nevelés szervezésének; nem is sikerült. Úgy azonban, ahogyan Wesselényi akarta, sikerülhetett volna. E szerint ugyanis a nevelésügy gondozása első sorban a törvényhatóságok és nagy vagyonú magánosok feladata. „A törvényhatóságoknak szebb hivatása nem lehet, mint az oltalma s gyámsága alá helyezett s arra reászorult föld-népét ama butaságból, melyben saját romlására s veszélyére tudatlanság tartja, kiemelni.” Elismeri, hogy több helyen szép határozatok is hoztak már e tárgyban, de azok nagyjára abba a tátongó örvénybe süllyedve enyésztek el, mely nálunk a végzések és végrehajtás közt létezik.” Azt kívánja, hogy vegyék ki ezt az ügyet a mellékesen gondozottak sorából s emeljék komoly és szoros kötelesség első rendű és mellőzhetetlen tárgyává. Ugyanezt kívánja a dús egyházi rendtől, melyet királyaink bőkezűsége főként azért látott el roppant javakkal, meg a birtokos főrendűektől és gazdag nemesektől is. „Azoktól — írja a 300. lapon — akik egész és sok helységek urai, kik úrbéreseik verejtéke után élvezik az élet legkikeresettebb örömeit, mindezért az élvezetért s századokig gyakorlott, még most is egészen meg nem szűnt helytelenségek jóvátételül nem méltán lehet-e megkívánni, hogy azokat nevelés által anyagi jólétüket gátló műveletlenségökből s többnyire ebből következő erkölcsi aljasodottságokból emberekké s hasznos polgárokká tegyék?” Ez olyan érdem volna, „minél sem vér mezején, sem hivatalos munkásság ösztítő gondjai között nagyobb tenni nem lehet.” Ugyan hányan hitték ezt el a Szózat írójának s ha hitték is, követte-e valaki? Sokan nem.

Tehát minél több iskola, kellene. S mi legyen az oktatás anyaga? Nem csoda, hogy erről szoltában is, mint az egész könyvben a nemzeti politikus beszél, amit ír, politikai céljainak felel meg.

Az oktatás anyagát nem részletezi, pedagógiai megokoló sincsen az írásban, e helyett csak utal azokra a tanítási rendszerekre, melyeket más országokban már kipróbáltak. Megjegyezni való azonban, hogy az általánosabb, nevelési szempontot nem tudatlan-

ságból mellőzi, hanem mert arra nézve nincsen új mondani valója. Erre vonatkozó sorai azt jelzik, hogy Wesselényi bölcsen látja a nevelésnek általánosan érvényes, emberi vonásait, de nyomatékosan ki akarja emelni, hogy nekünk ezen kívül *sajátos szükségleteink* is vannak. Ugyanaz a gondolait vezeti tehát Wesselényit is, melyet Széchenyi gondolkodásában pedagógiai tekintetben igen nagy értékűnek találtam: az egyetemes elveken álló nevelésnek nemzetek szerint különleges feladatai is vannak;. A Szózat elismeri, hogy igaz és józan vallásosságnak, tiszta erkölcsnek s a gyakorlati életre szükséges ismereteknek, erkölcsre és észre jól tevően ható és sikert biztosító módon, a gyermekek szívébe s fejébe beolvasztása minden iskolában szükséges, de nem fejtegeti sem azt, miben áll a valóságosság józansága, az erkölcs tisztasága, melyek a gyakorlati életben szükséges ismeretek, sem azt, hogy milyen volna hát az a sikeres módszer, hanem saját politikai céljának megfelelően a nevelésnek azt a két feladatát jelöli meg, amelyeket nemzeti szempontból multhatatlannak tart: egyik a polgári jogokban részesedés feltételeinek megteremtése, másik a nemzeti egység előkészítése, Vagyis a pedagógiai vonatkozást ebben a művében teljesen mellőzve, a köznevelést politikai szempontból nézi.

Ama cél érdekében, hogy az alkotmányos jogokat lehetőleg mindenki ki lehessen terjeszteni, Wesselényi kívánsága ez: „Mind-en nép- s minden elemi iskolában a gyermekbe illető felsőbbisége iránti tisztelet-és engedelmesség érzetét már jókor bele kell vésni. Meg kell ismertetni helyzetével s abból folyó kötelességeivel; előbb a törvényhatóságnak, hol él, szerkezetével, azután a hon polgári léte képével (alkotmányos szervezetével). És mindezt akkor kezdve, midőn vallási tárgyakra kezd taníttatni.” Két szóval ezt úgy mondhatjuk ma; önismeret és alkotmánytan; önismeret ugyanis nincs körülmények ismerete nélkül. Mindezeket olyan kicsiny mintába rejtve, nemcsak népszerűen, hanem gyermekszerű modorban kell tanítani, hogy a legzsenébb korú is felfoghassa. A családi és iskolai viszonyokból kell kiindulni, mert azokat a gyermek leelőbb megérzi és ismeri. Az értelmi fejlődéshez képest aztán koronként bővíteni és szilárdítani kell a,z ismereteket, mindig a gyermek fejlettségéhez és helyzetéhez mérten. A cél mindössze annyi s az el is érhető, hogy az így nevelt gyermek minden tekintetben ismerje helyzetét, kötelességeit, legyen helyes és tárgyilagos ismerete a más állásúak helyzetéről és így felismerje közvetlen környezete és a nagy egész iránti tartozásait. Ez tehát nyilván szociális nevelés, amitől Wesselényi a békéltetések és ellenszegülések megszűnését reményű, ha ugyanis az iskola útján, az igazi tudás segítségével mindenki megérti, hogy helyzete „a létező viszonyoknak természetes következtése s azoknak szükséges eredménye”; hogy nem szabad embereknek tulajdonítanunk azt, mit a sors mért reánk. „Sors kény-

telenségétől békében túri el az ember azt, mi emberektől jöve, tűrhetlennek látszik.” Ha annyira mélyen fejtené ki ezt a részt, hogy az itt jelzett tanítás lelki eredményeire is gondolna: bizonyára észrevenné hogy a különböző sorsok megfigyeléséé feltétlenül felkelti a tanulóiban, épen az értelmesebbekben a különbségeken való el-tűnődést és így a megnyugvás helyett a változtatás vágya élénkké válhat. Erre való tekintettel felemlítést kíván az a körülmény, hogy a jogukról szóló részben Wesselényi annak felismerését kívánja, hogy nem az a sérelmes, ha valakinek vagyona nincs, hanem híi nem is lehet, tehát nem valamely helyzetben létet jelent jogfosztást, hanem az, ha azt a helyzetet megváltoztatni nem lehetne. Tehát a most jelzett szociális nevelésnek levonhatjuk az egyesekre nézve azt a következtését, hogy a viszonyok megismerésével a cselekvés irányának szabad meghatározása együtt jár.

Hazai körülményeink miatt különös gondozást kíván minden elemi iskolában a magyar nyelv, mint az egység és kölcsönös megértés feltétele, a nem-magyarok számára a jogok biztosítója. Mivel a magyar nyelv terjesztése módjáról már láttuk Wesselényi felfogását, csak az álljon még itt, hogy ha egyszer a magyar nyelvet törvény és közigazgatás nyelvvévé tettük s ezzel mindenkire nézve mindinkább szükségessé: akkor ezt „mindenkinek nem tanítani nemcsak bűnös hanyagság, hanem valódi kegyetlenség lenne.”

Ami már most az intézményeket illeti, nagy hévvel bizonyítja Wesselényi falusi és városi népiskolákon kívül a kisdedóvó, intézetek nemzeti fontosságát. Elméleti szempontból szó sem férhet ahhoz, hogy minél; kérőbb jut a gyermek az anyai kézből idegen vezetés vagy felügyelet alá, annál jobb s minél tovább érzi a növő gyermek a szülői ház melegét, a sokszor kedvezőtlen idegen hatástól annál bizonyosabban ment; marad. Ha azonban az életet nézzük, a nép legnagyobb részének életmódja azt eredményezi, hogy ahol kisdedóvó nincs, ott a szegény gyermekek jóformán gondozás nélkül nőnek fel. Erre a tényre gondol Wesselényi, azt állítva, hogy a kiisdedóvó annyira megfelel a szükségletnek, hogy még olyan műveletlen emberek is kedvelik, kik különben javításnak, újításnak nem barátai s kiket sem szép szóval, sem erővel rá nem lehet venni, hogy gyermekeiket iskolába járassák. A kisdedóvót azonban szeretik, mert épen a munkával állandóan elfoglalt szegényeket: családanyákat s dologtehető nagyobb gyermekeket felmenti az apró gyermekekkel való bíbelődéstől. Látja tehát Wesselényi, hogy ennek a hazánkban még akkor nem nagyon terjedő intézménynek nagy a Jelentősége először is általában a nevelésre: „kisdedóvó intézetből minő romlatlanul, mennyire ügyesedve s csinosságához és rendhez szokva, vallásos, erkölcsi és értelmi műveltségre mily fogékonyan megy a gyermek 7—8 éves korában falusi és más népiskolába. És ott ez alapon célszerűen építve, értelem, becsületesség s munkásság

bizonytal még terjedtebbé váland, mint most a tudatlanság, henyéség s minden bűnök oly roppantra terjedt csoportja.” Bizonyos, hogy a mellette az emberies gondolkodás mellett szorosan ott van benne a nemzeti politikai cél, az általános haszon mellett szeme főként arra nézve hogy a kiseddévók felállításával, bennök a magyar nyelv használásával el lehet érni egy-egy helység megmagyarosítását húsz év alatt. Magyarosodás az ő szótárában annyit jelent, hogy magyarul beszélés; arra nincsen szükség, hogy anyanyelvét bárki is elfelejtse. A nemzeti egység érdekében elég a magyarul tudás; ezt pedig könnyű elérni olyan apró gyermekekkel. Újra meg újra mondja azért, hogy mindnyájunk egyik legfőbb gondja legyen ilyen intézetek létesítése. „Honok jobbjai s tehetősbei, ki csak embertársa javítását, a bűnök kevesítését, hazája legszentebb érdekeit csak valamennyire is becsben tartja s ki csak keveset szakaszthat is elkerülheti en szükségeiből, — sürgetőn s esdekelve szólítom fel mindnyájaitok részvétét!”

Hiába szólította; hiában javasolta, olyan társulat létesítését, melynek tagjai birtokokon kiseddévó állítására kötelezzék magokat. Az agarászó társaságok erre nem engedtek időt és pénzt. A Szózat megjelenése előtt néhány évvel alakúit, kiseddévókat terjesztő egyesület alig tengődött; a távoli hasznot — nagyon igaza volt Széchenyiéknek — nem tudta felismerni soha a magyar. Az egyesekre támaszkodás Eötvösnek miniszter korában sem sikerült: hihetően nem is hitte Wesselényi sem, hogy szavának „sok eredménye” legyen.

Sürgeti kiseddévókat és népnevelőket nevelő intézetek állítását és meglátja azt a hiányt, hogy e pályákra nem szívesen lépnek az ifjak: „Nálunk az a fonákság nagyon divatos, hogy minden, ki csak jócskán is tanult vagy csak az iskolai esztendőket átnyomorgta s oskolai bizonyítványt nyerhet: ügyvédi s polgári közhivatalos pályára akar lépni. Ma ugyan nem panaszkodnak immár a tanítók, tanárok csekély száma miatt, de ma sem látjuk általánosan Wesselényi felfogását, hogy ez a pálya „a legjobb s legtisztelőbb” hivatások közé tartozik és egész köznevelésünk bajainak mélyen levő okai közül nem hagyhatjuk ki még most sem azt, mit a Szózat írója a neveléssel foglalkozók alárendelt és tekintélytelen állapotának neve”.

Sokkal józanabb politikus Wesselényi, semhogy észre ne venné, hogy a törvényhozásnak, a nemzetet megszemélyesítő testületnek milyen nagy kötelességei vannak a nevelés tekintetében, általában közviszonyaink javítása érdekében. Hasi; pontból álló nemzetiségi törvényjavaslatát, a jogviszonyok rendezéséről szóló törvényjavaslatát nem tárgyalva, a törvényhozásnak tulajdonított kötelességek közül csak azokat említem fel, melyek a neveléssel vannak összefüggésben. Természetes az eddigiekből, hogy itt is feltét-

lenül politikai a cél, és nagyon becses adatok ezek épen arra, hogy a nevelés és politika mint függnek össze szorosán.

A nemzeti egység érdekében törvényben kell kimondtam, hogy a törvényhozás és közigazgatás nyelve a magyar a ki keld fejteni azt is, hogy *a közoktatási nyelv is a magyar*. Mivel azonban a klaszszikus latin nyelv szükséges, elhanyagolni azt sem szabad s megkell szabni, hogy a Latint s németet hogyan kell tanítani és használni. I. Az eddigi latin helyébe tehát a magyar lépjen a tanítás nyelvével!, azonfelül „minden, falusi s városi népiskolában a magyar nyelv tanítása. ssék, a kisededóvó intézetben pedig csak az divatozzék.”- E kívánsága idején már életben volt az 1840. évi VI. törvénycikk 8. §-a: „Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánusoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek olyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják.” Wesselényi annak kimondását is követeli az országgyűléstől, hogy ugyanezt a népoktatóktól is megkívánják, s e célból magyarul tudó tanítókról és kidededóvókról gondoskodni kell. A nem magyar lakosság közé olyanokat kell e hivatalokba tenni, kik a magyaron kívül a lakosság nyelvén is tudnak. A tanítóképzőkhöz népiskolát és kidededóvót kell kapcsolni, „hogy a népiskolai tanítóságra s kidededóvoságra készülők felügyelet alatt gyakorlatilag képezzék magokat.

A szükséges költségeket közadózás útján szerezze meg a törvényhozás, melynek a köznevelés szervezése a feladata, tehát az intézetek benső rendjét is megkell állapítania. Három javaslata vaa erre nézve. Az elsőt sem törvényhozás, sem senki más mindmáig nem valósította; a második gróf Nicky Kristóf 1769-iki javaslatainak meglepően hasonló felújulása: a harmadik 1848-ban a felelős magyar kormány keretében valóra vált. Ez utolsó a népnevelési kormány, melynek hatáskörét s kötelességeit is megszabja Wesselényi, de a felekezeti ügyeket mindebből egészen kihagyja, ami a köznevelési minisztérium annyira szükséges és régen óhajtott önállóságát jelenti. A mások két kívánsága így hangzik:

1. Nevezzen ki a törvényhozás bizottságát, mely tüstént alkalmazásba vétel: céljából állapítsa meg a *legcélszerűbbnek s gyakorlatilag legjobbnak elismeri, helyzetünkhöz s népünk jelleméhez és állásához alkalmazott népnevelési rendszert és bánásmódot*.

2. Ugyanez a bizottság dolgozza ki az *alkotmányos lét, as abból folyó viszonyok s polgári kötelességek kézikönyvét, a fejedelemhez s honhoz buzgón hű és törvényt tisztelő polgárokká leendők számára*. Ez annak az óhajtnak következménye, melyet már az iskolák rendeltetéséről szólva megismertünk. A másik azonban ezt jelentőségben sokszorosán felülmúlja.

A nemzeti nevelés lényegét foglalja magában az a néhány szó, mert valóban csak azt nevezhetjük igazán nemzeti nevelésnek, mely helyzetünkhöz s népünk jelleméhez alkalmazkodik. Ilyen

köznevelés Magyarországon még nem volt. Ennyire önálló még eddig nem volt a magyar törvény-hozás és ezt a feladatot még nem oldotta, meg a magyar neveléstudomány. Pedig épen itt látszik meg, hogy amit eddig folytonosan politikai kérdésnek mondtunk e sorokban: a köznevelés benső rendjének megteremtése íme Wesselényi felfogása szerint tudományos feladat s bármennyire politikai fejtegetések adják is Wesselényi nevelési nézeteinek: az alapot és kereteit, a végeredmény tisztán a neveléstudományt érinti, annak szabja meg érvényesülése útját és annak tesz ma is szemrehányást. Megértjük-e immár?

*

E rövid ismertetésnek nem feladata sem az elmondottak fejtegetése, sem pedig azoknak Wesselényi másik becses művel, a *Balítéletekről* (1833) szólóval összevetése. Ebből és a Szózatból tisztán elénk áll Wesselényi mint paedagogus és kultúrpolitikus, de ez egységes kép megrajzolását máskorra kell hagynunk. E laipok célja csupán annyi volt, hogy ennek a magyar közművelődési politikának, Wesselényi nemzeti politikájának kiemelkedő vonásait annyi évtized múlva újra emlékezetbe idézzék. Világos, hogy igen szűk körben és abban is elenyésző sikerrel. Az állapotok forrását keresve a *műveltség, művelődés* szerepe Wesselényi végső alapja, melyre eljut s melyen lábát szilárdan megveti. Figyelme mindenre kiterjed s eredményének bizvást vehetjük azokat a szavait, melyeket ugyan csak az erdélyi románokra mondott: „Ha a nép sorsa javuland, ha áldása jogszerű s biztos leend, szünni fog a magyar nemzet s nemesek iránti visszás érzete s gyűlölsége.” Az útja ennek a *nevelés*. Elöttem egészen világos, hogy ez a nemzeti jövőnket biztosító, igazán nemzeti politika. Ennek minden más csak járuléka és következése, jóllehet mellőzhetetlen következőse.

Csak így, közművelődési politikát teremtve és követve, Wesselényi nyomán járva létesülhet a hon különböző ajkú lakosai között, amit ő óhajtott: egyesülési és egység. Csak így lehetséges legalább a magyarság között a szoros egyesülés, melyet a Szózat teljesen hatalmunkban állónak ítél. E hatalommal sem éltünk soha. A Szózat tehát túlélte korát; olyat hirdet, mi ma is előttünk áll. Kétségtelen, hogy 1843 óta a Szózatban rajzolt állapotok részben másként alakultak, Wesselényi sok súlyos aggodalma még eddig nem mind teljesült ¹⁾ a véleményét támogató számadatok ma már nem érvényesek, de most is igaz, ami írásra készíti: a honveszélyes helyzete és ennek ma is az a főoka, amiről könyve szól: a nemzeti egység hiánya s az egyesülés reménytelensége. Amit ő orvosserül

¹⁾ Azóta valamennyi! (1919.)

ajánlott, azt máig sem alkalmazták teljes komolyssággal és amely irányt a magyar nemzeti politikának kijelölt, az ennek ma sem főiránya; hanem gondolatban is, állami költségvetésben is mellékes területe.

Épen azért nem lehet elégszer ismételni a Szózat szavait: a magyar nagy Leibet és boldog, de csak mint művelt, értelmileg kifejelett nemzet. Éhez a, nagysághoz, általános műveltséghez pedig nincs egyenesebb út, mint a helyzetünkhöz s népünk jelleméhez alkalmazott nevelés.¹⁾

¹⁾ A *Husadik Század* 1907., 8. száma írja Richardson művéről (Constructive socialism, 1905.): „A könyv a gazdasági élet igen alapos ismeréséről tanúskodik. Kp ezért alkalmasint megdöbben az olvasó, ha ez a valódi életben küzködő tpraktikus angol a társadalmi bajok orvoslását — a nevelési rendszer megváltoztatásától várja”. Aki a magyar paedagogiai gondolkodás történetét csak kevésé ismeri, az ilyen véleményt egészen természetesnek tartja, ha magától nem jött volna is rá.

Széchenyi és a magyar nevelés jövője.

Előadás a Magyar Társadalomtudomány; Egyesület Széchenyi-sorozatában 1912 dec.)

Széchenyi neve és a nevelés gondolata egyre sűrűbben kapcsolódik a magyar fejekben. Az idő az oka. Ez az emésztő aggodalmakat sugalló, bizonytalan idő, melyben újra meg újra fülünkbe csendül a múlt század 40-es éveinek ébresztő szava: „Veszély fenyegeti a magyart!” (Kelet Népe.)

Azért fordulunk Széchenyi felé, mert szükségét érezzük vezetőknél, akiket követhessünk; akik bennünket, szétszakadtakat, egyesítsenek. Erre csak az való, aki tisztán látja a mai helyzetet s ezt feltárva, meg tudja világítani a tenni valókat; aki nem csupán ékesen beszél, hanem mesternek bizonyult a cselekvésben is, mert ahhoz fogott, aminek sikerére számíthatott; akin nem érzik semmi önzés mert a sorsunkkal való törődésre lelki szükség hajtja. Nincs már kétség a felől, hogy Széchenyi ilyen. Ma is úgy látjuk, ahogyan ő .most 70 éve megállapította: „A magyar fajnak léte koránt sincs biztosítva még; a magyarság éppen nem köszikla, melyen az idők és körülmények eseménye habként könnyen szét pattanna” (Garat). Öt évtizede múlt, hogy Széchenyinek a magyarság erősítésére fordított élete megszakadt s öt évtized békés munkája után ma is olyan a helyzetünk, hogy csakugyan lehetetlen „a legkeserűbb bűba nem merülnie” annak, „aki előtt tisztán áll: mik vagyunk és mik lehetnénk” (Politikai programtörvények). Mai állapotaink megfigyelése ily hangulatra indít s ezt a megfigyelést Széchenyi olvasása nagyon élesíti. De egyszersmind meg is óv attól, hogy a bűba elmerülve, tehetetlenségünk érzése legyen úrrá rajtunk, mert éppen tudatossá teszi, hogy „cselekednünk kell. ha élni akarunk; gyökeresen, mély sarkalatilag cselekednünk!” (Garat.)

És azért gondolunk ma sokat a nevelésre, mert tudjuk, hogy csak az a cselekvés gyökeres, mely megfontolt előrelátásból fakad; amely nem a baj kitörését gátolja meg, nem-e a tüneteit gyógyítja, hanem a forrását igyekszik eltüntetni. Ami bennünket ma, fenyeget, a magyarság veszedelme, nem új; ki-törésének előjelei nem váratlanok. Ugyanaz ez, amit az elmúlt század első felében Szé-

¹⁾ Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1913. évf.

chenyi is is, más is jól látott és amire nézve elegenden kimutatták, mi volna a gyökeres cselekvés. Éppen, mert állandó e bajunk, józanul senki sem gondolhatja, hogy ha talán ma gyors cselekvéssel, kölcsönvett erővel elháríthatunk is valamit a fejünk felől, azzal jövőnket biztosítottuk. Mindnyájunknak, akiken immár semmi sem fordul meg a holnap bekövetkező eseményekből, ne a holnap, hanem a holnapután legyen a gondunk. Nem a mai felnőttek, hanem a nrai gyermekek. Ki tudja, minket nem sodor-e el valamely áradat, de az ifjúságnak élnie kell azután is. A mai nemzedék számos jelből tisztán megértheti, hogy a nyomába lépőknek a imáitól lényegesen eltérő lesz a feladatuk és arra nekünk kell őket már most előkészítenünk. Ezért, ha élni akar a nemzet — amiről pedig még nem mondott le — a nevelés legyen a legfőbb gondja, A nevelés mindig a jövőt készíti elő. még ha a végzője erre nem gondol is. Ma életkérdés, hogy ezt a feladatot tudatosan teljesítsük! Az egész nemzetnek, kivált a vezetőknek kell végre fel ismernök, hogy a jó nevelés a legokosabb politika; minden időben ez az igazán gyökeres cselekvés. Így látta ezt az ókortól máig mindenki, aki társadalmi életjelenségek lelki okaira gondolt s a haladás feltételeit az ember kezéből kiengedni nem akarta; ezt érteitek meg legújabbban hazánkban is az ellentétes áramlatok vezetői. Ezt vallja Széchenyi is: „Valamely nemzetnek a maga védelmében nagygyá és halhatatlanná tételére a legnagyobb rész nevelése a feltétel. Aki a haza megmaradását és szabadságát óhajtja, annak arra kell törekednie, hogy az ifjúság nevelése tökéletes legyen.” (Naplója, III. 4. jelű kézírásos kötet 31.)

E gondolat mindenik írásában, sokféle alakban visszatés sok bíráló és jobbat ajánló megjegyzéssel. Erre emlékeznek, akik a nevelést illető egyes mond amit elég sűrűn idézgetik. Ezzel azonban nem értékesítettük őt eléggé. A mai állapotban nem egyes részletek, hanem az alapelvek nagy jelentőségűek s Széchenyi nevelésügyi értékét is éppen az teszi nagygyá, hogy a nevelői gondolkodás irányítására alkalmas. A mi közönségünk azonban a nevelés kérdését nem látja annak teljes nagyságában; ezért néznek Széchenyi írásaiban is csak mellékesnek, részletnek minden., a nevelésre vonatkozó észrevételt. Holott sokszor rendszertelennek bélyegzett észjárása. egyszerűben egységesnek mutatkozik, amint egész cselekvésének legegyszerűbb, végső mozgatóit keressük; ha észrevesszük, hogy gondolkodásában a nevelés gondolata van közepén. Úgv értem ezt, hogy elmékedése a nevelés gondolatára vezette s amint ehhez eljutott, azután mindig ez irányította. Ha ugyanis — maga kívánsága szerint (Világ) — munkáinak nem részleteit, hanem az egésznek filozófiáját nézzük, ezt három gondolatban foglalhatjuk össze: mi az alapgondolata, mi az emberi cselekvés célja és miként juthat az ember e célhoz.

Alap gondolata a világegyetem és ebben az emberi élet megfigyeléséből így alakult ki: az élet megállást nem tűrő haladás, örökös tökéletesedés, melyben az embernek természeténél fogva, erejéhez mérten, tudatos munkával részt kell vennie. A természet, jelöli ki az emberi cselekvés határozott célját is: „titokzatos létünk céljának akkor felelünk meg legjobban, ha azon a helyen, melyre a sors állított, hazánk, és ez által, a mindenség tökéletesítésén tehetségünk szerint fáradunk (Hitel). Végül: ez emberi rendeltetés betöltésének feltétele minden egyes ember tökéletesedése, sajátosságainak, testi és szellemi erőinek kifejtése, aminek a kiművelt emberfő a bizonyítéka (Hitel). Vagyis Széchenyi gondolkodásában irányító eszme: a fejlődés, az emberiség folytonos haladása; cél: a nemzet kifejlése; a haladás eszköze pedig: minden ember értelmének teljes kiművelése.

Ez a három, felettébb egyszerű tétel megérteti az egész Széchenyit: világfelfogását, melyet a tökéletesedés lehetőségében való erős hit jellemez (Garat); gyakorlati életbölcseletét, mely mindig *factumokból* indul ki (Világ); közéleti erkölcsanát, melynek alapelve az, hogy a legnagyobb igazság a legnagyobb haszon (Hitel). Itt a magva a társadalomról, a nemzet mivoltáról és értékéről való felfogásának. Innen származnak politikai elvei, közigazgatási, gazdasági, külpolitikai tekintetben egyaránt. És ez a magyarázata annak, hogy önmagával, a rádobált sárral nem törődve, olyan keményen bírál, oly gúnyosan pellengérezzi a folytonos mulibanézést ég az ebből fakadó hátramaradást, a régihez tapadást és az újtól való félelmet, a nemzeti elzárkózást, meg a nemzeti kishitűséget. Ezért igyekszik megtanítani népét az előrelátásra, számításra, okosabb gazdálkodásra., kitartásra és apránként ránevelni egyesülés útjani egyetértésre, sikeres közös munkára, a távoli haszonnak a hirtelen jött kis haszonnál többre becslésére; a tudás., az igazság, a világosság értékének felismerésére. Gondolkodásában, íme, megvan a nevelői gondolkodáshoz szükséges széles keret: egységben nézi az egész emberiség életét és ennek körében a nemzetét; megvan a nevelői gondolat forrása: felismeri a nemzet bajait, haladásának akadályait; megvan a legfőbb nevelői jellemvonás: nemcsak panaszol, nemcsak sürgeti a javítást, hanem dolgozik is azon, emberi kötelességnek vallva segítenünk magunkén kívül a mások tökéletesedését is. A nevelői gondolkodás alapja egyesekben is, nemzetedékekben is az elégedetlenség; tetteire indítója a javítás vágya. Ezeket Széchenyitől nem lehet elvitatni.

És hogy amaz alaptételeknek nem iskolaállítás lett a következménye, hanem a gazdasági célzatú Hitel; nem nevelésügyi rendszeres fejtegetések, hanem a közgondolkodásnak a napi politika kérdéseiről való felvilágosítása; nem gyermekeket gyűjtött maga köré, hanem lóversennyel és kaszinóval a felnőtteket akarta közös gon-

dolgozásra, érdekeik felismerésére rávezetni: mindez csak erősíti azt a felfogásomat, hogy Széchenyi gondolkodása a szónak magasabb értelmében csakugyan nevelői gondolkodás. Ennek ugyanis következménye a nevelői tevékenységnek az az irányító elve: az emberekből úgy kell ítelnünk, amint vannak s nem úgy, amint lenniök kellene, (A világ) tehát a javító munkát nem azon kell kezdenünk, amin a« elmélet szerint legjobb volna, hanem amin a körülmények miatt legsikeresebben lehet. A nevelő tudatosságát az bizonyítja: alkalmazkodik-e a körülményekhez, az emberi lélekhez. Széchenyi tevékenységének éppen ez az alkalmazkodás jelölte meg az irányát, főként pedig az első, tervszerű lépést.

A Hitel kiadásával ugyanis közvetlenül anyagi hasznot célzott, de csak azért, hogy ilyen módon általánosabban éreztesen meg szellemi szükségleteket. Mindig ez a meggyőződése: „Csak úgy remélhetünk ránk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövődönk, ha szellemi alapon nyugszik anyagi kifejlésünk és nem viszont” (Kelet Népe). Nem rajzolgat ugyan ábrándosan valami sehol nem létező országot, hanem közvetlen szükségletek szerint cselekedett, de mindig a benne tisztán élő *ideán* volt a tekintete. Az vezette, ami még nincsen, de aminek lennie kell; a sajátosságában kifejlett, megnemesedett, nemzetté tett magyarság. Efelé törekedve világosan látja az eszményi társadalom körvonalait, melyben őt egyképpen érdekli a fejedelem trónja, a gazdagok palotája, a szántóvető kalibája s amely szervezetben mindenki a maga helyén van, ott végez tökéletes munkát. Az ő lelkében már fennáll minden ember, a legkisebb is, emberi méltóságának magaslatán; nincs alacsonyság, sem középszerűség és megvalósult a lehető legnagyobb résznek lehető legnagyobb boldogsága. Ez az eszmény, melynek érdekében hatni igyekszik mindenkire. Maga ez az igyekvés és ennek a hatása félre nem ismerhetően nevelői igyekezet és nevelő hatás éppen azért, mert az egyes emberekre irányul. Mivel pedig állandóan e hatás módján elmélkedik, ez nyilván nevelői gondolkodás.

Azért Széchenyi a szónak iskolás értelmében pedagógusnak mégsem mondható. Azonban abban a magasabb rendű értelemben, amely szerint a pedagógus a jövő alakulásának tudatos előkészítője, a haladás lelki feltételeinek elgondoló ja és megalkotója, ebben az értelemben Széchenyi igenis pedagógus. Senkisem láthatja másként: Széchenyi szerint az emberiség, a nemzet emelkedésének feltétele minden tudatosan dolgozó, egyes ember; a tudatos munka feltétele az önismeret; ennek forrása a teljesen kiművelt emberi értelem. Széchenyi politikája tehát lenyúlik mélyre, az egyes ember lelkéig és így politikai gondolkodása nevelői jellemű, mert a hatás útjait is keresi. A pedagógiai és a politikai gondolkodás természete is okozza ezt: a találkozást; nemcsak ő benne, hanem minden alaposan

gondolkodóban. Amely nemzedéket ugyanis a jövő foglalkoztatja abban a nevelői gondolkodásnak lehetetlen csupán magára a nevelésre szorítkoznia, inért annak távoli célja s óhajtott eredménye kíván pontos megállapítást és a részletekben is pontos érvényesítést; a politikai-gondolkodás meg nem maradhat nagy általánosságokban és magasságokban, hanem benső okokból kénytelen megkísérelni azokat az egyszerűbb lépéseket is, melyekkel nagy céljaihoz közeledhetnek. Az ilyen korszakban világos, hogy csak a nevelés az igazán gyökeres cselekvés, mert a közállapotok jobbra változásához az emberek akarata az első kellék. Ezt a mély értelmét nyerjük Széchenyi nyomán az állampolgárrá nevelés, politikai nevelés jelszavának, mely három világrészben irányítja mos! a nevelői gondolkodást, sokszor nagyon sekélyes tartalommal. S ez a Széchenyi-féle felfogás teszi kétségtelenné a mai felnőttek nevelői feladatát: gondolkodnunk, kell arról, hogy a mai serdülőkből olyan emberek váljanak, akik a nemzetet megtartják; akik, ha tán porba omlának, majd felemelik; akik, ha mi elvész vagytonban, tekintélyben, külső becsületben, önbizalomban, azt v issza szerzik.

Széchenyi jelentősége nevelésünk jövőjére azért igen nagy, mert hatása, alatt a politikai és a nevelési feladatú! teljesen egynek látjuk.

*

Széchenyi eszméinek általánosabb elterjedése nevelésünkre egyébként is nagy és jó hatást tenne. Mert hatásának kell lennie annak, aki szükségletet elégít ki s Széchenyiben a nevelés kérdéseinek egész sorára van felelet. Csak néhány, nevezetes kérdést említek.

Ma nincs tiszta képe a nemzetnek arról: milyenné kell nevelnünk minden embert, ha a nemzet javát mindenkitől várjuk. Nem látjuk tisztán: mily vonásokat, tartsunk számunk előtt, hogy a nevelés végre csakugyan nemzeti legyen. Ingadozunk abban is: hogyan felelne meg a nevelés az ember természetnek. Nincs olyan irányeszménk, mely a nevelés mostani feladataiban tetovázás nélkül mutassa az utat és egyesíteni tudja az iskolának és a nem-nevelőknek, a nagyközönségnek egymástól annyira eltérő észjárását. S mindez hiányzik azért, mert nincs olyan alapgondolat sem, melyben a nevelésen elmélkedők egyetérthetnének és amelyen a közneveie« lehetőén tökéletes szervezete fölépülhetne.

Hogyan fogjuk fel azt, amit erre Széchenyitől hallunk: kinek-kinek személyes kérdése. Itt most csak azt mutatom be: mivel tölti ki e mai hézagokat Széchenyi gondolkodása s milyen viszonyban van az ő felelete a mai állapottal.

A nevelés elméletében ma jóformán ellenmondás nélkül uralkodik a nevelésnek az a közösségi (szociális) felfogása, mely az em-

ber társadalmi létéből indul ki. Innen szükségképpen jutunk el arra az álláspontra, melyen az egyén és a közösség szempontja egészen egybeesik s a közösség különböző alakulásai (emberiség, nemzet, család és másfelől az egyházak) a nevelésben az őket igazságosan megillető mértékig érvényesülnek. Széchenyi erre az álláspontra nagyon egyenesen vezet, ekként; az emberiség sok nemzetből áll, mindenik nemzet igen sok egyes emberből; az emberiség haladása egyértelmű a nemzetek kifejlésével, ez pedig az egyes tagok tökéletesedésével jelent egyet; viszont az egyes emberek nem magokban, nem tetszés szerinti csoportokban, hanem csak mint nemzet lehetnek nagygyá, számukra a nemzet testesíti meg az emberiséget, melynek körében azonban egyetlen nemzet sem magában álló, hanem csak egyik egyénies alakulat; tehát mindenki az egész emberiség haladásához járul munkájával, de ennek körülményeit a nemzet mutatja fel; a nemzetek alkotják együtt az emberiséget, de az egész szempontjából az határozza meg a nemzetek értékét, mennyire általános bennök az egyes emberek egyéniségének teljes kifejlődése. Széchenyi értelmében tehát a nevelés alap gondolatául azt állapítjuk meg, hogy a közösség és az egyéniség egybeeső szempontját következetesen, együtt alkalmazva, a nevelés: *nemzetnevelés*, a kifejezés megjelöli azt a ténnyt, hogy a nevelés mindig a nemzet körében folyik és arra hat; meg azt a követelményt, hogy a nevelést mindenben nemzeti tudatosság vezesse. Feladata tehát ez: segítse a:í általános, emberi haladás érdekében a nemzet haladását az által, hogy minden embert teljesen kifejt, azaz nemzeti tudatosságra emek s a közös munkában való részvételre képessé és készsé tesz. Ekként a nemzetnevelés eszméje a nevelői gondolkodásnak határozott irányt szab, kimutatja a nevelés állandó, határozott célját és megköveteli, hogy az iskolaszervezet ebben az irányban, ezt a célt szolgálja. Így minden nevelési kérdésben a nemzet gondolata az alapvető, amire Széchenyi az emberi társadalom alkatának megfigyeltetése útján vezet el.

Mínt hogy Széchenyi a haladást hirdeti és akarja, tehát a nemzetet sem nézi változhatatlannak: ezen az alapon gondolkodásotavább is a tényeken épül. S abból a nevelésre az következik, hogy aminek a haladását akarjuk segíteni, annak — a nemzetnek — mai állapotát kell tisztán látnunk, ebből érthetjük meg a mai feladatot. Figyelmeztet a maga korának társadalmi harcaira, melyeknek újraéledését, máig történt alakulását és mostani jelenségeit jól ismerjük; rámutat a lakosság vallásfelekezeti és nyelvi nagy széttagoltságára, aminek veszedelmei előtt lehetetlen ma nemzet hűnyunk. E szemlélődés eredménye ez a tétéle: ahol nemzet van, ott annak belső kifejtése minden további emelkedés kútfeje; ahol pedig még nincs nemzet, ott legelső a nemzetté alakulás, minden lakosnak az emberiség közös jogaiban való részesítése (Stadium). Ez

a gondolat alkalmas arra, hogy ma a közgondolkodásnak közép-pontja legyen. Mindkét része, a belső kifejlés és az egyesülés, egyaránt szükségletünk ma is.

Ami a belső kifejlést illeti, nem múlta még idejét Széchenyi panasza: nem volt még olyan magyar fejedelem, aki „,a magyar-nak; eredeti sajátosságára állította volna annak polgári kifejlődését, . . . legtöbb magyar fejedelem a jó vagy rossz szerencsének, amint éppen jött, hagyta át keleti vérünk kiképzését” és üres még a lapja: történelmünkben ma is „azon főnöknek, ki magyar szellemben fejtené ki nemzetünk erejét s azt a törvények közt szigorú kézzel tartva, azzal nagyszerűt, állandót, a nemzethez illőt vinne véghez” (Polit, progr. töred.). Erre a belső kifejtésre azonban nem elég valami meglevőnek tervszerű megtartása, hanem a nemesedésnek kell vele együtt járnia. Mindaz, amit sok helyen az emberi nem feldicsőítéséről, vérünk (fajunk) nemesítéséről, az emberi nem szebbítésére gondol, együtt van egészen programmszerűen ebben a felkiáltásában: „Igen, drága Földiek, jövődönknek alapja nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása és nemesebb kifejtése.” (Kelet Népe.) És ennek természetese az a következtése, hogy minél bonyolultabb valamely szervezet, annál kevésbé lehetséges egyformán végeznünk a munkát mindenik részén; minél magasabbra akarjuk a nemzeti fejleszteni és nemesíteni, annál gondosabban kell alkalmazkodnunk egyes részeinek különleges állapotához. A részek helyzetét pedig nem magukban, hanem az egészben nézve ismerhetjük fel s ezért csak annak leginkább feltűnő jellemvonása lehet a munkának eredményes irányítója.

Ilyen legfőbb, jellemző vonása helyzetünknek, hogy itt nincs, még ma sincs, egységes nemzet. Erre alkalmazva Széchenyi tételét s óhajtva „egy testté olvasztani hazánk gyengélkedő s oly számtalan nemzetségét” (Hunnia): Széchenyi szellemében nevelői gondolkodásunk és iskolai nevelésünk mai feladata a *nemzetté nevelés*. E gondolat Széchenyi eszmemenetéből fakad; de a mai viszonyok igazolják^Most valóban az feladat, hogy a haladás érdekében lakosságunk mindenik részéit, az annyiféle ok miatt szétváló csoportokat, a közvetlen környezetök hatása alatt oly különbözően gondolkodó egyeseket mind olyan tagokká neveljük, akik az együvé tartozást felismerik és akarják is. Ez a követelmény határozottabb értelművé teszi a belső kifejlés változatosságának a követelését is: mindenik rész a maga sajátosságában kifejlődve lesz értékes tagja az egésznek, csak így lesz ereje, ami nélkül az egészet nem támogathatja. A nemzetté nevelés eszméje mindenik rész számára határozottan mutatja azt az utat, melyet az alapgondolat, a nemzetnevelés gondolata, a mostani viszonyok között parancsolóan kijelöl.

Hogyan lehetséges ez a nemzetté nevelés? Széchenyi feleletet az a felfogása adja meg, hogy az emberekkel az emberi természet

ismerete és számbavétele nélkül semmit sem lehet elérni. Ezért neki tevékenységében irányelve: ne kívánjunk az emberektől érdekeikkel ellentétes dolgot (Világ), mert haszonkeresés nélkül semmi sem történik a világon (Hitel). Ez neki meggyőződése, melyet szintén tapasztalásból szerzett. (Oly mélyen látja a mindenen diadalmaskodó haszonvágyat az ember lelkében, hogy „előbb vége lesz a magyar honnak, de még csillagunk is visszatér a nagy mindenség kebelébe, mielőtt azt onnan ki lehetne irtani” (Stadium) És ezen ő nem sópáncodik, hanem kimondja: nem is olyan alacsony vágy ez, csak adjunk neki józan irányt, fordítsuk nemes célra, közhaszonra (Stadium). Milyen egyszerű és bölcs nevelési tanács ez; talán azért nem követték még sohasem! Nem irthatjuk ki a haszonvágyat s tudjuk, hogyha a nemesebb embert a becsület vezeti is, a sokaság mozgatója mindig a haszon (Stadium): igyekezzünk hát megadni a módot ez emberi közös vonás nemesedésére a dolgok kapcsolatának, az emberek egymásra való hatásának felismertetése által! Így világosodik meg az egyesekben: mi az ő igazi hasznok.

A haszonvággyal kapcsolatos két másik vonása az emberi természetnek. Egyik a javítás vágya, mely magunk helyzetének folytonosan kedvezőbbé tételére serkent és amely miatt az ember csak ükkor nyugszik meg, ha teremthet valamit (Világ). A másik tehát az alkotás vágya, mely „sejtve vagy sejdítetlen” mindenki- ben, s ha nem nyilatkozik, annak csak tudatlanság vagy gyengeség ax oka (Világ). Széchenyi már most azt kívánja: ezt az ösztönt elégítsük ki, fejlesszük akarássá, tűzzünk célt eléje, vagy mindenki val kerestessük meg az őt kielégítő célt s vigyünk rá mindenkit, egyenként az egész nemzetet, annak megértésére, hogy a magunk alkotó tevékenységéhez a másokkal való együttműködés is szükséges, a maguk helyzetének javulása éppen nem független a közviszonyoktól. Azt kell világossá tenni minden emberben, hogy a közjó munkálását a magunk java követeli: anyagilag is. mert a közért hozott áldozat sokszorozva száll vissza ránk és utódainkra; lelkileg is, mert a közért való munka megalégedést és benső csendet teremt bennünk, erősíti minden komoly munka főfeltételét. az önbecsérzetet (Hitel). Meg kell értetnünk, hogy sok ember valóban nagy erő, de csak ha közösen dolgozik egy célra. Közös célra való egyesülés pedig a sokaság sokféle elemei között csak úgy lehetséges, és ha létrejön is, csak akkor tartós, ha minden résztvevő fáradozása az önmaga jólétét emeli bizonyos, vagy előre látható haszonnal. Különböző rendűek között legerősebb kapocs a közös érdek. Az emberiség tetteinek ezen a legmélyebb indítóján csak olyan ember szomorodhat el, aki ábrándok világában él s a színpadi erényeket becsüli mindenek felett (Világ). A közérdek hozza létre az egyességet (Világ), az egyetértést, aminek hiánya sok bajnak oka: nekem nincs, neked sincs, mert nem értjük egymást (Hitel). Minél több

embert sikerült a haszon vágyán megfogva, a javítás és alkotás vágyának tért és sikert biztosítva, a közös érdek felismerésére elvehetnünk, vele a maga hasznát egyetemes szükségletek kielégítésében megláttatnunk: annál sikeresebb a nemzetnévelés, mert ekkor a ma külön érdekeket látó részek egységgé, azaz egyakarató, összetartó, közös célra néző nemzetnévelésé válhatnak, melyben erős közszellem uralkodik.

Ha a nevelést Széchenyi szellemében nemzetnevelésnek értjük, ha ma az egésznek középpontjává a nemzetnévelés gondolatát tesszük és ha az emberi természetből kiindulva, nem restelljük a haszonvágyat elfogadni a nevelés irányítójául, akkor jövőnk nevezetes biztosítékát szereztük meg, mert így az iskola munkája és a rajta kívül élők gondolkodása között összehangolás jöhet létre, amittől most annyira távol vagyunk. (Ismeretes, hogy az iskola tudatosan dolgozó munkásai mennyi nehézséggel küzdenek a közönség gondolkodásmódja, vagy éppen gondolatnélkülisége miatt; ismerjük másfelől azt a sok panaszt is, mely az iskolai munka mindenik részével való, általános és nem alaptalan elégedetlenségből származik. Ha Széchenyivel gondolkodunk, e baj csökkenhet!) Akkor ugyanis mindenki megérti, hogy a nevelés — mert mindenkire nézve hasznos akar lenni — a legnagyobb közös érdek; nem önmagáért van, hanem a közt szolgálja; ezért nem is erőltet rá senkire semmit, hanem arra nyújt módot, hogy a nemzetnek mindenik tagja bármelyik irányban is megtalálja a neki való előkészítés alkalmát. Kialakulhat tehát a köznevelés eszményi szervezete, amely egységes, azaz részei tökéletesen kiegészítik egymást, de nem egyformákt, mert csak a változatosság ad módot a minden irányú nemzeti feladatok elintézésére; ez a szervezet befejezett, azaz alapelveinek minden következménye benne van, de nem merev, mert ha a nemzetnevelés a mai feladatát betöltötte, a szervezetnek az újabb feladathoz kell idomulnia. Így aztán remélhető, hogy a közgondolkodás általános nevelői gondolkodássá nemesül és megszűnik az iskola mostani magára hagyottsága, mert megértjük, hogy a nemzetnévelés nem lehet sikeres, lm ez a szándék csupán az iskolát hatja át. Hiszen egyetlen intézmény sem dolgozhatik eredményesen a köztért, ha a közfelfogás iránta bizalmatlan, vagy éppen ellenséges.

Ez az általános nevelői gondolkodáson nyugvó nevelés lehet azután valóban *nemzeti nevelés*. E kifejezésnek itt határozott értelmét találjuk. Széchenyi szellemében ugyanis azt a módot jelölöm vele, amely módon a nemzetnevelés valamely nemzet körében folyik. A nevelés akkor nemzetig ha alkalmazkodik a nemzet helyzetéhez és a nép jelleméhez. A jellem meghatározása felettébb nehéz, sőt kivált a rendkívül sok keveredés miatt lehetetlen feladat. Nekünk teljességgel nem is lehet határozott nemzeti jellemről be-

szélnünk, annyiféle elemből állunk. De nem is ez a fontos, hogy például a magyar és nem magyar vonások végső eltéréseit ismerjük, hanem hogy lássuk, a közös emberi vonások hogyan nyilatkoznak bennünk. Csak így szabad értenünk és ily értelemben szabad, felhasználnunk azt, ami Széchenyi véleménye szerint a magyarnak a jelleme, hogy t. i. testi és lelki tehetségét, tulajdonságait sajátossága szerint fejti ki; életét személyiségéhez és körülményeihez alkalmazza; önálló s erre az önállóságra törekszik; önbecsérzete neki az első; férfiasan öntudatos; önérzetes, komoly, igazságos; bátorsága nem vakmerőség, hanem erkölcsi bátorság, a nemzeti közösséget, az egyesnek a nemzettel való teljes egybeforrását melyen átérzi; nem a korlátlan egyéni függetlenség, hanem a társasági szabadság híve. S nem csupán a magyarokat bélyegzi a hiba sem, amit Széchenyi szomorúan lát, hogy t. i. a magyar ember előítéletek rabja és elbizakodott; civakodásra és széthúzásra hajlandó; nem szeret tudományokkal foglalkozni; a saját egyéni értékét túlbecsülve arisztokrata (de nem Széchenyi értelmében), másnak az egyéniségét nem becsüli meg. Bármily éles megfigyeléssel jegyzett is fel Széchenyi számos adatot a magyar jellemhez, mindaz nem elég a nevelés magyar irányának teljes, tudományos meghatározásához; értékes útmutatást azonban mégis ad?) Kivált ha alapul vesszük a nemzet helyzetét, amit megállapítani mégis könnyebb. Eszerint nemzeti létünk biztosítása és nemesebb kifejtése a feladat. Evégrs., a nevelés munkája kettős: törekszik kifejleszteni a felismert közös vonásokból mindazt, ami a nemzet haladásához szükséges; másfelől pedig igyekszik jó irányt adni vagy legalább rossz hatását meggátolni annak, ami a haladásának akadálya. A nevelés tehát a nemzetet tudatosan fejlesztő és saját tagjainak rossz hajlamaitól előrelátóan védelmező tevékenység, melynek párhuzamos fővonásait Széchenyi munkáiból ekként lehet összeállítani.

A nemzet haladása érdekében a nevelés arra iparkodik, hogy minden egyes ember testi és szellemi tekintetben összhangzóan ki-, műveltessék, aminek eszköze a tanítás, testgyakorlás, főként az embernek magának megismertetése; ezzel ellentétben a haladásnak akadálya a testi vagy szellemi fejlesztés egyoldalúsága, a szellem megerőltetése, a test elgyengítése vagy gyengének meghagyása.

Szükséges az értelem lehető legteljesebb kifejlesztése; káros a félműveltség, tudátlóság, az érzelmek uralkodása. A nevelésnek célja az ítélő erő fensőbbségének megállapítása, óvakodnia kell azonban az emlékezet és képzelet különös kifejtésétől s nem szabad megengednie az előítéletek uralkodását.

Fontos felhasználnunk a nevelésben mindenkor a gyermek tapasztalását, mert egyenlő tudásúak között mindig a tapasztaltabb az első; így áll ez a nemzetekre nézve is; ezért szükséges más nemzetek tanulmányozása és ezért dolgozzék a nevelés ellene a szük-

körü nemzeti elzárkózásnak, melyből a káros öntúlbecsülés fakad s az egész nemzetet megronthatja.

A nevelésnek ugyanis legfőbb értékű rendeltetése egyénre és nemzetre nézve az önismeretnek, azaz magunk és környezetünk pontos ismeretének létesítése, mert a haladásnak ez az alapja, az önismeret nélkül való ember és nemzet elfogultsága pedig a legnagyobb akadály.

Együtt jár az önismeretre juttatás követelményével az is, hogy kifejlesszük mindenki egyéniségét, mert csak így érvényesülhet a benne levő *isteni szikra*, vagyis az egyéni mirevalóság; káros tehát a nevelésben minden egyformásítás és kényszerítés.

Az egyéniség kifejlődésének eredménye legyen az önismere-ten épülő önbizalom, önértet, amivel — mert mások értékét is ismerjük — a szerénység jár *együtt*; ezeket a nevelés szándékosait fejlessze is, de ne engedjen utat az önhittségnek, elbizakodásnak. nagyképűségnek és a hízkelkedésnek.

Mindezekkel gondoljon a nevelés rendszeres tanítás közben. melynek feladata töként a tanulás vágyának, az ismeretszerzésre való törekvésnek felébresztése; ezt azonban teljesen meggátolná a tanulni valók felhalmozása, az elme túlterhelése.

A tanítás vezessen mielőbb a benne levő lehetőség szerint, önálló gondolkodásra, hogy kifejlődhessék a szellemi önállóság; örökadjék minden nevelő a tanítvány a in való szellemi g3ámkodás-tói, mert az így nevelt ember majd felnőtt korában is örökösen támasztékot keres.

Vezessen a nevelés a legkisebb dolgokban is a munka teljes elvégzésére, alaposságára, állhatatosságára; gátolja meg folytonos éberséggel a felületességet, a körülbelül és nagyjából való dolgozást.

Teremtse meg az egész életre minden cselekvés erkölcsi alap-ját, kifejlesztvén az akarat erejét és benső szükségletté tévén a szándékok tisztaságát; ne tőrje tehát semmiben a határozatlanságot; tétovázást és a kezdetben ártatlannak tetsző, kicsinyes indítékokat.

Fejtsük ki mindenkiben a közösség tudatát, aminek eredményeként kiki igyekezzék az egyéni és a nemzeti érdek megegyeztetésére; ne engedjük tehát megerősödni az önzést, sem kifejlődni az irigységet.

Szoktasson a nevelés arra, hogy másokat megbecsüljünk, de magunkat is megbecsültsük s értesse meg, hogy elsősorban nekünk kell megbecsülnünk magunkat, testünket és lelkünket, mástól csak úgy várhatjuk. Aki így gondolkodik, megérti másban is az önmaga megbecsültetésére való törekvést, tehát nem bánik másokkal felfuvalkodva, lenézően vagy erőszakosan.

Ezen az úton teremtsen a nevelés mindenkiben jóakaratot egymás megértésére s vessen gátat a széthúzásnak és gyűlölködésnek.

A nevelés eszményi célja Széchenyi értelmében az olyan nem-

zet, amelynek minden tagja egészséges, lelkében nemes. Minden követelményt magában foglal ez a négy, az egészséget és nemességet jelentő tulajdonság: nemzetiség, polgári erény, igazság, szabadság. Értelmezésüket csak rövidre fogom.

A nemzetiség szava Széchenyiben azt jelenti: nemzetiesség, azaz a nemzeti tulajdonságok összessége, hazaszeretet, a nemzethez való ragzkodás, nemzeti önértet. A nemzetiség tehát lehetetlenné teszi az idegenmajmolást, mert maga sajátjaiban akar az ilyen ember kifejlődni, és a világpolgárságot, mert ez csak ál-természet s igen sok vagy téves tudománynak éretlen és savanyú gyümölcse. (Hitel). A nemzethez ragaszkodás fejlődés eredménye az emberben; emelkedettsége a gondolkodásnak, amely a nemzetnek az emberiséghez való viszonyát tisztán felismerte.

A polgári erény értelme Széchenyiben felettebb egyszerű: a kötelesség érzése és teljesítése. Akiben megvan, irtózik attól, hogy dologtalanul éljen s a baj forrását mindig másban és nem elsősorban önmagában keresse. De a polgári erény kifejlődésének feltétele, hogy a munka nyomában siker és illő elismerés járjon, mert „a tanútlan erény” csak kiválasztott lények sajátja (Hitel).

Az igazság az egyes emberben mint igazságérvzés, őszinteség nyilatkozik; az igaz ember szereti a nyilvánosságot és az egyeneséget, távol van tőle minden hazudás. álnokság, homály és cimbaráskodás. Aki az igazságtól irtózik, az önmagát csalja vagy engedi, hogy mások csalják (Világ). Csak a valóság az emberiségnek egyetlen célra vezető kalauza (Világ): hazájának nem a mindent dicsérő használ, hanem az igazmondó (Hitel).

A szabadság soha nem jelent zabolátlanágot, hanem erkölcsi bátorságot és megelégedettséget, aminek ellentéte a gyávaság és az örökös elégedetlenkedés. Igazán szabad és megelégedett csak az az ember lehet, akii lelkileg független, azaz akiben van élettudomány,, tiszta a lelki ismerete, aki egészséges és takarékosága által vagyónában — ha még oly kicsi is — rendet tart s így másra nem szorul. Soha nem szabad, mert lelkében nem független az olyan ember, akit élheterlensége, mulasztásainak tudata, betegsége, vagy tékozlása bajba juttatott, vagy bajba, juttathat, meg aki a szerencsét hírben, kincsben, hatalomban látja (Világ).

Széchenyi azt kívánja, hogy ezt a szellemet az egész nemzetre kiterjedő nyilvános nevelés terjessze, amely nevelés rendezése az állam dolga (Naplója i. h. 16.1), mert a lakosok testi és lelki szebbítése legfőbb hivatása és legszigorúbb kötelessége a fejedelmeknek és a kormányoknak (Önismeret).

A kívánatos nevelésnek ez a jellemzése bizonyára nem egyedül a magyar nevelésre illik. Kétségtelen azonban, hogy Széchenyi mindezeket — ámbár nem így összeállítva, hanem egyenként, alkalomadtán — a magyar viszonyokból állapította meg. Ezt mun-

káiból teljes pontossággal lehet kimutatni. Most azonban nem Széchenyi kora s nem is kívánságainak a tárgyi alapja érdekel bennünket, hanem a magunk kora s az a kérdés: tanulhatunk-e ebből ma is, kellene-e nekünk most ilyen szellemű nevelés?

A válasz ez. Irtóatosan sokszor derül ki, hogy egész közéletünk mindenik terén milyen sok a magasabb célok nélkül élő, egyben-másban, vagy mindenben gyenge, munkát nem bíró, nem is akaró, sikertelen, magát mégis túlbecsülő ember és ez mind mégis fölfelé törtet; tudjuk, mily sokan vannak a szolga lelkűek és az ember létökre is csúszómászók, mily sok közügyeinkben az elmaradottság és gyűlölködés, a bűn és rosszlelkűség, mily rémitően fogyatékos sokfelé az országban az egészség és mint halad a züllés útján a társadalom mindenük rétegében a vagyoni rend. És ha ezt mind tudjuk, akkor égetően nagy szükségét érezzük nevelésünkben Széchenyi szellemének, hogy a nevelés eredményeként ezután minden helyre olyan ember jusson, aki látja munkájának egyetemes jelentőségét; minden tekintetben — testben, jellemben, tudásban — erőig, munkára képes és hajlandó, sikeresen dolgozni megtanult, jóakarató mások és a közdolgok iránit, céltudatos és önértetes és — ahogyan Széchenyi mondja a „valódi magyar”-ról — „vaktán senkit se követ, maga körében marad és bármi csekély lenne is tisztie, annak tökéletes teljesítése által ad dísz és fényt.” (Hitel.) Valóban, nekünk ma mindennél nagyobb szükségük van a Széchenyi szellemében való nevelésre, hogy megértse mindenki, mennyire élet-szükséglete a nemzetnek ma is, amit Széchenyi annak hirdetett: a „reform, progressio nemzeti és alkotmányos vágásokban, engesztelődés minden hazafiak iránt s mindenek fölött erkölcsi és társadalmi tisztaság” (Politikai programtörédek).

Széchenyi mindezt meg akarja értetni mindenkivel s a megértés feltételét is megjelöli. Nyilvánvaló, hogy a teljesen és egybehangozóan, testileg, erkölcsileg, szellemileg kifejlett emberektől várja a nemzet jobb jövőjét, de ennek igazi forrását s az ember kifejlésének és munkásságának igazi biztosítóját az értelemben látja. Mindenki ismeri ezt a sokat idézett mondását: „Minden kifejlődés, erő, érték és szerencse legmélyebb sarkalattja a kiművelt emberfő (Hitel), meg ezt a másikat: „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma” (Hitel). E gondolat fejtegetése különös figyelmet érdemel nevelési tekintetben, mert eszerint a nevelésnek az értelem fejlesztése a központi feladata, melynek jól végzésen fordul meg a haladás és az erkölcs tisztasága is. Fokozza Széchenyi *eme* tanításának érdekességét az a körülmény, hogy ma az egész világ-hangos az erkölcsi nevelés jelszavától, melynek legélelkebb hangú hirdetői az értelmi nevelés egyoldalúságát és túltengését okolják, minden mai, tagadhatatlan erkölcsi fogyatkozásért. A jelszó mindig könnyen vihet bajba, mert túlzásra csábít; elfelejteti

velük, mi a jelszó tartalmában igazén *lényeges*. Ez történik ma ebben a kérdésben! is.

Ezért indokolt és szükséges minden alkalommal hangoztatnunk, hogy az erkölcsi és értelmi nevelést ellentétesnek, egymás akadályaiul feltüntetni helytelen és veszedelmes. Csak az alapját mutatom be annak, amit erről Széchenyitől tanulhatunk. Széchenyi megérteti azokkal, akik nem tudnák, először is azt, hogy az egész kérdés nem ezen a vitán fordul meg, az, általános erkölcsi bajokat nem lehet pusztán a neveléssel, a még olyan erkölcsi neveléssel sem tüntetni, hanem a nagyon messzire előre látó, józan törvényalkotás teremthet lassanként jobb állapotot, mert — úgymond — könnyű megelégedettnek és csendesnek lennie annak, aki mindenben bővelkedik, de a szegénynek, fázónak vajmi nehéz (Hitel) s mert maga az erkölcsi előny mit sem ér, ha a nép nagyobb része koplalni kénytelen (önismeret). De beláttatja másodszer azt is, mennyire helytelen túlzás az erkölcsi nevelést az értelmi neveléssel bármily kis mértékben is ellentétesnek tüntetni fel. Széchenyi arra eszméltet, hogy az értelmi nevelés nem jelent egyet az ismeretközléssel! Ma határozottan összezavarják ezt a kettőt sokan s az értelem fejlesztését mondják; túlságosnak, holott a befogadná valók tömege ellen jogosult a panasz. Ezt Széchenyi is hangoztatja elégszer s nagyon jól látja, hogy „nem maga a tanulás és a tudomány mennyisége teszi az embert okossá, hanem azok megemésztése és jól elrendezése (Hitel). Azt azonban szükségesnek tartja, hogy az ember okos legyen s a magyar „az oknak népe” (Kelet Népe). Ennek pedig bizonyára az értelem fejlesztése az útja. S ugyan tagadhatjuk-e, hogy itt ma egyénnek és nemzetnek éppen az a baja, hogy nincs elég kifejlett értelmű, okos ember, aki a maga feje után tudna járni és akit nem lehetne semmerre félre vezetni. Nincs pedig azért, mert az iskolai tanulás — jórészt és általában mondva — nem gondolkodtatás, hanem adatok átadása, amiért azután most is, mint ahogyan Széchenyi tapasztalta, igen sok ember „nem gondolkodik, nem szeret, de nem is tud gondolkodni” (önismeret). Ma az egész tanításunk nem a mai közös feladatokra való rávezetés, holott Széchenyi azt követelte, hogy ne hátrafelé, hanem előre nézzünk; nem ismertetjük fel az igazi közhasznót, nem is tanítunk tehát a kielégítésére, hanem erőtlenül és meggyőződés nélkül alacsonynak, erkölcstelennek hirdetjük a haszonvágyat, ahelyett, hogy felhasználnók! Aki, mini Széchenyi, annyira megvet és károsnak ítél minden középszerűséget, természetesen kél ki az-értelem félig való kiművelése ellen, amiből több rossz származik, mint a teljes érintetlenségből (Hunnia), mert a félig-meddig való kiműveltség az önállóságra elégtelen, ennek megváltására pedig hiú (Pesti por és sár). Széchenyi kemény szavai súlyos szemrehányásként hangzanak, azt jelentvén, hogy az értelmi nevelés nemhogy sok volna, de nem is elég, azért

olyan sok a baj. S ki annyira fontosnak tartja minden ember részesedését a nemzet munkájában, érthető, ha az értelem teljes kifejlesztését kivétel nélkül mindenkire nézve követeli. Csak a teljesen kiművelt értelmű ember látja változások és újítások szükségét, mert ő tudja felismerni a hiányokat s azok okait; ez akarja és munkálja azt a haladást, mert meg tudja érteni, hogy a pusztá birágtatás és a másokra való várakozás semmin nem segít; ez feléri ésszel, hogy aki az övétől eltérő véleményű, még nem szükségképpen rossz tacher, tehát van reménység a közös célért való közös munkára; és sz érti meg azt is, hogy saját erkölcsi tisztasága nem csak kellemes öntudat, hanem hasznos is, mert az ilyen ember távolibb időkört szab cselekvésének; vagyis távolibb következményekre is előre gondol. És ahhoz is az értelem teljes kiművelése kell, hogy felemelkedjék valaki arra az igen nagy magaslatra, ahová Széchenyi visz s ahonnan tisztán látszik: minden javítást, a nevelést is, önmagunkon kell kezdenünk!

*

Széchenyi hatása a nevelésre kettős: tárgyi és személyi. A tárgyi hatás abban áll, hogy a nevelői gondolkodás elmélyül, látszólag apró dolgoknak is a nemzeti jövő érdekében való nagy jelentőségét ismeri fel. A mai dolgokon való gondolkodásra kényszerít, de kiemel ezek köréből, föléljük. Elvi alapot ad s így a más tetemes magaslatból, az örökös haladás nézőpontjából, bíráló szemmel látatja. Gondolkodásunk tisztábbá, céltudatosabbá válik s ennek a nyomán az iskolai nevelés közeledhetik az élet szükségleteihez. mert Széchenyi szelleme a levegőben járást nem engedi s nemcsak az elmélkedésben, hanem az iskola szervezetében, a nevelés módjában, a tanítás anyagának kiválasztásában is érvényesülni kíván, ha egyszer megértettük. Aki Széchenyit ismeri, nyilván követi is.

És mindennél fontosabb éppen az a személyi hatás, melyet a lelkébe látó olvasóra tesz. Nem lehet elzárkózni az ilyenek ama belátás elől, hogy a javítás, nemesítés kivétel nélkül minden ember kötelessége (önismeret), magára és másokra nézve. Széchenyi olvasása erős eszköze volna a nevelői gondolkodás általánossá lételének. Ennek jó következményei pedig a nemzeti jövőre nézve kiszámíthatatlanul nagyok. Sokat emlegetjük; de nem szoktuk rendszeresen megvilágítani: mi a részök a nevelésben a nem felelős tényezőknek. S itt ne gondoljunk az egyházakra, katonaságra, mert ezek a nevelést az iskolai értelmezéssel rokon értelemben, határozott szervezettel végzik, hanem csupán arra a nevelő hatásra, amely minden emberből minden percben árad mindazokra, akikkel érintkeznek. Mily alakítóan hat p. o. egy-egy gyárban a munkaadó vagy munkavezető, egy-egy község életére a földesúr vagy a bérlő, hiveire a templo-

mon kívül is élete módjával a pap, a szülőkre a velők is érintkező tanító; mily nagy a hatása az orvosnak, ügyvédnek, bírónak, politikusnak, újságírónak, hivatalnoknak s alantosaira a feljebbvalónak, a közigazgatási tisztviselőnek, kereskedőnek, iparosnak, szóval mindenkinek s mily kevesen érzik ezért a hatásért a felelősséget! Ha mindenki gondolna arra, milyen erkölcsi hatású környezetére s ennek egyes tagjai útján szélesebb körre is a maga gőgje, kapzsisága, tudatlansága, durvasága, lelkiismeretlensége, pontatlansága, hazug alapon elért sikere, kérkedése, pártoskodása, rossz portékája, rossz munkája és minden fogyatkozása! Széchenyi felébreszti minden olvasójában a lelkiismeretet, rákényszerít az ön-bírálatra, eljuttat az önismeretre. S akkor nem nézzük az efélét apróságoknak, mert sokszor nagy következtetések szülőjét ismerjük fel bennök s látjuk, hogy valami hatásuk mások lelkében mindig megmarad.

Nagyon sokat, talán mindent jelentene közéletünk nemesezésére, ha saját életének környezetére tett nevelő hatását időnként mindenki megfontolná, első sorban kivált a minden rendű tanítók, akik így vajmi sok rossztól óvnák meg magukat és a nemzetet; meg a szülők, kiknek Széchenyi nem alaptalanul veti szemökre, hogy mindig csak gyermekeiket oktatják a szülők iránt tartozó kötelességekre. De a maguk szülői kötelességeit annyiszor elfelejtik (Hitel). A nevelői gondolkodás pedig állandóan vessen számot ezekkel a meg nem mérhető hatásokkal. Erre int Széchenyi, mikor a kötelességről, bizalomról, az adott szó szentségéről és hasonlókról beszél, meg amikor arról szól, hogy jobb nem mindig csak nyomtatványokból tanulni, hanem inkább az életből, az emberektől (Hitel). legyen hát minél több ember, aki megérdemli, hogy tőle tanuljanak.

Csak nagy lassan léphetünk közelebb ahhoz az időhöz, melyben minden ember Széchenyi szellemében él: úgy dolgozik, mintha rajta fordulna meg az egész nemzet előhaladása (Lovakrúl); amikor, ha valaki nehézséget érez vagy sötétben lát is, nem terjeszti A kishűségei hanem a benne élő erkölcsi törvénynek mindvégig engedelmeskedik, magában, erejében bízik, de magát soha el nem bizza (Polit, progr. tör.). Aki így él, az olyan, ember s az olyan nemzedék megérti és tovább terjeszti biztatóan Széchenyi ígét: „Ti vagytok meghíva egy sarjadék népét megmenteni! . . . Merjetek nagyok lenni, ti, kik valami jobbra vagytok meghíva, kik egy szebb jövőnek lehettek urai!” (Kelet Népe.)

Ennek a mérésnek, a jobb jövőt teremtő akaratnak a kifejtése Széchenyi értelmében a magyar nevelés mostani feladata.

Báró Eötvös József művelődési politikája.

Ünnepi beszéd az Orsz. Polgáriskolai Egyesület 1913. évi közgyűlésén.¹⁾

I.

Eötvös születésének századik évfordulója számos testületnek idézte eszébe a XIX. század eme nagy magyarjának érdemeit. Természetes, hogy az ünneplők a magok sajátos nézőpontjából foglaloznak vele. S ez jó, mert ezzel felderítik az iránta érzett tiszteletnek sokféle okát, jelentőségének sokféle forrását. Attól tartok azonban, hogy ilyen módon Eötvös nagysága elaprózódik és ez a ked*vező alkalom is elmúlik — mint pár éve a, Széchenyire emlékeztető évforduló — anélkül, hogy ügyeletes visszapillantásoknál egyéb is történnék; anélkül, hogy átvennők tőle lelkének nagy eszményeit, életének nagy tanulságait, melyek az ünneplésnek értelmet adnának, mert termékenyvé tehetnék. A beszédek a múltról szólnak és elhangzanak, pedig következnie kellene belőlök valaminek a mára s a holnapra is. Ily következés csak abból az eszméből fakadhat, melyet az ünnepelt képvisel s igazán csak akkor értékes, ha az ünneplők tömege az eszmét megérti s a isokféle ember sokirányú cselekvésében vezetőnek vállalja. Már pedig senkiben meg nem érthetjük a benne lévő eszmét, ha azt csak személyes álláspontunkról kezdjük keresni, ahelyett, hogy egészen tárgyiasak igyekeznénk lenni; ha mai kérdésekre hajszolunk feleletet ahelyett, hogy csupán a következéseket állapítanék -meg s csak akkor, mikor a dologgal már tisztában vagyunk; ha magunkból viszünk bele valamit ahelyett, hogy azt néznők lehetőén tisztán, ami benne van. Egész közéletünkben nagy ma a szükség tisztán látásra, elvi alapra. Nem mondom, nem is gondolom, hogy ezt egyedül Eötvöstől minden tekintetben és valamennyien megkaphatjuk. De közös érdek, hogy akiben — bárki legyen is az — következetesen alkalmazott elveket találhatunk, annak ne csak egyes tetteit nézzük; aki a nemzet jövőjén az emberiség élete folyásának egyetemes tanulságai alapján elmélkedett, annak a gondolkodása irányát igyekezzünk megis-

¹⁾ A Polgáriskolai Közlöny 1913. évfolyamából.

merni. Ezért kívánatos, hogy ha Eötvöst érdemesnek ítéljük az ünnepies megemlékezésre, a lelkébe próbáljunk nézni. Csak így értjük meg az egész embert, tehát azt a részletet is, mely bennünket közvetlenül érdekel,

Ezt a megértést első tekintetre nehezíti irodalmi műveinek sokfélesége s nyilvános tevékenységének két, egészen különálló korszaka. De lényegében írói mukássága is, politikai működése is teljesen egységes, sőt ez a két terület is az. Mindig iskolás ízűnek érzem, ha külön beszélnek róla, mint költőről, politikusról, filozófusról. Csak akkor van helye az ilyen tárgyalásnak, ha ezt megelőzi egész gondolat világának általános jellemzése, és ennek fényében mutatják be aztán egyikét vagy másikat ama, módoknak, melyeken gondolkodása megnyilatkozott. Ha csak a felszínen nem maradunk, bármelyik oldalról nyúlunk is hozzá, gondolatainak fonalán, ezek forrásai felé haladva óhatatlanul eljutunk a többi oldalakhoz is, oly egyöntetű a gondolkodása. Aki Eötvös állambölcseletét fejtegeti, annak lehetetlen mellőznie *Magyarország 1514-ben* e. regényét; reform-gondolatainak forrásait nagy világossággal mutatja *A falu jegyzője*; s mikor arról olvassuk fejtegetéseit, hogy az eszméket az emberek mennyire személyes érdekeik szerint értelmezik, nyomban _eszünkbe jut vígjátéka: *Éljen az egyenlőségi* Tanulmányain kívül mindezekben tapasztalatai is állandóan vezetik; ezek adnak színt túlságos ridegséggel vádolt főművének is (*A XIX. század uralkodó eszméinek hálása az álladalomra*), melynek számos gondolatát regényeiben is megtaláljuk. Filozófiai mélységű nagy művét még kevésbé választhatjuk el alkalmoszerűen írt kisebb, politikai dolgozataitól, melyekben csak alkalmazását látjuk az amott rendszeresen kifejtett alapoknak. Annyira, hogy az annál régebben írt kisebb műveknek is ez a hatása. És az elmélkedőt az sem mellőzheti, aki tán csak a gyakorlati politikus iránt érdeklődnék, mert tevékenységének minden mozzanata elvi alapból következik. Miniszter korában ugyan, egyik alkalommal sem lehetett valami előre megállapított, rendszeres tervvel dolgoznia, mert a szükségletek s a lehetőség szabta, meg a sorrendet; de amit tett, az mind oda illett meglevő rendszerének valamelyik, pontjára és így: abba a gondolatvilágba, melyet művei tükröznek. Élete munkájának egységes alapjai kivált akkor fel előttünk, ha arra gondolunk, mily nagy a különbség tevékenységének két korszaka: az 1848-cal végződő s az 1867-tel kezdődő időszakok között. A közbeeső idő az elmélyedés kora volt számára s mégis ugyanazok az elvek vezetnek 54 éves korában, melyek a 35 éves korában kezdett miniszterségét irányították. A kiegyezést követő idő egyenes folytatása ugyan a szabadságharc előtt folyt tervezgetésnek, de alig van másik emberis e kornak, aki oly határozottan ott folytatná a munkáját, ahol abban kellett hagynia 19 évvel azelőtt. Sok tanulság, szomorú tapasztala-

tok talán csökkentik a bizodalmat, mellyel dolgozik, de nem változtatják meg azt a meggyőződést, hogy csak annál inkább az az első feladat, melyet ő szabott maga elé. Mindezért fontos, hogy ne egyes mozzanatait keressük tevékenységének, hanem a mozgató szándékot. Sőt nem is csak ezt, hanem azt; a forrást, melyből a szándék eredt.

E megismerés útjában nincs semmi nehézség. Teljes közvetlenséggel maga nyújtja felénk élete kulcsát:

... engem fölver nyájas képzetimből
 Komoly valónak súlyos érczara;
 Fajom keserve hangzik énekimből,
 Dalom nehéz koromnak jaj szava.

(Én is szeretném.)

E szavak rámutatnak arra a lelki tényre, melyből Eötvösnek mindenik irányú tettei megérthetők, mert innen világosan látszik élete célja: a jobb jövő elősegítése. Nem egyedül az övé ez a cél, nem is egyedül ő érzi oly súlyosnak a kor terheit lelkileg. Személyiségének igazi bélyege hát nem is ez. hanem arról való felfogása: melyik út visz a jobb jövőhöz.

Mindnyájan tudjuk: ez az út Eötvös szerint a művelődés útja. Egész értékét is ez a megállapítás jelzi teljesen: Eötvös a művelődés politikusa. Nem ez a kiindulása, de ez a kutatásának eredménye. Minisztersége nem epizód az életében, mely gondolatait a művelődés kérdéseire kényszeri ti, hanem csak alkalom arra, hogy érvényesíteni próbálja, amit ily gyakorlati okok nélkül elgondolt. Filozófus volta csak háttér, mely színt adott a végbemenő munkának, elvi értéket a közvetlen célokra irányított cselekvésnek, tudatosságot az egész embernek. Ez a magyarázata annak, hogy ha egyes intézkedéseit mások gondolatából származtathatjuk is, mindenikért nyugodtan felelőssé tehetjük Eötvöst magát, mert ott van a rendszer, melyhez mérhetjük. Politikus volt a szónak legtágabb értelmében: törődött az ország minden dolgával, igyekezett oly problémák megoldására is, melyek a művelődés kérdéseivel közvetlenül nem érintkeznek, de ez az általános politikai foglalkozás csak járulék, amint benne a fő gondolat kialakul. író volta pedig jórészt csak következménye a művelés gondolatának és művei kevés kivétellel csupán eszközök. Ezek szerint Eötvös a nemzet életét művelődési folyamatnak nézte; ebbe akart bele nyúlva s kortársait is tudatos beavatkozásra akarta rábíri. Az a meggyőződés vezette, hogy egyes ember akarata soha sem határozza el ugyan az emberiség sorsát, egyegy nemzedék tettei nem döntenek el örökre az egésznek a jövőjét, de bizonyos, hatása egy időre az elvesznek is, az egyes nemzedékeknek is van, s így az emberiség sorsa ugyan az Isten kezében van. De

egyek nemzeteké önmagukéban.¹⁾ Amint ily felfogással elhatározásokat akar ébreszteni, a jobb jövőről való gondoskodás helyet útját tikarja megmutatná: egészen kora lelkéből beszél, de nemcsak annak „éreménye” vezet, hanem tiszta tudatosság.

II.

A kort eltöltötte a reform és haladás vágya. Eötvös megkeresi: mit tanát az emberiség története, van-e és miben áll a haladás es milyennek kell lennie a reformnak.²⁾

Arra figyelmeztet, hogy vizsgálni kell az embert, annak társadalmi viszonyait, meg kell keresni az emberben uralkodó törvényeket. Lehetetlen ugyanis, hogy mikor a világon semmi sincs véletlenre hagyva, csalt az ember lenne vak esetek játéka. Lehetetlen, hogy Mismerve a természet annyi törvényét, épen csali az önmagára vonatkozót nem tudná felismerni. Épen erre van szüksége leginkább, mert az embert sok tekintetben nem köti kényszerűség, szabad elhatározásán fordul meg: mit tegyen, boldogsága azonban mindig attól függ; mennyire egyezik elhatározása a természet által ”eleje szabott törvényekkel. Ily kiindulású kutatása eredményeként először is szembe száll azzal a felfogással, hogy a emberiség nem fejlődik, hanem testileg satnyul s szellemi és erkölcsi tekintetben állandóan hanyatlik; szembe száll azzal a nézettel is, mely szerint az emberiség életében észlelhető mozgás azonos természetű lenne az inga lengésével: nem állhat meg középen, de bizonyos magasságon felül nem emelkedhet. Mindkét véleményt csak sötét percek, csalódások születtének, személyes sikertelenség általánosításából fakadónak tartja. Nem tagadja, hogy az emberiség történetében vannak olyan korszakok, melyekben a föld némelyik pontján tespedést, sőt hanyatlást látunk, de hát nem egyes korokat és helyeket, hanem az egész elmúlt időt kell tekintenünk. Ekkor kiderül, hogy nem a magunk kicsiny köre, hanem az egyetemes emberiség életének tanulságai tanítanak az igazságra: ha itt-ott van is tespedés, másutt van ugyanakkor haladás, mely amant kiegyenlíti s az egészet mégis előre segíti.

Történeti igazságnak hirdeti Eötvös, hogy az emberiség fizikai, szellemi, erkölcsi tekintetben egyaránt fejlődött. Hasonlítsuk össze a teljesen nyers népeket az európaiakkal. Amerika őslakói t azokkal, kik őket onnan kiszorították s nyilván meglátszik, hogy a

³⁾ A XIX. század uralkodó eszméi, If. rész, VI. könyv. I. fejelet. (III. kötet 4.; Révai-kiadás.)

⁴⁾ A következőket v. ö. A XIX. sz. ur. eszm. II. Rész, VI. könyv 1—10. fejelet.

műveltségnek ugyanaz a hatása az emberre, mint minden szerves lényre; az ember testileg nagyot haladt. Ez természetes is, mert a testi fejlődés az élelmiszerektől függ, ezek meg tetemes részben a műveltség fokától.

Azoknak, kik azt bizonyítják, hogy az ember szellemi tekintetben, az ókor óta nem fejlődött, Eötvös azt mondja: igaz, hogy a gondolkodás nem mindenben érte el azokat a célokat, melyek felé évezredek óta törekedett; sok tekintetben már nagy ideje semmit sem haladt, de nem szabad feledni, hogy vannak dolgok, melyekben a tovább haladás lehetetlen s hogy minden igazságot az fejez ki "legtisztábban, aki azt elsőül ismerte fel teljesen. Igaz az is, hogy némely tudomány újabban igen lassan, sőt talán épen nem halad, di azt sem kell feledni, hogy minél magasabbra jutottunk, a feljebb emelkedés annál nagyobb erőfeszítésbe kerül s annál kisebb mértékű. Különben nem is helyes az alap, ha a szellemi fejlődés megítélésére valamely korszak legkiválóbb emberét vesszük mintául, Platón vagy Aristotelest, Kantot vagy Goethét és mert ezek után ilyen nagyok nem következtek, felkiáltunk: ime, mekkora hányat!" lás! A tömeget figyeljük meg mindenik korban s akkor világos, hogy van haladás szellemi tekintetben.

És van haladás erkölcsi tekintetben is. Jellemző sajátága az embernek, hogy gyermekkorára mint a tökéletes boldogság, ártatlanság és öröm idejére tekint vissza, dicsőítve; így tesznek a népek is, mikor a paradicsomról ugyanígy beszélnek. Ez csak költészet, eredménye annak az öntudatnak, hogy az ember rendeltetése valami magasabb. A valóságban a hajdanikor nem érdemli meg azt az ékes-szólást, mellyel „annyiszor beszélnek a polgáriasodás által még el nem rontott nép boldogságáról". A nyers kornak bizonyára van olyan előnye és erénye, mely belőlünk hiányzik s hiányozhattak belőle olyan hibák, melyekért korunknak pirulnia kell, de lássuk be, hogy „az erkölcsiség mértékét nem bizonyos vétkek hiányában kell keresnünk, melyeknek indokai a polgáriasodás igen alacsony fokán nincsenek meg hanem abban: tud e az egyes azon állati ösztön fölött, mely tisztán önző célok követésére készíti, úgy uralkodni, hogy abban talál elégedettséget, ha másoknak is eleget tesz."

A fejlődésre csak akkor vonhatunk következtetést, ha egész korokat vizsgálunk meg rendszeresen. Eötvös e vizsgálatnak három kérdését, a haladottságnak három ismertető jelét határozza meg: 1. mily mértékű az ember hatalma az anyagi világ fölött; 2. a műveltségnek bizonyos foka az emberek között mennyire általános; 3. mennyiben ismerik el és tartják tiszteletben az emberi méltóságot. „Valamint a természet ismerte és az erői fölött gyakorolt hatalom mindig bizonyos fensőbb, szellemi fejlettség eredménye és föltétele egyszersmind s amint a tenger soha sem önthet ki nagyobb térre s az előbb száraz partokat nem boríthatja árja nélkül, hogy

me emelkedjék: úgy a műveltség külső terjedése is egyszersmind emelkedését tanúsát ja.”

E három tekintetben veti össze Eötvös a legfejlettebbnek tartott régi időszakokat a magáéval; elismeri, hogy van a polgárisodás folyamában sokszor elsekélyesedés, még megállás is, de ez csak annyit jelenít, hogy a haladás nem mindig és nem mindenütt azonos gyorsaságú. Azért nem hisznek az emberiség fejlődésében sokan, mert a politikai események szélsőségei között sok ingadozást, sok ismétlődést látnak s ennek szemlélésébe belefáradnak. Gondoljanak az órára: ennek igazi mozgása sem az, amit az inga végez, melynek egyhangú ketyegése figyelmünket először fölkelti, azután megannyira unalmassá válik. Ez csak eszköz arra, hogy az óra mutatója alig észrevehető mozdulásokkal tovább-tovább menjen. Az emberiség haladását sem azokban a nagy hullámzásokban kell keresnünk, melyek egyes népeket vagy az egész emberiséget ellentétes államformák között hányják ide s tova. Az állam életében sok az ingadozás, az ellentétes mozgalom, de azért ezek közben „folyvást növekedett az emberek uralma az anyagi természet fölött, szaporodott a műveltség részeseinek a száma s emelkedett az emberi méltóság érzete — s éppen ebben kell keresnünk a polgárisodás mérvét.”

Ily fejtegetések alapján Eötvös azt állapítja meg, hogy *AA* emberiség csak úgy, mint minden a természetben, a fejlődés törvénye alatt áll; az emberiség fejlődése a polgárisodás (civilizáció) haladásában nyilatkozik; ez a haladás azonban lassú. Ezekből a megállapításokból már most következik annak a tudata, hogy a viszonyok változtatására siker reményével lehet vállalkozni mert az emberiség haladását bizonyítja a történelem. De ez a tudat nem elég, látni kell e haladás törvényeit is. Ezt is a világ történetének ropant nagy tömegű tényeiből kell elvonni. Nehezebb ez, mint a természeti törvények megállapítása, mert az emberi viszonyokra az emberek akarata is nagy befolyású; de azért érvényesen levonható ez a három törvény: I. minden haladás különböző egyéniségek érintkezésétől függ; II. a haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg; III. a haladás mértéke a szükségétől függ.

Az első törvény azon a tapasztaláson alapul, hogy haladás csak különböző erők, érdekek és eszmék ellentétéből származik. Ez az ellentét pedig csak úgy képzelhető, ha az egyes eszmék vagy érdekek képviselőiül külön egyéniségek állanak szemben, akik egymással kölcsönösen érintkeznek. Csak így fejlődhetik ki minden egyesnek a szelleme, így jut az ember ereje tudatára. És csak így fejlődhetik valamely nép is magasabb műveltségre, ha érintkezik, el nem szigetelődik. Népek között az érintkezést egyesek közvetítik, viszik és hozzák az eszméket. Ott legélénkebb a haladás, ahol ily érintkezés sűrűn történik. Ezért szükséges, hogy az állam intéz-

ményei az egyesek érintkezését, ezzel egyéniségek kifejlődését ne gátolják, hanem éppen előmozdítsák.

A második törvényt Lélektani módon indokolja. Az embernek természetében van, hogy állandóan törekedjék valamire. E törekvés irányát az szabja meg: mit tart helyesnek, igaznak, illőnek. Tehát a fogalmi. Ez áll a népekre is. A világtörténelemben Eötvös nem is lát egyebet, mint bizony jó fogalmak valószínűsítésére való folytonos törekvést. Mivel pedig a haladás iránya az, ami a törekvéseink iránya, ezért a haladás irányára a kor uralkodó eszméinek van döntő befolyásuk. A haladás iránya sokszor változik, de csak ha az uralkodó eszmék a változáson már átmentek. Vigyázni kell azonban arra, mely értelemben uralkodnak az eszmék; csak abban az értelemben van hatásuk a haladás irányára. A haladást tehát az segítheti, aki az uralkodó eszméket ismeri s tisztában van ezek értelmével.

A harmadik, törvényt az előbbivel ellentétes lelki sajátosságunk igazolja. Az emberben ugyanis nemcsak a folytonos tevékenységi ösztön van meg, hanem „némi maradási ösztön is sajátja, bizonyos *inertia*, melynél fogva sohasem változtat állapotán, ha nem kénytelen vele. Ami a nehézkedés törvénye az anyagi világban, ugyanaz minden emberi viszonyban ez a fenntartási ösztön. Itt, mint amott, mozgást bizonyos lendületből magyarázhatni s ez a lendítő erő, mely előttünk minden mozgást, minden haladást érhetővé tesz, a szükség.” Eötvösnek ezt a törvényét a két előbbivel az ő értelmezése szerint szoros kapcsolatban látjuk. Ugyanis: egyéniségek érintkezési eszméket termel; eszmékből fakad fokozatosan minden olyan szükséglet, „mely szorosabb értelemben nem állati ösztöneink kielégítésére vonatkozik”; a polgárisodás emelkedésével növekszik, a szükségletek száma. A merőben műveletlen népekben hiányzanak a szükségletek s ezzel az a lendítő erő is, mely az ember eredeti tunyaságát, maradási hajlamát legyőzi és mozgásra indítja. A haladás sem egyéb, mint mozgás bizonyos irányban; a mozgás mindig a mozgató erőtől, tehát itt a szükséglettől függ. „Akik reformokkal foglalkoztak, szükségkép tapasztalniuk kell, hogy az emberek az észszerű dolgot is, ha ellenkezik szokásaikkal, csak kénytelenségből fogadják el s hogy nagyobb változást csak akkor eszközölhetni tartós alapon, ha elulásihatlan szükséggé vált”. Ebből már most egyenesen következik, amit ugyan Eötvös itt nem mond ki, hogy aki a folytonos haladást akarja, annak a szükségletek megérettetése az első feladata.

Ez a nagyjából ismertett gondolatmenet viszi Eötvöst szükségszerűen ahhoz a tételhez, amely minden művelődési politikának alapja: az egyesek kiművelésén fordul meg a jövő. Akt a haladás feltételeit keresi, szükségképpen a művelődési politikához jut. Ez a reformnak egyenes bár nem rövid útja. S az eszköz aszerint a mű-

velés, a nevelés. Eötvösben világos, hogy a a három uralkodó eszme, amelyet ő ilyenekül fejteget, ezt követeli.

Ez eszméket szerinte az emberek tömege így érti: „a *szabadság* az a lehetőség, mely szerint az egyén saját erőit és mindazt, ami körülé van, önállóan használhatja; „az *egyenlőség* elve az a jogalap, melynél fogva mindenki igényt text ugyanazon szabadságra”; „a *nemzetiség* elve a szabadság elvének alkalmazása ama sajátságukra, melyeknek öntudata az egyesben, mint valamely nép tagjában él.” A kor főszméje tehát az egyéni szabadság eszméje. mely a keresztyén polgárisodás egész ideje alatt minden törekvésnek iránynt szabott. A szabadság mértékét az az arány jelzi, amely van „ama befolyás között, melyet az egyén az államhatalomra gyakorol és azon mérték között, amelyben az államnak alá van vetve”. S épen e tekintetben tartja fontosnak, hogy a kor jellemvonása az individualizmus. „Ami csak nagyszerű s ami kárhuzatos korunkban, mind ezen forrásra vihethő vissza. Mindenütt az egyéniség törekvésével találkozunk, miszerint magát érvényesíteni, szellemi és anyagi erőit kifejtetni s ami körülé van, akaratának alávetni s személyes céljaira fölhasználni igyekszik. Minden előlépés, bármely téren, mindig az egyén nagyobb szabadságra törekvésének eredménye; föltehetjük-e, hogy az emberiség, ahol az államról van szó, épen az ellenkező iránynt kövesse s ez időn mindenütt a szabadság által törekszik elégteliséget szerelni, itt a teljes alávettségben találja azt?” Ily felfogás mondatta vele 1848 aug. 3-án az országgyűlésen: ¹⁾ „Az utolsó hongyülés a szabadságot és egyenlőséget kimondta s azt hiszem, a jelen hongyülés most ez elvtől elállani nem akar. Kérdem a háztól, akar-e mindent elkövetni, hogy e pár szo: szabadság és egyenlőség valósággá váljék? nevelés nélkül az egyenlőség sem lehet egyéb, mint pusztá szó; a nevelés az a mi által az alsóbb néposztálybeliek, az állam által nekik adott jogok élvezetére képesekké tétetnek.” Majd aug. 25-én: ²⁾ „Az egyenlőség mondatván ki törvényeinkben, kívánatos, hogy mivel az egyenlőség valóságát csak akkor várhatni, ha legalább bizonyos mértékben a műveltség egyenlőségén alapszik az egész, olyan osztályok ne létezzenek, melyek művelve nem lévén, mások által félrevezettetnek. Az egyenlőség törvényeinkben kimondatván, nem lehet elmulasztanunk semmit, mi annak valósítására szükséges. Ez pedig tapasztalás szerint semmi más nem lehet mint nevelésnek, műveltségnek nemzet minden osztályára, való kiterjesztése.” S ugyanez a gondolat van az 1868. törvényre vonatkozó, meg az 1870. évi költségvetésről szóló beszédeiben is: „Minden, amit az 1848-ik törvények Á népek adtak, minden, amit adhatunk, minden iparkodásaink és

¹⁾ Beszédek II. kötet 272. 1.

²⁾ Beszédek II. kötet 283. 1.

törekvéseinek, hogy a szabadságot biztosítsuk, hogy a hazában a szabadságot, az egyenlőséget biztosítsuk, haszontalanok, ha azon egyenlőséget nem tudtuk előállítani, mely a műveltség egyenlősége. Az egyenlőség nem jog, hanem tény; az egyenlőség pedig tény ott, hol az a műveltség egyenlősége”.¹⁾

A művelődési politikát sürgeti a nemzetiség eszméje is: azért, mert ez lényegében szintén az egyéni szabadság eszméje, de azért is, mert „nemzetek nagysága nem az emberek, hanem az intelligencia mennyiségétől függ s az, mely a többieket ebben megelőzte, ha nem a világ első népe is még, a világ első népévé fog válni”.²⁾

Ezekből az elvekből táplálkozott Eötvös művelődési politikája, melynek most csupán néhány fő vonását mutatom be.

III.

1. A művelődési politikának alapvető kérdése: kinek a feladata a nevelés? Eötvös ezt egészen elvi alapon intézi el. Feleletét így fogalmazhatjuk: a nevelésről való gondoskodás az állam kötelessége az egyéni szabadság elve alapján, minden egyes és az egyesek összessége, az állam érdekében; tartozik ugyanis mindenik polgára részére biztosítani a minél teljesebb kifejlést és a törvényes jogok élvezetét; másfelől pedig, ahol a közdolgokra mindenik osztálynak befolyása van, ott gondoskodni kell arról, hogy jogai gyakorlására mindenki képes legyen. (Innen aztán a kérdésnek az a másik formája visz tovább: mennyire terjed az állam joga a nevelésben.)

Eötvös művelődési politikájában nagyon nevezetes, hogy az..oktatás terén az állam minden joga a reá háramló kötelességből fakad. E jog hármassága:³⁾ joga van kényszeríteni minden polgárát gyermekének neveltetésére, az iskola-tartás költségeit adókimélettől utján szerezheti meg és az államot illeti meg a nevelésre való felügyelet. Az első: a tankötelezettség; a másik, ebből következő, az ingyenesség alapja; a harmadikban pedig az jut kifejezésre, hogy az állam a nevelésből nem sár ki másokat, de azok egész munkáját figyelemmel kíséri. Nem részletezem ezeket, hanem csak arról szöveg: miért hárul az államra a nevelés kötelessége s mi az alapja ennek teljesítésében.

Az államé a nevelés kötelessége azért, mert azokra, akiknek ehhez természetes joga van, t. i. a szülőkre s azokra, akik századok óta a nevelést egyedül intézték, t. i. az egyházakra, hagyni nem

¹⁾ Beszédek I. kötet 2^o4. 1.

²⁾ Beszédek III. kötet 341-2. 1.

³⁾ Beszédek II. kötet 265. 1.

lehet.¹⁾ A szülőkre azért nem, mert sokan rosszul használják ezt a jogot és nem tudnák teljesíteni ezt a kötelességet s így károsodnak, jogaiktól elesnek olyanok — a gyermekek —, akik még magukat védeni nem tudják. Ha nem gondoljuk is azt, hogy nem akarnak gondoskodni a szülők gyermekeik szellemi kifejlődéséről, kétségtelen, hogy minél nagyobb a szellemi szükségük, annál kevésbé érzik azt, mert a szellemi szükségletek nem, jelentkeznek mindenkiben úgy, mint az anyagiak. Épen azok nevelése maradna el ekként, akik az oktatás elhagyásából a legtöbb kárt szenvednék. Ezért a szülőknek korlátlan szabadságot a nevelésre nem hagyhatunk. Nem lehet ráhagyni az egyházakra sem.. (Eötvös igazságtalannak tartaná ugyan, ha „a népnevelés terén, ahol az egyház századokig korlátlan szabadsággal rendelkezett, hátramaradásunkat nem annak tulajdonítnók, hogy az egyházak magukra hagyatva ezen feladat megoldására elégtelenek”, azt azonban megállapítja, hogy az egyház által történt rendezés a szükségletet ki nem elégítette. S mivel érthető, ha az egyházak mindent el akarnak követni, hogy a gyermekekből jó egyháztagokat neveljenek, az állam tőlök a nevelés jogát el nem veszi, de teljesíteni tartozik azt a kötelességet, hogy jó állampolgárokat neveljen.

Alkotmányos állam elvével azonban nem tartja összeférőnek, hogy az állam a népnevelés terén minden másokat kizárva, monopóliumot gyakoroljon. Ezt ugyan sokan kívánják — úgymond²⁾ — azzal a megokolással, hogy ilyen módon az állam, vagyis azok, kik az államhatalmat kezökben tartják, alakíthatnák a polgárok érzületét. Ezt a jogot Eötvös kereken tagadja, mert ez nemcsak minden egyéni szabadságot, de minden haladást is megsemmisíthetne, s a kormányok a dolog természeténél fogva eszközül használnák az oktatást, hogy magokat a hatalomban megerősítsék. Szabad országban azonban nem lehet a kormánynak irányítania a polgárok érzületét, hanem épen a polgárok érzületének kell megszabnia a kormány irányát. Különbözik nemcsak jogilag, hanem gyakorlatilag is képtelenség ily célra használni az oktatást. A kormányoknak gyakori változásuk miatt nincs idejük az ifjúságot valamilyen érzületivé nevelniök, még ha akarnák is. De ha akarnák és idejük is volna magok nézetei szerint neveltetni az ifjúságot, célt e törekvés akkor sem érhetne, két okból. 1. Az oktatás és nevelés között lényeges különbség van, az oktatás csak kis része a nevelésnek, s az állampolgárok szellemére, kivált az alkotmány formát illetően, sohasem lehet elhatározó befolyása. „Ha minden polgárnak ugyanazon fogalmakat verik is fejébe az iskolákban, épen nem következik, hogy a

¹⁾ U. ott 266. és s. 1., ITT. 200-203., A v. és k. min. jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 18. 0-Men, I. rész 47. s köv. 1.

²⁾ A XIX. sz. uraik, eszméi II. rész, IV. könyv, 7. fejt.

betanított fogalmaknak megfelelő nézetekkel kelljen bírniok. 2. Egyetlen kormánynak sem áll hatalmában, még csak a közoktatást is úgy rendezni, hogy az mindenütt ugyanazon elvek szerint, az épen fennálló alkotmányra nézve kedvező irányban történjék) Például idézi erre a jezsuitákat, kik nem tudták megakadályozni, hogy „idő folytán épen az a forradalom be ne következzen az emberek szellemében, melyet megakadályozni volt feladatuk. S hivatkozik Napoleon oly következetesen központosított közoktatására, melynek tanulsága, hogy „határozottan meghíúsultnak kell elismernünk a kísérletet, miszerint állampolgárok nézeteinek az iskola által az alkotmányra nézve kedvező irányt akartak adni.” „A kormány megtilthat minden oktatást”, „de, ha egyszer minden osztálynak megadják a szellemi művelődés jogát, sőt minden osztálynak kötelességévé teszik azt: többé nem áll hatalmában előre meghatározni a következőket”. A kormánynak a polgárság érületére még akkor is csekély befolyása lenne, ha minden iskolának minden tanítója egyedül a kormány kívánta nézeteket akarná terjeszteni, amit feltenni sem lehet. „Ki számíthatja ki előre, mely benyomást és fogalmakat idéz elő száz gyermek lelkében ugyanazon előadás? Ha valamely tárgyat, megvilágosítanak, állásához és egyéniségéhez képest mindenki másként látja azt. Az iskola kész nézetek helyett csupán módot nyújt saját ismeretek szerzésére. melyek nem attól függenek, mit az iskolában tanult valaki, hanem amit az életben tapasztalt”.

Eötvösnek az a véleménye,¹⁾ hogy a népnevelés csak abszolút államokban tartozik az áll am kormányzás kizárólagos eszközei közé, s természetes, hogy ott aztán nem is adják: ki a hatalom birtokosai a, kezükből. „Alkotmányos országban azonban az állam biztonsága nem bizonyos elveknek általános elfogadásától függ, hanem függ a műveltségnek, az értelmiségnek általánosságától; ezért minden alkotmányos állam saját érdekei ellen cselekszik, ha azokat, akik őt a népművelésben segítik, ezen működésekben akadályozni akarja”. Az állam tehát az oktatásra vonatkozó kötelességet, magára veszi, de azt nem, hogy arról kizárólag gondoskodjék. Csak ott lép elő, mint iskolaállító, ahol erre szükség van, mert az egyházak vagy a szülők a magok jogát nem használják. Az állam feladata azonban az oktatás terén nem szorítkozhatik arra, hogy „az egyházakat anyagi segítséggel támogassa”.²⁾ Az egyházak támogatására egyébként hajlandó volt: „Ha valamely államban egyes vallásfelekezetek léteznek, melyeknek hívei minden buzgóság és lelkesedés melyet sem képesek a magok egyházi szükségleteiről gondoskodni: hogy az állam az ilyféle egyházi szükségleteknek pótlására — nem

²⁾ Beszéd III. kötet 204. 1.

³⁾ U. ott 200 1.

egész viselésére; hanem pótlására — valamit adjon, azt én természetesnek, sőt szükségesnek tartom”.¹⁾ Elvi álláspontját azonban ezek a szavak²⁾ jelzik e tekintetben: „A különböző felekezetek és az állam közti viszony két alapon rendezhető. Egyik szerint az állam; gondoskodik minden felekezet szükségéről, ezt az elvet akarta az 1848. törvényhozás követni: a másik alap az, hogy az állam egyáltalában nem ismer vallásfelekezeteket, hanem mindenik gondoskodik önmagáról, mint Amerikában. Hogy én e két rendszer közül a másodikat sokkal tökéletesebbnek tartom, sőt csakis azt tartom tökéletesnek, azt már életemben sokszor elmondtam és abban, reményem, senki nem kételkedik”. S elvi alapja van ennek is: „az első rendszer mellett a vallások szabadsága, azaz az autonómia. teljesen lehetetlenné válik, a szabad államnak pedig egyáltalában nincsen érdekében, hogy az egyház férfiai az állam tisztviselőivé váljanak. Én tehát kétségtől az amerikai rendszert, azaz a vallási szükségleteknek teljes ignorálását tartom legcélszerűbbnek”.

Ez az autonómikus szellem vezeti Eötvöst arra, hogy a népoktatási törvényjavaslatot „a legtágabb és legteljesebb tanszabadság elvére” állítsa, amely elvét más javaslataiban is igen következetesen alkalmazta, meit „alkotmányos országban a tanszabadság magának az állam alapelveinek szükséges következménye”³⁾ Természetesen, hogy megadva mindenkinek, meg akarja tartani magának az államnak is. nem a kormány, hanem a törvényhozás részére. 1848-ban valaki azzal az érveléssel akarta elhalasztatni a népnevelési törvényjavaslat tárgyalását, hogy nem hallgatták meg előre a felekezeteket, Eötvös azt felelte: „Minthogy ez az elv vagy kijelentés mintegy azt foglalja magában, hogy a törvényhozás nevelési tárgyában nem határozhat anélkül, hogy az egyes felekezeteket ki nem hallgatná: én kénytelennek érzem magamat kinyilatkoztatni, hogy teljes meggyőződésem szerint a Ház, ha szükségesnek tartja a népnevelés tárgyában rendelkezni, azt teheti anélkül, hogy az egyes hitfelekezeteket kihallgassa. Mert épen ez az az elv, hogy az egyház és az iskola nem egy. hanem hogy az iskolának egészen más a viszonya, mint a vallásnak. Felfogásom szerint az egyes kultuszok ellátásáról rendelkezni anélkül, hogy az illető hittekezetekkel szözlöttünk volna, nem célszerű. De ha a Ház szükségesnek tartaná az iskolákról rendelkezni: ezt teheti anélkül, hogy az illető hitfelekezeteket meghallgassa, mert *a nevelés az országot, ex. venu us egyes hitfelekezetek et illeti*”.⁴⁾

Ez az egyetemes, országos szempont irányítja mindvégig.

¹⁾ U. ott 346. l.

²⁾ U. ott 345. l.

³⁾ Beszéd III. kötet 205. l.

⁴⁾ Beszéd III. kötet 274. l.

Ugyanezt alkalmazza a nemzetiségi kérdésben is, mikor azt mondja: „Nem helyes az a kitétel, hogy a magyarok, németek vagy románok részére állítunk tanintézeteket. Az ország állít föl tanintézeteket nem magyarok, németek vagy románok számára, hanem Magyarország összes polgárai számára. Amit az ország alapít, azt nem az egyes nemzetiségek, hanem az ország összes lakosai számára alapítja.”¹⁾ Külön, nagy feladat volna ez elv következtetéseit és működésében való alkalmazását bemutatni; ez az utalás magában is jelzi a szellem él.

2. Eötvös művelődési politikájának másik fő tételét abban látom, hogy a nevelés jóságának az illető közönség érdeklődése a feltétele. A népnevelés ügye olyan nagy dolog, hogy azt kormány és törvényhozás egyedül nem teljesítheti, hanem csak maga az egész nemzet. Mindig egyformán arra törekszik, hogy a szülőket minél közelebb vonja az iskolához. Már 1848-ban kifejti, tehát ebben az első és második javaslata között nincs miért ellentétet keresni, hogy a népnevelés jósága, érdekében a szülők összességének, a községnek befolyást kell adni, mert a világ példája azt mutatja, hogy a népiskolák ott virágznak leginkább, ahol e befolyás tetemes/ Ezért létesíti az iskolaszékeket, ezért akarja még a tanítóválasztásban is szóhoz juttatni a községet, hogy meg legyen az iskola iránt a bizalom, aminek hiánya az egész nevelést veszélyezteti. Egyáltalában a népnevelésnek *sine qua non*-ja a társadalom érdeklődése. Ennek hiányát látja még utolsó évében is legfőbb akadálynak. Népnevelési egyesületek érdekében ezért írt ezer meg ezer levelet, de keserűen kérdi: mi az eredmény? „Alig van az országban néhány egyesület és alig ismerek olyat, mely működne.”³⁾ Mivel pedig az érdeklődés nélkül a népnevelés az akadályokat le nem küzdheti, keresi a közönyösség, sőt ellenszenv okát. S így jut arra, hogy az iskolai nevelést a lakosság életével kapcsolatba kell hozni. Nagyrészt ugyanis abban találja az ellenszenv okát, hogy a szülők gyermekeik oktatásának hasznát belátni nem képesek s ezt ott, ahol az oktatás csak némi kis írásból, olvasásból áll, csakugyan nehéz is volna nekik megmagyarázni. Ezért igyekszik kiterjeszteni az oktatást a nép életmódjához mért hasznos ismeretek tanítására is, hogy így meglehessen győzni a szülőket arról az összeköttetésről, mely gyermekeik jóléte és az oktatás között van, hogy az iskolát senki ne tehernek, hanem mindenki jótéteménynek, jóléte és szabadsága feltételének tekintse.

2. Ebből egyenesen következik Eötvös művelődési politikájá-

¹⁾ Beszédék III. kötet 364. 1.

²⁾ Beszédék IV. 268. 1.

³⁾ Beszédék III. 342. 1.

„A nevelés csak annyiban éri el célját, amennyiben az élet viszonyainak megfelel”. E viszonyok nem mindenkire nézve, nem mindenkor és nem is mindenütt azonosak. Minden embernek be kell töltenie a helyét a társadalomban, de ez csak akkor történhetik, ha a nevelés erre alkalmassá, tette, azaz ha képességei megfelelnek ama jogoknak és kötelességeknek, melyek társadalmi állásából következnek”. Ez mint nevelési elv, jelenti a nevelésnek az egyének szükségéhez való alkalmazását. Miniszteri tevékenységében úgy érvényesítette, hogy nem a mutató, hanem a szükséges teendőket végezte.²⁾ S mert H nevelésben mindig a szükséglet az irányadó, azért azt vallja,³⁾ hogy „népnevelési törvény, mely a tökéletesség nevét megérdemelné, nincs a kerek világon sehol; olyan pedig, mely csak elven alapulna, nem is lehet; nem pedig azért, mert hogy a népnevelés jól és célszerűen rendeztessék el. sem az állam felügyelését. sem a község befolyását kizárni nem lehet. A nevelés egyike ama kérdéseknek, melyeket elméletileg, egy vagy más elvből kiindulva nem, de a gyakorlatból kiindulva lehet; elintézni¹⁾. S rendezni kell állandóan, „mert *nevelési törvény nem lehet soha más, mint ideiglenes*”. Ebben a nevelés állandó reformálásának nagy gondolatát látom, s alkalmasnak tartom arra, hogy minden törvényalkotó szeme előtt tartsa. Valamint azt a tételét is. mely a köznevelés egységére vonatkozik:

4. A szellemi művelődés érdekei olyan egészet alkotnak, melynek egyes részei egymást feltételezik”. A népnevelésen tehát nem lehet csupán a szorosan vett népiskola munkáját érteni. A nemzet anyagi és szellemi fejlődésére, minden polgár jólétére és erkölcsi emelkedésére, a nemzet szabadságára való hatása miatt ez a törvényhozás legfőbb gondja, de nem az egyedüli. S itt látszik a művelődési politikus átfogó szempontja: Ma a nép neve nem jelenti csak a földműv éléssel vagy anyagi munkával foglalkozókat s az állam szerkezete sem a régi. Régen a társadalom alsóbb osztályaiban született ember, egyes kivételeken kívül, csak saját osztálya, körében emelkedhetett és így akkor az állam eleget tett kötelességének, lia mindenkinek a születéséhez mért neveléséről gondoskodott. De az állam szerkezete változott; emiatt a nevelés terén is újabb feladatok vannak. A nyugodt fejlődésnek feltétele, hogy az alkotmány elvei és az egész nép nevelése között összhang legyen. Erről Eötvös 1871-ben. az első, klasszikus miniszteri jelentésben így szól: „A szorosan veit népiskolái s az úgynevezett magasabb oktatást még mindig éles határvonal választja el egymástól, mi által az utóbbinak élvezete gyakorlatilag csak bizonyos osztályokra szoríttatik.

¹⁾ Jelentés 44. 1.

²⁾ Beszédék HI. 82.: 1.

³⁾ Beszédék IL 231 — 2 1.

Korunk gyakorlati és tudományos pedagógiájának fő feladata: oly módon alakítani át egész oktatási rendszerünket, hogy az az állam és társadalom jelen viszonyainak megfelelően, azaz árként rendeztessék: hogy valamint a társadalomban az egyes osztályok között egykor létezett válaszfalak ledőltek és az út, mely az ország legmagasabb állásaihoz vezet, a nép legalsóbb rétegeiben született polgár előtt nyitva áll; valamint ennek következtében társadalmi és állami viszonyaink egy lépcsőt alkotnak, melyen az állások különbözők és az egyenlőség abban áll, hogy az emelkedés mindenkinek lehetővé tétetett: úgy mozdítottassanak el azok a válaszfalak is melyek eddig a *szorosan vett* népnevelés és az *ügynevezett* magasabb oktatás között még léteznek és valamint az élet, úgy az iskola aként rendeztessék el, hogy az oktatás legalsóbb fokairól a legmagasabbig az átmenet és az emelkedés egyik fokról a másikra mindenütt a lehetőségig könnyűvé tétessék, aminél többet az egyenlőség elvének gyakorlati alkalmazását illetőleg, intézmények által nem érhetünk el".¹⁾

IV.

Amiket itt előadtam, egyrészt csak kerete Eötvös művelődési politikájának, másrészt nyers anyag a meggondolásra, megvitatásra. Azt hiszem, megvan benne Eötvös vezető gondolata: a haladás; látszik ennek az útja: a művelődés; és észrevehető talán a művelés szükséges szelleme is: a fejlődés szabadsága. Ezek megállapítása azonban nem elég. Ha teljesen tisztázni akarnók Eötvös művelődési politikájának értékét, be kellene illesztenünk ama nagy, európai eszméramlatokba, melyek között élt, melyek okain és következményein is elmélkedett; ki kellene fejtenünk elveinek történetét, léhát megalkotnunk azt a lelki rajzot, melyet az Eötvös-irodalom eddig nem készített el; néznünk kellene őt a magyar neveléstörténet folyamában, melyben a tervezés és kapkodás után a határozott cselekvést jelenti; fel kellene tárnunk miniszterségének történetét, amiről igen-igen keveset tudunk; s mindenek felett össze kellene hasonlítanunk elveit azzal, ami azokból valósult és ahogyan a megvalósultak máig alakultak. Mindezt komoly kritikával végezve, az elmúlt idők nagy tanulságaival és a mai szükségletekkel összevetve, lehetne csak megállapítanunk: mi a jelentősége Eötvösnek ma. Számos nagy értékű részlet van törvényjavaslataiban és fejtegetéseiben, amelyek jóformán egyenes feleletek mai kérdésekre. Nem kevés szava érzik jóslatnak, mely azóta teljesült. Mennyi jóakarát van benne olyasmik iránt, amikben ma is legfeljebb a jóakarathoz vagyunk!

¹⁾ Jelentés 43--44. 1.

Eötvös említett jelentésében azt írja: „A múltnak mulasztásai fájdalommal töltik el a hazánk szívét, midőn nevelésügyünk történetére visszatekintve. Mária Teréziának 1774-ben a nevelés ügyében kiadott rendeletét olvassuk és eszünkbe jut, mennyire más volna *jelen* helyzetünk, ha a nagy királynőnek szándékai szerint már akkor kimondott általános iskola-kötelezettség végrehajtása s a törvény hatóságok a rajok bízott köteleességekben eljárnak!” E szavakat nekünk Eötvösre vonatkoztatva szó szerint kell ismételnünk! pl. ő céljai ma is célok még. S amit ő hirdetett, hogy a haladás érdekében a művelés a legfőbb tárgya a gondoskodásnak: ara is hirdetni való. Egyenként értjük ezt mindnyájan, de azéri még »era. tudott ez Eötvös óta soha központi gondolatává válni. 8öt nem volt az az ő idejében sem. Annál nagyobb értékű az a mélyről fakadt, szélesen megalapozott, rendszeres munka, melyet megindított; annál nagyobb kár. hogy az darabban maradt mind c mai napig! Ezért nekem erős meggyőződése, hogy a jövőnk érdekében nagy szükségünk van Eötvös szellemére, mert ez azt diktálja. hogy ma legfőbb feladatunk nevelésünknek a. mai korhoz való alkalmazása, az általa tervezett egységes köznevelési rendszer megteremtése.

S amint ezen magunk körét nézve, gondolkozunk, iskolánkra és személyünkre egy-egy tanulság világosodik meg Eötvös szavaiból.

Eddig őrizkedtem attól, hogy itt valami külön, polgáriskolai szempontból vizsgáljam Eötvös alakját. Ez nem is lehetett volna más, csak erőltetett. Igaz, hogy az 1868. XXXVIII. tc.-be az ő minisztersége alatt iktatták bele a polgáriskolát, de a gondolat nem az övé volt. Igaz, hogy Csengery indítványát elfogadva, mégis ő lett a magyar polgáriskola megteremtője, de róla ebben a tekintetben ennél többet nem is mondhatnánk és így ez a szűkkörű megítélés a reá való emlékezésünket félszeggé tenné s meg is zavarhatná. Pedig épen a polgáriskola híveinek van bőséges okuk. arra, hogy Eötvösre sűrűn hivatkozzanak és szellemének érvényesülését óhajtsák. Ha nem az övé is a gondolat, melyből a polgáriskola keletkezett, az övé a szellem, mely azt a gondolatot létrehozta. S erre van szüksége a polgár iskolának. Ez intézmény múltja ugyanis azt bizonyítja, hogy fejlődésének feltételeit csak széleskörű és messzire néző művelődési politika adhatja meg; csak ez helyezheti el a köznevelés szervezetében kellő módon, mert csak így világosodhatik meg igazán íz iskola faj rendeltetése. Ily politikát kell hát óhajtanunk s kialakulásában segítenünk. Iskolánk helyzetét és reformálása módját csak a köznevelés egyetemes szempontja tárhatja fel mindenki előtt.

Személyes munkánk érdekében pedig mindnyájunknak szükségünk van Eötvös életének legfőbb, személyes tanulságára, melyet

egyik költségvetési beszédében (1870) így fejezett ki:¹⁾ „Aki a közoktatás vezetését oly viszonyok között, minők hazánkban léteztek s léteznek, átveszi, annak el kell készülnie arra, hogy nemcsak elismerésről, hanem még ama reményről is lemondjon, hogy tevékenységének eredményeit önmaga fogja látni; el kell készülnie arra, hogy amiért dolgozott, mint a mag, melyet a vető elhintett, talán nem fog észrevétni egyesek által s ha észrevétni is, lábbal fog gázoltatni. De azért, hiszem, mindezekért bő jutalmat ad az az öntudat, hogy ha bár észrevétlen, de a jövőnek dolgozunk. És eggyel vigasztalom magamat, hogy évek múlva szerény iskolamesterek majdan észre fogják venni működésem nyomait, észre fogják verni, hogy az ő érdekében, a jövő érdekében dolgoztam én is!”

Íme, e nyomokat valóban észrevettük.

Bármennyivel szűkebb is a tér, melyen a mi munkánk folyik, mindnyájan az ő nyomában járunk. Mi sem várhatjuk fáradozásunk hamaros sikerét. A jövőért dolgozás tudata azonban minket is fel-emel s e magaslaton megértő lélekkel hajlunk meg Eötvös emléke előtt.

¹⁾ Beszédék III. 323. l.

Magyar vonások nevelésünkben.

Előadás a Magyar Pestalozzi Társaságban, 1906.)

A pedagógiai gondolkodásnak méltó feladata eredeti nemzeti jellemképünk meghatározása és az annak megfelelő nevelés felde-
rítése, mit a Magyar Pestalozzi Társaság célul tűzött maga elé. A
célnak ily tudatos és határozott körülírása természetessé teszi, hogy
a Társaság közös munkát vár tagjaitól, kiknek szükségképen ekő
feladatok így, hogy tudatosá tegyék magokban nemcsak a távoli
cél, hanem azt is, hogy e cél felé mivel akarják és tudják segíteni
a Társaságot. A székfoglalásnak ebben látom az értelmét s annál
szívesebben teszek eleget ennek az értelmezésnek, meri évek óta
foglalkozom olyan magyar gondolkodók tanulmányozásával, kiknek
nemzetünk haladására befolyások volt s e szerint csaknem azonos
cél szolgáló azzal, amelyért a Társaság egyesíti magában lelkes
emberek jóakarátát. Taggá megválasztásomért e közös cél felé tett
— bár parányi — lépéssel óhajtom/szíves köszönetemet kifejezni.

A nemzeti nevelés kérdése foglalkoztat mindnyájunkat;
ugyanaz a törekvés, mely Istvánnak, az első magyar királynak su-
gafta nemzeti közösségünk első. szabályozó törvényeit; ez irányí-
totta Zrínyi Miklós tollát, ez hevítette Kármán Józsefet; ezt szol-
gálta br. Wesselényi Miklós két munkája: a Balítételek s a magyar
és szláv nemzetiségek ügyében írt Szózat; ezt a munkát, a. nemzeti
nevelés nagy munkáját végezte páratlan erővel és tudatossággal
gróf Széchenyi István; ugyanaz a gondolat ez, melyei Apáczai Cseri
.János óta a, magyar pedagógiai irodalom annyiszor fejezett ki.
Amely kérdésnek ilyen múltja van. annak élete örök. azaz: az a
munka meg nem szűnhetik: de amely kérdést ilyen múlt után is
megfejtetlennek látunk, melyről nehezebb néhány adatot mondani,
mint róla hosszan, lelkesítőén, szónokolni: az olyan kérdést jó innen
is, túl is meghányunk-vetnünk.

¹⁾ Megjelent a Magyar Pestalozzi c. lap (szerk.; dr. Havas Gyula) 1906. évf.-ban, mint vizshang a Magyar Pestalozzi Társaság törekvéseire.

I.

Ha magyar nemzeti nevelésről akarunk beszélni, első sorban tisztáznunk kell, vajjon a magyar gondolkodás milyen szerepet juttat a nevelésben a nemzetnek, hogyan nézzük mi magyarok a nemzetet egyfelől az egyénnel, másrészt az egész emberiséggel való vonatkozásában? A magyar pedagógiai gondolkodás története majd tisztázza, a a nemzeti nevelés kérdésének ezt az ágát s kideríti, hogy az erről szóló adatok mennyire értékelhetők tisztán magyar adatok gyanánt s megállapítja, hogy mi alakul ki a nemzet magyar felfogása ként. Elöttem éppen ily irányú tanulmányaim révén mindinkább kétségtelenné válik, hogy helyes és a magyar felfogásnak megfelelő a nemzetnek az a megítélése, melyet Széchenyi István alapján úgy fogalmazhatok: a nemzetnek a nevelésben az a jelentősége, hogy megtestesíti a közösséget, melyből magát senki ki nem vonhatja. Nagyon is kevés eddig az adatom, de ami van, az bizonyító erejű s aszerint a nemzet valóban úgy tekintendő, mint az egyénre nézve az egész emberi közösség megtestesítője, a közösségre nézve pedig egyéni alakulás. Eszerint a nevelés egyéni és társadalmi feltét-öleinek s feladatának egyaránt eleget teszünk, ha a nevelés egyetemes célján belől és egyéni célján kívül nemzeti célt tűzünk magunk elé s arra nevelünk, hogy a hatásunk alatt fejlődő egyén a nemzet körében betöltse a rája váró feladatot. Csupán megemlítem, hogy a többi között Bessenyei György. Kármán József, Wesselényi Miklós. Széchenyi István, meg Szilasy János, Felméri Lajos. Schneller István gondolkodásával lehel bizonyítanunk e felfogás magyarságát, illetőleg a magyar gondolkodásban észlelhető állandóságát. Mindezeknél nem teljesen azonos az eredmény, nem azonos a kiindulás és gondolatmenet sem. mely a nemzet illetén felfogásához vezet, de mindnyájuk gondolataiból feltétlenül következik, sőt mindnyájan ki is fejezik, hogy a *nemzetet* az egyén és az egész emberiség kettős szempontjából kell megítélni.

Fejtegetés helyett csupán az eredményt tárva fel. a magyar pedagógiai gondolkodás történetében eddig azt találtam, hogy iskolai nevelők és nemzetnevelők, pedagógusok és politikusok egyaránt elismerik a nemzetet önértékűnek s mindnyájan kívánják a nemzeti jellemvonások érvényesítését. Meggyőződtem arról is. hogy

1. a nevelés ügyének tudományos tárgyalásában (Szilasy, Felméri) nem alakult ki olyan tisztán a nemzeti nevelés lényege, mint a pedagógiai gondolkodás nem tudományos jellegű tanúinál (Bessenyei, Széchenyi):

2. a nevelés nemzeti irányának egyszerű hangoztatása (Szilasy) még nem biztosítja ez irány elméleti érvényesülését és a bár-

mily körülményes meghatározás (Felméri) még nem jelenti azt, hogy az illető meghatározó közelebb vitt bennünket valamely nemzet nevelésének jellemző vonásaihoz.

II.

Pedig épen ezekre van szükség. Mindazok, kiket tanúskodásra hívhatunk, hangsúlyozzák a nemzetek megkülönböztető vonásait. Wespriemi István 1768-ban a magyar gazda foglalkozásának megfelelően változtatva fordítja le Wood-nak angol gazdák számára írt vallásos elmékedéseit (Gazda ember könyvecskéje), a következő évben Székely Ádám gróf Locke fordításának előljáró beszédében kiemeli, hogy Angliának más az éghajlata, az igazgatása alakja, nem egyez a miénkkel a lakosok természete, törvényei, szokásai, életök módja. Nyíltan kiemeli a nevelésnek egyetemes érvényű, emberi jelentőségű vonásai mellett a nemzeti vonásokat. Bessenyei György szerint a mindenütt változatlanul maradó emberi természet mellett meg kell vizsgálnia a törvényalkotónak az illető klíma és nemzet különös akcentusát, mert csak abból a pontból lehet minden nemzeti jólétet felépíteni, mely a nemzet jellemének minden alakulásában változatlanul megmarad s azt minden más nemzettől megkülönbözteti. Kármán József csak addig, bízik a nemzet életében, míg jellemünk főrészt az eredeti magyar vér alkotja, mert ez ad a nemzetnek tulajdon formát, ez ad álló erőt, ez óvja meg a zavarodástól. Wesselényi nemzeti létünk érdekében azt látja első teendőnek (1843), hogy nevezzen ki a törvényhozás egy bizottmányt, mely a helyzetünkhöz s népünk jelleméhez és állásához alkalmazott népnevelési rendszert s bánásmódot meghatározza. Széchenyi meg azt jelenti ki hitvallásának, hogy minden politikai kötelességünk között a nemzeti vonások kifejtése és nemesítése a legelső. Elete egész munkájának, egész eszejárásának az a vezető gondolata, hogy jövendőnk alapja nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása s nemesebb kifejtése.

Az a nevelés volna tehát nemzeti nevelés, mely a nemzet megkülönböztető jellemvonásait, az örökké változatlan nemzeti vonásokat kifejténé s ezzel a nemzeti sajátosságot biztosítaná. — azokat a vonásokat pedig, melyek a nemzet életében változhatnak, azokat állandóan nemesítené. Kérdés már most: melyek a magyar nemzet nem változó igazi jellemvonásai és melyek ismét a módosító vonások? Erre a kérdésre kellene megfelelnünk, hogy megállapíthassuk a feleletet a főkérdésre: miben áll hát a nevelés magyar nemzeti iránya?

III.

Másutt már tárgyaltam és nem egyedül én tárgyaltam már, hogy honnan lehet a magyar vonásokat előszednünk. Irodalmunk bőven nyújt adatokat. Ezek az adatok háromfélék. Egyrészt éppen annak köszönik létüket, hogy az író meg akarja mintegy jeleníteni a magyar nemzeti jellemet; ilyen adat van p. o. br. Orczy Lőrincnél, ki a *Költeményes Holmiban* a magyar embernek a tanulásra való alkalmasságán elmélkedik: ilyen módon állítja egybe Besse-nyei a Természet Világában a magyar erkölcsöt; Kármán József így állapítja meg, hogy hazánk gazdag határai milyen lelkek nevelésére alkalmasak; Szilasy János Neveléstudományában azzal kezdi a „rendeltetéshez alkalmaztatott nevelés” tárgyalását, hogy meghatározza a magyar nemzeti lélek mivoltát; Wesselényi és Kemény Zsigmond politikai fejtegetéseik közben a magyarság jellemzésével igyekeznek az egyes jelenségeket megértetni. Az adatok másik részét olyan íróktól vehetjük, kik magyar alakokat rajzolva készen adják elénk a mintái, melyhez nemzeti nevelésünknek igazodnia kell, vagy amelyből a nevelés pozitív vagy negatív feladatához irányítást kaphatunk. Az adatok harmadik csoportja — és pedig legkisebb, de legértékesebb csoportja — az, melyben a magyar jellem tanulmányozásának eddigi eredményei foglalhatók egybe. Vannak tehát egyes adatok, a forrás szerint különböző értékűek és vannak adatgyűjtemények, melyek tanulmányozás eredményei és a tanulmány rendszeres voltához képest becsesek.

A magyar jellemvonások eddig összeállítóit, előttem ismeretes adatai közül három csoportot tartok legtöbbré: I. A magyar szellem legsajátosabb termékéből, a nyelvből és közmondásokból állította egybe Schneller István¹⁾ a magyar jellemvonásokat. II. Hermann Ottó²⁾ a faj fogalmát tisztázza, számba veszi a „régisabást”, vizsgálja a magyar arcot s végül az irodalomból, illetékesek közléseiből és maga tapasztalataiból összeállítja a magyar ember jellemzését, a III. csoportot magam gyűjtöttem össze Széchenyi István összes műveiből.³⁾* Ezek közül Széchenyi ítélete az ő nagyhatású működése miatt rendkívül becses. Hermann Ottótól — jóllehet irodalmi adatai nagyon hézagosak — a magyar lélek ismerete teszi értékessé. Schnell erében a nyelvből vont tanulságok szólnak hozzánk. E három csoportban ott van mindaz, amit az eddig említett nevekkal kapcsolatban egyes adatot idézhetnénk s árnyalati különbségekkel, nem az értelemben, hanem a kifejezésben levő eltérésekkel a fővonások megegyeznek.

¹⁾ A nemzeti nevelésről, Hp. 190?. (Hornvánszky).

²⁾ A magyar nép arca és jelleme. Bp. 1902. (Természettudom. Társ.)

³⁾ Imre S., Gr. Széchenyi István nézetei a nevelésről. Bp. 1904.

(Széchenyi lelkében a magyarnak az a jelleme, hogy testi és lelki tehetségeit s tulajdonságait sajátja szerint fejti ki;

életét személyiségéhez s körülállásihoz alkalmazza;

önálló és önállóságra törekszik;

önbecsérzete az első;

férfias öntudata van;

önérzetes, komoly, igazságos;

bátorsága nem vakmerőség, hanem erkölcsi bátorság; -

a nemzeti közösséget, az egyesnek a nemzettel való teljes egybeforrását mélyen érzi;

nem a korlátlan egyéni függetlenség, hanem a társasági szabadság híve.

Ezzel szemben azonban látja Széchenyi azt is, hogy a magyar ember

előítéletek rabja és elbizakodott;

civakodásra és széthúzásra hajlandó;

nem szeret tudományokkal foglalkozni;

az egyéni értéket túlbecsülve arisztokrata, más egyéniségét nem becsüli meg;

nem tud a vagyonával bánnia

(Hermann Ottó kiemeli magyar jellemvonásul a patriarchalizmust, közakarát vezető szerepét, a megjelenés méltóságát, a magatartás komolyságát, a tisztességtudást, nyíltságot: erős, sőt túlságos önérzetet, a betyárkodásig menő hetykeséget; gögőt, ön-hittséget, a kitartás hiányát; úgy ítéli, hogy a magyar nem alá-zaatoskodik, adott szavát megtartja, nem kíváncsi, nem alattomos, nyíltan támad: született szónok, a folytonos, iparkodó munkának nem embere; a köztéren szeret mutatni, de otthona egyszerű; jussát nem hagyja... véleményéhez makacsul ragaszkodik, a világ legszívósabb, meg nem győzhető pörlekedője és örökös pártoskodója; közel áll a magyar a természethez, tudja saját véges voltát, a jelenségeket józanon fogja fel.

E nagyon is zsúfolt felsorolás közben is nyilván észrevehető, hogy e sajátosságok Széchenyi ítéletével meglehetősen azonosak. Ugyanez áll azokra az eredményekre is, melyekhez Schneller a nyelv és közmondások tanúskodása alapján jut úgy, hogy mindezekből megállapíthatjuk a magyar jellemvonásokat. (Schneller úgy foglalja össze ezeket, hogy a magyar ember elismeri az egyének jogosultságát (individualista), mindenkinek jogot ad a saját természetére szerint való fejlődésre (autonomista.), visszaszorítja a közjóval ellenkezőt (rigorista), az érületet tartja főnek (ethicista) és folytonos haladást kíván (progresszista). Ebben azonban csupán elvi kifejezése van néhány magyar vonásnak, de nincs meg mindaz a sok hiba, melyet Széchenyi is. Hermann Ottó is felfedez.

IV.

Egyelőre ne keressük most tovább a magyar vonásokat, hanem kérdezzünk kettőt: 1. kimondhatjuk-e, hogy mindez csakugyan magyar nemzeti jellemvonás és 2. érvényesülnek-e ezek a mai nevelésben?

Ami az első kérdést illeti, olyan értelemben, mintha a leírt vonások bennünket minden más nemzettől megkülönböztetnének, olyan értelemben ezeket jellemző magyar vonásoknak nem mondhatjuk. Ha mindent összevesszünk, arai eddig előttünk ismeretes, nem állapíthatunk meg olyan vonásokat, melyek más nemzetben meg nem volnának: ami bennünk jó, az általában emberi jó; ami rossz, az sem egyedül minket bélyegez. Nem is egyes, magános vonásokkal, hanem csak az összes, jó és rossz, kívánatos és káros vonások bizonyos arányából keletkező egész képpel szabad és lehet nemzetünket jellemeznünk. Ez az egész kép azonban nem áll előttünk. Nem is áll elénk mindaddig, míg más nemzetek jellemének teljes képével a miénknek egyes elemeit össze nem vetjük. Megtettük-e már ezt, meg tudjuk-e tenni?! Csupán annyit mondhatunk azért, hogy ezeket a vonásokat látjuk, ezek jók, tehát erősítsük őket, azok károsak, álljunk tehát eléjük. Az azonban nem lesz nemzeti, nevelés abban az értelemben, hogy minden más nemzetétől különböző nevelés, hanem igenis nemzeti nevelés a »Széeliényi és Wesselényi értelmezése szerint: a megismert jellemvonások fejlesztése és nemesítése (»Széchenyi) helyzetünk és népünk, állása szerint (Wesselényi).

Nem szabad felejtenünk, hogy minden ilyen jellemzés általánosítás, az pedig sehol sem olyan káros, mint a nevelésben. Ezek a vonások nem illenek minden magyarra. Vagyis nevelésünkben még akkor is az egyéni vonásokhoz kell alkalmazkodnunk, ha a nemzeti vonásokkal teljesen tisztában leszünk.

Ilyen felfogással most már szemügyre vehetjük azt a kérdést, hogy ezek a nemzetünkben létezőnek állított s elismert vonások érvényesülnek-e ma nevelésünkben?

Itt ismét az általánosítás veszélye fenyeget, akár állítóan, akár tagadóan felelünk. Annyi bizonyos, hogy csupán egyéni tapasztalat alapján felelhetünk, tehát az eredmény legjobb esetben is alapos egyéni vélemény, melynek a tapasztalat mennyisége szabja meg az értékét. Épen ezért a magam csekély tapasztalatai alapján végleges eredményt nem kockáztatva, csak annyit mondok, hogy a felsorolt jellemvonások érvényesülését két helyen figyelhetjük meg: 1. az iskolában, a rendszeres nevelés helyén. 2. a közéletben, a nevelés eredményének megnyilatkozása helyén. Az iskola világot ret arra, hogy a szorosan értett, elméleten alapuló nevelésben mennyire számolnak ezekkel a magyarokul megismert Tomisokkal. A

közélet bizonyossága annak, hogy az iskolai és házi nevelésnek, meg a nevelés összes ismert és ismeretlen tényezőinek összehatásából milyen erősödése látszik a vonások közül a jóknak és milyen gyengülése, tehát nemesedése a rosszaknak.

Hogyan vizsgáljuk ezt? Egyszerűen úgy, hogy megnézzük először a nevelés szervezetét: közoktatási rendszerünket, tanterveinket, fegyelmi szabályainkat, melyek általános érvényűek, nem egyéntől függenek és józanul csak egységes elven alapulhatnak. Ez a vizsgálódásnak szigorúan tárgyias része. Az alanyi, egyéni része sokkal nagyobb és igazibb eredményhez juttathat. Ebbe tartozik a saját magunk nevelő eljárása, tanító módja, egész személyisége, amint az az iskolában érvényesül; ide tartozik társaink megfigyelése és a közéleti jelenségek egységes szemlélete. Erre a tanítónál senki sem alkalmasabb, vagy mondjuk így: erre a minden rendű tanítónak alkalmasnak kell lennie, mert csupán így lehet munkája a folytonos, apródonként való megújulásnak, változásnak, életnek a folyamata; innen, ebből a sokszoros, de mindig egyet: a nevelés életékét figyelő szemlélődésből veheti fel a nevelés azokat a mozzanatokat, melyek a haladó étellel a lépéstartását biztosítják és megmentik az iskolát attól, hogy reformok címén a munkáját rázkódások érhék.

Feltéve tehát, hogy azok az imént elsorolt vonások magyar vonások. azok érvényesülését egyenként kell megvizsgálunk. E hosszú munkába itt nem fogok bele, de felhívom a figyelmet e jellemvonások némely nevelési vonatkozására.

Az egyéniséget elismeri a magyar — ez az egyik tétel. Vájon elismerjük-e a nevelésben is? Mit tesz az iskola erre intézményszerűen? A feleletet a következő tényekből lehet levonni. Köznevelésünkben az oktatás az uralkodó. Mindenkinek ugyanazt az anyagot ugyanolyan mennyiségben és minőségben, teljesen ugyanazon idő alatt kell elvégeznie. Kötelező a tanterv, az órarend, a tanmenet. Nem kötelező a módszer, de a tanterv stb. majdnem azzá teszi. Ha ezek mellett lehetséges a tanuló és tanító személyi kölcsönhatása, akkor az egyéniség sajátos fejlődése nincs gátolva; ha azonban a személyi hatás nem szabad, akkor a tanuló egyéniségét az iskola nem fejleszti, mert annak csak az előtte álló magasabb rendű egyéniség a fejlesztője.

Szorosan összefügg ezzel a másik vonás: a magyar ember önállóságra törekszik. Segíti-e ebben az iskola? Enged-e tért erre a tanulóknak és tanítóknak? Itt ismétljük az iménti tényeket s tegyük még hozzájuk ezt a jellemző adatot, A felekezeti iskolák önálló fejlődése érdekében az állam nem köti meg a kezöket tárgyak dolgában. csupán annyit kíván meg feltétlenül, amennyit az állam maga iskoláiban megszab; annál szabad többet adniok. Az állam azonban a maximumot szabta meg, tehát nem lehet többet tenniök.

Kérdem, hány tanuló tudja megmondani a gym a III. osztály végén tűrhető biztonsággal, hogy mily pályára érez magában hajlamot? És kikben nagyobb ez a biztonság: a tiszta jelesekben-e vagy a közepesekben? Mi az oka annak, hogy a jele? tanulók és a közélet értékes munkásai nem azonosak?

Magyar vonás a józan okosság, az egészséges ítéllettel. Nézze meg akárki a mai magyar középiskolai tantervet és hallgasson végig akár közönséges, akár érettségi vizsgálatokat, gondolja meg” azt is, hogy a tanítókat is a tanulók vizsgálatából ítélik meg, tehát arra kell ezeknek törekedniök. hogy a vizsgálatul jól előkészítsék. — azután ítéljen.

Tanulók és tanítók között egyaránt mindig csak az átlagra, szabad ilyen vizsgálódáskor gondolnunk. Ha a kiválókat nézzük, akkor vegyük számba, hogy azok magok hogyan felelnének mind ezekre a kérdésekre.

A. többi vonásokra nézve gondoljuk meg, hogy a magyarban levő előítéletből hogyan válik a tanuló, tanítók érintkezése közben kölcsönös gyanakvás, azután bizalmatlanság; az önérzetet, hogyan billenti rendkívül sokszor ferde irányba a társak hatása, a tanító egy-egy szerencsétlen szava s hogyan alakul át a ferde önérzet önhiittséggé, azután elbizakodássá, végül önzéssé: mit tesz az Iskola: a tanuló társak közössége, a tanítók befolyása: arra, hogy a bátorság és nyíltság csakugyan erkölcsi bátorság és őszinteség legyen, ne pedig hetykeség, vakmerőség és ezzel együtt vagy e mellett könnyelműség és ne legyen az eredménye egy látszólag ide sem tartozó csapás: a vagyoni rend hiánya; nem természetünk a kitarító munka s vájjon igyekszik-e az iskola reá szoktatni bennünket, a túlterheléssel nem rontja-e a kedvet avagy a másik eljárással, hogy mindent az iskolában végeztetünk el, nem szoktatja-e el a növendéket a munkától? Mindezek a kérdések egybe is kapcsolódnak: a sokféle munka az egyéniség fejlődése idején káros; kitarásra, tehát alapos és rendszeres munkára nem nevel. Érdemes megfigyelnünk atzt is: milyen sorsa van a mai nevelésben. I. i. a tanulók társas élete és a tanítók ezzel szemben való állásfoglalása stb. révén a közösséggel való egybefüggés nemzeti vonásának. Vájjon melyik irányban fejlődik ez a vonás: abban-e. amelyik a munka közösségén indul, összetartást létesít, meghatározza egy osztály szellemét, meg az iskola sajátos szellemét, amelyből aztáji a Széchenyitől oly fontosnak ítélt közszellem fakad s amely a közcél felismerésében csúcsosodik ki (altruizmus). — vagy pedig épen az ellenkező válik belőle, mert a kiindulása a közös hiba., melyből először cinkosság, aztán titkos szövetkezés, majd véd- és dacszövetség alakul, a,z apró szövetkezés révén a széthúzás szelleme erősödik meg s végül az alapul szolgáló hajlandósággal teljesen ellenkező, egyéni érdekszolgálat; (egoizmus) az eredmény?

Mint hat mind e tekintetekben a mai nevelés? Látjuk, hogy e kérdés magába foglalja egész iskolai életünket, nevelésünk egész körét s e kérdés minden pontjára külön tanulmánnyal lehetne csak alaposan felelnünk. Azonban amint így végig nézünk az ú. n. tanyagár jellemvonások föbbjein, amint azok sorsát, érvényesülébe módját figyeljük, nem az a gondolat erősödik-e meg bennünk, hogy hiszen ezek a vonások lehetnek magyarok, de hát a német, a francia, az angol nevelés nem ugyanígy tartozik-e mindezeknek megfelelően járnai el, hát ez különbséget tesz-e közöttünk? És itt vissza kell térünk az imént elhagyott kérdéshez: ennyivel nem elégedhetünk meg, ez nem lehet a magyar nemzeti jellem teljes kép? Folytatnunk kell tehát e kép egyes vonásainak a keresését.

V.

Arra a meggyőződésre kell majd jutnunk végső eredményként, amire Székely Ádám gróf eljutott az angol és magyar népen való elmélkedés közben: „a virtus mindenütt virtus és az isteni szentséges akarat követésében minden nemzetnek lehet és kell magát gyakorolnia.” Ezt kevésbé kenetesen úgy mondhatnók, hogy az erkölcs örök törvényei, a jó és rossz, kár és haszon tekintetében nincsen emberek között különbség; nincs olyan eltérés, amely erkölcsi tekintetben az egyes nemzetek nevelését szükségképen megkülönböztetné.

Senki sem tagadhatja azonban, hogy ezek az örök erkölcsi, törvények egyes nemzetek körében nem egyenlően érvényesülnek, azt sem mondhatjuk, hogy az elmondottak szerint nincs nekünk különösen nagy szükségünk p. o. a közösség érzésének helyes irányítására, vagy a külső bátorság helyett az erkölcsi bátorság erősebb fejlesztésére. Szóval, igenis találunk eltéréseket, melyek nevelésünk menetét, apró részletekben sajátosan magyarrá tehetik. Mindjárt itt rá kell mutatnom, hogy ez a sajátosság nem elméleti mélységeiben tesz a magyar és idegen nevelés között különbséget, hanem az egyetemesen érvényes vonások alkalmazásában. Ennek az oka természetesen a nemzetben van. Azt kell tehát kiderítenünk, hogy a nemzetben levő sajátosságok belsők-e, tehát lelkiek, a jellem soha. nem változó vonásai, vagy pedig külsők, a körülmények befolyására keletkeztek. Szükséges ez a tisztázás, mert ettől függ a nevelés nemzeti irányának a megállapítása. Ez lenne tehát az, amit a M. Pestalozzi Társaság céljában mint az eredeti nemzeti jellemkép egybeállítását látunk kitűzve. Éhez a képhez kellő megrostálás után oda lehet csatolnunk azt a néhány adatot, melyet az eddig felsorolt összes írók munkái feltárnak, meg azokat, melyek az 1790—1. évi országgyűlés időtájában s a XIX. első felében a nemzetünk sorsán gondolkozók írásaiban feltalálhatók. Ezek szol-

gálhatnak a jellem-kép megfestésénél alapul. De ezt a vázat, ezeket a körvonalakat színnel csak akkor tölthetjük ki, ha összehasonlító néprajzi, néplélektani, embertani tanulmányok eredményéből a lehetőségig teljes biztonsággal helyezhetjük el a különböző színeket. Mert csak ebben lehet különbség a nemzetek között: a színezetben; az alap emberi, tehát közös. Ma mindezekből a tanulmányokból kialakul is a nemzeti jellem képe, még akkor sem lesz tisztázva a nemzeti nevelés kérdése, mert ehhez szükséges tudnunk lazt is: hogyan alakulnak ki ezek a nemzeti jellemvonások, milyen értékűek, hogyan terjednek, fejlődésök milyen mértékű és irányú. Legfontosabb annak a vizsgálása, hogy ezek a vonások öröklés útján jutnak-e az emberbe, vagy csak a környezet hatása alatt fejlődnek ki; nagy szükség van ezért a pedagógiai kísérletre a szociológiára. A nevelés szerepe ugyanis egészen má-s az öröklés esetében és más a külső hatással szemben. A nemzeti nevelés kérdése tehát .szoros kapcsolatban van a nevelésnek előttem legfontosabb alapkérdésével: az átöröklés kérdésével.

A nemzeti jellem képének végleges meghatározása beláthatóan messzeségben tűnik fel előttem még abban a korlátozott korban is, mely csupán egyes főbb adatokat foglal magában. Nagyon értékesnek tartom a Hermann Ottó adatait, Schnellernek a nyelvből szerzett, eredményeit, sőt azt a képet is, mely Széchenyi gondolataiból előttem kialakult. — de ezek s a sok egyes adat alapján se, tartom lehetségesnek olyan neveléstan megírását, mely végleges érvényesség igényével állapítsa meg a nevelés magyar nemzeti módját. E helyett egyenesen azt óhajtom itt kifejezni, hogy eddig megismeri nemzeti jellemvonásainkat a nevelésben nem egy ilyen összefoglaló munka útján lehet legjobban érvényesíteni.

Miben áll ugyanis a nevelés nemzeti iránya? Semmi egyében, mint az egyenként megismert, egyenként felismert vonásoknak a alkalmazásában. És hogyan történik ez a felismerés? Akár más szava vagy írása segíti elő, akár magunktól jövünk rá, mindig gyakorlati szükség, tapasztalat teszi bennünk tudatossá. A forrása mindig a nemzet helyzete. Ott vagyunk tehát, ahol Wesselényi Miklós 1843-ban már az előbb idézett ítéletét úgy fogalmazta, hogy a népnevelési rendszert helyzetünkhöz, népünk jelleméhez és állásához kell alkalmaznunk. A nemzeti irányt tehát az a nevelés szolgálja, amely a nemzet helyzetén alapul, a nemzet feladatának, erejének, szükségleteinek számbavételén, tehát bizony talajon áll és így nem általánosságban halad előre, hanem tudatosan igyekszik a közvetlen célokat egymás után megvalósítani! A nevelés tehát akkor nemzeti, ha minden nevelő a közvetlenül előtte levő nemzeti feladat tudatával végzi munkáját.

Nagyon jól érzem, hogy mindezekkel, amikre rámutattam, csupán olyan munkát végeztem, mint aki kijelöli egy épület helyét, le is üt egy-egy cöveket, de alig segíti elő az épület emelkedését. Sőt ennél még rosszabbat érzek, mert mindezek végig mondása után olyasmi dereng bennem, mintha csak már leverni cölöpöket ütöttem volna mélyebben a földbe. Mindegy, végre is azt mutattam vele, hogy ennek az épületnek, a magyar növelésnek a jövője engem is foglalkoztál. Annyira foglalkoztat, hogy apródonként készítem is a téglákat, melyekből ennek az épületnek egy oszlopa emelkedhetnék. Ez az oszlop lenne a magyar pedagógiai gondolkodás fejlődésének a rajza. Ennek készíttetése közben merült fel mindaz a sok kérdés, melyet töredékesen előadtam. Ez apró keresgélések eddigi eredményét óhajtom végezetül összefoglalni és pedig így:

I. Tények:

1. a nevelésben a nemzeti cél: az egyéni és társadalmi célok egyesítése;

2. a nemzeti cél felé a nemzeti jellemvonások alapján a nemzeti szükségletek szerint halad a nevelés:

H. a nemzeti jellem képe még nem teljes, azért nem lehet nevelésünket e szerint átalakítanunk, de lehetséges a felismert egyes vonásoknak eleget tennünk:

4. ma azonban általában nem teszünk ezeknek sem eleget.

II. Kívánságok:

1. Folytatnunk kell a magyar jellemvonások megállapítását, felhasználva e célból minden segédeszközt, első sorban az irodalomban már felhalmozott adatokat.

2. állandóan igyekeznünk kell a megismert .vonásokhoz megfelelően alkalmazkodni, hogy a nevelés mindenben a nemzet érdekeinek megfelelő legyen.

Minél többel foglalkozom a nevelés gondolatával, annál erősebb) bennem az a meggyőződés, hogy minden tanítónak politikusnak kell lennie, meri mindnyájan tényezői vagyunk nemzetünk élete folyásának, tehát mindnyájunk előtt tudatosnak kell lennie a nemzeti célnak s e célhoz kell alkalmaznunk a nevelést. Hogy ez nem visz egyoldalú nemzeti elzárkózáshoz és szűkkörűvé nem teszi nevelői látókörünket, arról biztosít, ha a magyar gondolkodásnak megfelelően értelmezzük a nemzeti célt. Wesselényi ezt így mondotta: „A nemzeti érzés nem cél. hanem a főcél: a szellemi és anyagi jólét mentől nagyobb kifejtésének, biztosításának és minél többekre való kiterjesztésének alárendeli célja és főeszköze.”

Pedagógia és politika.

Előadás az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1911. évi közgyűlésén.¹⁾

I.

A pedagógia és politika kapcsolatáról, a nevelésnek időnként újra meg újra visszatérő kérdéséről, mai körülményeink miatt szükséges ikszelnünk. Azért, mert ez a kapcsolat ma kétségtelenül megvan, de sem azok nem nézik helyesen, akik a maguk tevékenységével ezt a kapcsolatot most erősítik, sem azok, akik elítélő hangon ellene szólnak. Látjuk, hogy közéletünkben mindenik, tudatosan dolgozó csoport, távolibb célokra törekvő politikai párt. a nemzet testében valami módon külön szervezkedő rész azon igyekszik, hogy a nevelés intézményeit hatalmába kerítse, mert azoknak szelleme az övével talán nem egyezik; foglalkoznak a különböző fokú tanítóság anyagi helyzetével, hogy így a lelkét magukhoz vonják; sőt létesítenek külön oktató, népművelő intézményeket, hogy az ifjakat s általában a tanulni vágyókat a maguk irányában vezessék. Látjuk másrészt azt, hogy a tanítóság különböző okokból, egyre nagyobb mértékben foglalkozik a politikának ma közepén levő, nagy kérdéseivel; ellentétes irányok alakulnak ki közöttünk s ezek vagy a meglévő egyesületekben ütköznek össze, vagy pedig külön egykeznek szervezkedni.

Ezek a tények jelzik, hogy politikusok és tanítók egymáshoz ma közel állanak. Kivált a tanítóság politikai színű mozgalmai miatt elég sűrűn hangzik aztán az a vélemény, hogy a tanítóknak a politikához semmi közük, hant ni folyóirataikban és gyűléseiken csupán maguk és az iskola belső ügyeivel szabad foglal kozntok. Sőt annyira jutottunk, hogy egyeseket még ezek közül a belső ügyek közül is szeretnének már némelyek a tanítóság megvitatása alól kivonni. Mivel most a tanítóság politikai mozgolódása nem egyirányú, ez ellen a tiltakozás sem csak egy oldalról hangzik, hanem a küzdő felek részéről kölcsönösen. Azonban nem mindig

¹⁾ Megjelent az Orsz. Középisik. Tanáregyesületi Közlöny XLV, évfolyamában.

őszintén. Mindenik fél csak a másik érdekében való politizálást nem szereti, a tanítókat csupán a neki alkalmatlan politikai tevékenyeégtől óhajtja eltiltani. Nem a serdülő nemzedéket féltik egyoldalú lekötéstől, hiszen maguk is erre törekuszenek, hanem attól tart mindenik, hogy a másíknak a hatása lesz nagyobb.

Ebben az egész mostani helyzetben nagyon is megszűkítve jelenik meg a kérdés. Csupán az iskola és a pártpolitika viszonyáról van benne szó; bizonyos határozott, vádoló jelszavak (nemzetköziség, klerikálizmus) hangoztatásával tiltakoznak az iskola politikai kihasználása ellen, hogy a másik fél az így megjelölt irányban befolyását ne érvényesíthesse. Az alap mindig a kölcsönös bizalmatlanság: nem teszik fel egymásról, hogy a. nevelést a politikai irányzatosságtól meg tudják óvni.

A kérdést azonban ezektől a mai egyes esetektől elkülönítve, lehető általánosságban kell megfontolnunk. Hiszen minden tudatos cselekvést gondolkozás előz meg; azért itt is csak akkor Ítéletünk helyesen, ha a pedagógiai és politikai gondolkozás viszonyával tisztaiban vagyunk. Ebből derül ki: lehet-e tanító embernek a napi politikában résztvennie s mi módon szabad, lehet vagy kell érvényesülnie a politikának a nevelésben, a pedagógiának a politikában.

II.

A jelek szerint ma a politikai irányok erősebben kapaszkodnak a nevelés intézményeibe, mint ennek munkásai a politikai Szervezetekbe. Az összetartozást[^] tehát a politikusok határozottabban látják. Nagyon egyenes úton jítanak ide.

A politikus hatásra igyekszik, minél mélyebb és tartósabb hatá-ra; igyekszik eszméit sok emberrel elfogadtatni, hogy a fejlődés irányát jó időre meghatározza. Világos előtte a cél, mely felé haladni akar; jól meg kell fontolnia s az emberekhez alkalmaznia az eszközöket; tehát szándékosan és tervszerűen hat másokra, hogy azokat a maga igazáról meggyőzze. Ebben ott van a pedagógiai jellemvonás, de ott van az a nagy különbség is. hogy a politikus felnőttekre igyekszik hatni. Azonban eközben szükséges gondolnia a maiak után következő nemzedékre is. Először is. mert látja, hogy munkája csak ott jár sikerrel, hol a, talaj számára kedvező. Azután megérti, hogy ma közvetlenül csak a felnőttekre van ugyan szüksége, de ezek tömege folytonosan gyarapodik fiatalabbakkal, neki tehát nem lehet megérnie azzal, hogy akkor kezdjen foglalkozni velők, mikor már ebbe a sorba jutottak. A felnőttek nem kezdenek semmit, amire rá nem nevelődtek. S nem bízhatik a politikus abban, hogy az ő irányának követői az ifjakat majd mintegy természetesen bevezetik ebbe az irányba. Igaz ugyan, hogy a család, a közvetlen környezet, az egész közélet politikai színezete a serdü-

lök gondolkodását nagyon erősen befolyásolja, de ez bizonytalan eredményű, mert mindenkit sokfelől ér sokféle hatás. Minél határozottabb irányú valamelyik politikus, annál fontosabbnak látja lehat, hogy tudatos, tervszerű hatások, azaz rendszeres nevelés útján az új nemzedék az ő irányába induljon. Mikor ugyanis a felserdült ember az egymásaul ütköző irányok közé kerül, annak van reá legnagyobb hatása, amelyik a már végbement nevelés szelleméi erősíti vagy ahhoz legközelebb van. Ez magyarázza meg azt, hogy mindenik, igazán tisztán látó mai áramlat fokozódó erővel igyekszik megnyerni a nőket, kiktől az új nemzedékek a legtöbb és leginkább megmaradó hatást kapják. Csak figyeljük meg a felekezeti leányiskolák állandó szaporodását. Ha tudjuk, hogy éppen a mostani politikai és társadalmi mozgalmak ban a nőknek mekkora a szerepök és ha tudjuk, hogy a nőkön milyen nagy mértékű a nevelésök hatása: ezt a példát bizvást annak a jeléül tekinthetjük, hogy a tudatos ez politikusok a jövő nagy harcait már előre, az iskolákban és a családban akarják megnyerni.

Egészen természetes, hogy amelyik politikusnak nem csupán önző céljai vannak, aki nem személyes emelkedését igyekszik elérni minél hamarabb és azontúl semmivel nem törődik, hanem akiben ilyen Indítékok mellett vagy éppen ilyenek helyett eszmény él, megvalósítani való idea: az olyan politikus az eszméért való munkát a gyermekek nevelésén szeretné kezdeni, hogy a nevelés az ő eszméjének szolgálatába álljon. Éppen mert mindnyájan kétség nélkül valljuk, hogy a gyermekek benyomásai leginkább megmaradnak: inert bizonyára önmagunkon tapasztaljuk, hogy gondolkozásunk mai irányának csirái növekvésünknek egyik-másik mozzanatában feltalálhatók: nekünk a politikai gondolkodásnak, ilyen pedagógiai .következményeit igen könnyű megértenünk és méltányolnunk. Megértjük, hogy a politikai eszmének a nevelésben való emez érvényesítése magában véve még nem is jelent rosszat: nem jelenti azt, hogy az a politikus a kiskorúak szellemét szándékosan egyoldalúvá akarja tenni, bűnösen meg akarja kötni. Fel kell tennünk, hogy a nevelésnek ilyen következetes elrendezését az egyéni meggyőződés szent ereje indítja és irányítja, még ha fanatikusságig megy is talán. Tekintet nélkül a ma is meglevő ellentétes törekvésekre, általában azt kell megjegyeznünk, hogy ha a politikus a maga irányát a rendszeres nevelésben érvényesíteni iparkodik, az ilyen politikai alapú pedagógiai törekvés mindig azt jelenti, hogy az illető a tenni-valókat egészen végig gondolta s eljutott a kívánt alakulásnak a gyökeréig. Vagyis eljutott arra a pontra, amelyen sikert érve el, politikai célzatát is biztosította mindaddig, valamíg más irányú törekvés hívei a rendszeres nevelés intézményét tőle el nem hódítják. Ezt megállapítva, határozottan magunk elé kell állítanunk ennek a következményét is. Tegyük fel, hogy az ilyen politikai

alapon indult nevelésben az értelmi szerzőt is, a nevelőket és egészen becsületes meggyőződés mozgatja, de engedjük meg azt is, hogy ennek a helyén egészen rideg számítás is lehetséges. Mindkét esetben megvan az a veszedelem, hogy így a nevelés egyoldalúvá válik. S mivel az emberiség nevelését már soha többé előlről kezdeni nem lehet és arra sincs kilátás, hogy valaha minden iskola egy irányt szolgáljon: a különféle célzatú iskolák élesen szembe állítják az ellentéteket (p. o. felekezeti nevelés — szocialista nevelés) és ezzel akaratlanul is harcra nevelnek. Nem egyedül határozott irányú cselekvésre, arai nem volna még baj, hanem a más vélekedéseknek ellenséges lenezésére, talán gyűlölésére, ami minden megértésnek és közös iparkodásnak örökre akadály.

Amint tehát a politikus a tervei valósulásának lehetőségét tartós sikerének feltételeit alapokhan meggondolja és megteremteni törekszik, nyomban a neveléshez jut. Mivel azonban a politikai gondolkozás párthoz kapcsolódik, természetes, hogy a nevelésre is párt-politikai irányban hat s más irányú nevelést gátolni is igyekszik. Azzal, hogy a nevelés eredményét valamely párt érdekeinek megfelelően igyekszik irányítani, a politikai gondolkozás a nevelésben éppen a pedagógiai célzatot veszélyezteti.

Ezt most tekintsük egyelőre mellékesnek és nézzük, hát a tanítók hogyan jutnak el a politikához? Általában azt kell mondanunk, hogy a sokféle eredetű társadalmi forrongás ma mindenkit közelebről érint, tehát jobban érdekel. Így a tanítóságot is, melynek a polgárság többi részével egészen egyenlő joga van az országot egyetemesen érdeklő kérdések tárgyalásához. De ez maga nem elég magyarázat. A tanítót hivatása és munkájának körülményei teszik politikussá. Szükségképen, de nem mindeniket egyformán, mert a politikához való közeledésnek az elméleti pedagógusban és a tisztán gyakorlati munkát végző tanítóban nem egészen azonos a kövekezés. Az ehnelkedőnek a gondolkozása politikaivá alakul, de párthoz csatlakozni nem engedi. A gyakorlat embere nem mindig eléggé pedagógus arra, hogy pártnak eszközévé ne váljék.

Bizonyos azonban, hogy a nevelők is csak akkor jutnak el pedagógiai úton a politikához, ha nem egyszerűen gépies munkát végeznek, ha nem látják elintézettnek dolgukat a tanóra végén, hanem munkájuk minden részletét az egész nevelés feladatából igyekeznek megérteni s a nevelést a maga egyetemes fontosságában felismerve, annak tudatos végzésére törekednek. Eljut a politikához legközvetlenebbül az olyan pályatársunk is, aki bizonyos pártállás elfoglalásától valami haszon bekövetkezési vagy kár elmáradását reméli: az is, aki anyagi sorsán keseregve, újra meg újra ennek javulásában bizakodik s szavazatát aszerint érvényesíti. Ezek az esetek azonban nem tartoznak ebbe a gondolatmenetbe: ilyesmi sokkal alacsonyabban és sokkal magasabban állók között is megcsik.

Itt arról van szó, hogy a tanító minél tisztábban látja maga előtt fel-adatát, minél mélyebben-keresi hatásának feltételeit és akadályait, annál nagyobb jelentőségűnek tapasztalja önmagát és munkája körét a közösség életében. Gondolatköre annál szélesebbre terjed; egyre több jut bele az iskolán és a tanítón kívül eső jelenségekből s mindinkább úgy érzi, hogy tőle nem függő körülmények tartják lekötve. Rájut így a széttéphetetlen kapcsolatra, melyben ő és iskolája annak a községnek, a nevelés a községnek az életével van és ezt a meghatározottságot fel ismerte a nevelés érdekében kell a közösség élete folyásával törődnie S a gondolkodása ezzel politikaivá vált. Azzá válik akkor is, ha kedvezők munkájának a kísérő jelenségei. Akadályokra bukkanva, érzi a jelennel való kapcsolatát; sikert tapasztalva, megérti a jövőre vonatkozó jelentőségét. Látja, mi a hatása cselekvésének növekedéseire, ezek útján a szűkebb és tágabb közösségre, nemcsak a holnapra, hanem távolibb időre is. És ennek meggondolása felébreszti benne az eredményért való felelősség érzését, hogy az a hatás minél kedvezőbb legyen. Annál élénkebb lesz a másik érzés is: hatása korlátoltságának kellemetlen érzése és annál inkább szeretne hatni munkájának külső körülményeire is. Tehát ott áll előtte minden jövőnek, a jövőre kiható nevelésnek alapja: a jelen. Ezt kell ismernie alaposan és mert ezt a maga óhajlásának megfelelően, közvetlenül változtatnia nem lehet, ehhez kell tudatosan alkalmazkodnia. Hatás enélkül nem lehetséges. így, amint az önismeret alakul a tanítóban, ennek nevezetes tényezőjeként áll eléje a körülményismeret (ahogyan a kettő egységét Széchenyi hangsúlyozta). Ama körülmények között pedig, amelyeket a tanítónak ismernie kell, felettébb nevezetes a politika hatása. Ez teremt sokszor olyan elfogultságot, hogy azzal szemben az iskola tanítása nem érvényesülhet. És csak politikai úton lehet bármit is tenni avégre. hogy a szellemi emelkedés gazdasági akadályai csökkenjenek. A mindennapi, iskolai munka meggondolása is oda vezet tehát, hogy a tanítóban érdeklődés ébred a politikai mozgalmak iránti s minél inkább remél azoktól magára és munkájára nézve kedvező hatást, annál több részt igyekszik venni azokból.

Még gyorsabban érkezik ide az olyan tanító, aki a köznevelés szervezetén, átalakításán gondolkodik. Látja, hogy a szervezés, a belső is. külső is még a legsilányabb, kicsiny porcikájában sem fordul meg a tanítóságon, hanem a politikai pártokon. Kénytelen hát azokhoz közeledni, ha eszméiből, jónak és szükségesnek megismert terveiből bármit is megvalósítani szeretne.

Sokkal mélyebbről fakad az az egység, melyben a pedagógiát és politikát a nevelélmélet embere látja, igaz ugyan, vannak a nevelés elméletének olyan részletei, melyeknek önmagukban nézve a politikához semmi közük. De ezek értékét is csak akkor látjuk tisztán, ha a nevelés végső kérdéseivel való kapcsolatukat felismer-

lük. Ezek a végső, alapvető kérdések pedig a társadalom életének i a mere te nélkül nem oldhatók meg. A nevelésnek az a felfogása, mely a κ egyéneken kívül semmivel nem törődött, sőt ezen túl mindezt bizonyos megvetéssel a politika körébe utalt, ma már lehetetlen nálunk voltaképpen sohasem is uralkodott. Bizonyosság erre minden pedagógusunk. Mihelyt tudjuk, hogy a nevelés társadalmi munka, egy a sok közül, de éppen ennek az egynek elvégzésén és jól végzésén fordul meg a többi milyensége s ezzel együtt a társadalom, jövője: akkor kétségtelenül megértettük, hogy a nevelés a jövő előkészítője. Még akkor is ha, aki végzi, nem gondol erre. De aki gondolkodik az élete munkáján, abban ennek tudatossá is kell alakulnia. A politikával való szoros kapcsolat ezen a ponton válik egyéssé: a politika is a jövő tudatos előkészítője. És pedig nemcsak úgy általánosságban, hanem a politika mindig valamely határozott közösség jövőjének az előkészítése. Azé a közösségé, melyet az 01 szag minden lakosa együtt alkot: a nemzeté. A nevelés feladatát is akkor látjuk tisztán, ha a magyar pedagógiai gondolkodás állandó vonását kiemelve, főként Széchenyi szellemében mint nemzetnevelést tudatos nemzetfejlesztésnek tekintjük. A nevelés gondolatának a köre ezzel valóban kiterjed s a politika körébe átnyúlik, de a fogalom nem mosódik eh sőt egészen határozottan kiemelkedik benne a cél.

A pedagógusnak erre az eredményre a gondolkozásban el kell jutnia s minden tanítónak pedagógusnak kellene lennie. A politika kérdései, éppen a nagyok, a messzire kihatok, a pedagógus gondolkörébe tehát bele tartoznak, ezért a tanítónak nemcsak mint polgárnak joga, hanem mint a jövő tudatos munkásának kötelessége is a politikai érdeklődés. Csak így remélhető, hogy kialakul valaha a tisztán kifejtett, részletes tanulmányokon alapuló magyar nevelési rendszer, melynek Wesselényi 1843-dki kívánsága szerint a nemzói helyzetéhez és népünk jelleméhez alkalmazottnak kell lennie. Ezt a nevelési rendszert ugyanilyen művelődési politika kialakulásának kell megelőznie, mert a nevelés tudatossága csak a művelődési politika tudatosságából fakadhat. Ezért szükséges, hogy a tanítók, egyesek is, az egyesületek is, az iskola belső kérdésein kívül ezeknek messzebb nyúló szálaival is foglalkozzanak, tehát mindazokkal a kérdésekkel, melyek a pedagógiai és politikai gondolkodás érintkezését okozzák. Enélkül a mi helyzetünkhöz alkalmazott művelődési politika ki nem alakulhat. Mert az valóban igaz. hogy nekünk maga a nevelés a feladatunk s hogy a művelődési politikát csak felülről, azaz a kormányzóknak lehet megcsinálniuk és megindítaniuk. De nem jó elfelejteni, hogy ez hiábavaló, ha a tanítóság lelkét át nem hatja, ha elveit és célzatát azok nem értik, akik végrehajtják. A köznevelésben közös tudatosság szükséges; ezt pedig rendeletekkel teremteni még sohasem lehetett.

Kiért keil azt ó hajtattunk, hogy a, nevelésben való elmélkedés minél többünket juttasson el a pedagógia és politika kapcsolatának tiszta meglátására. Csak ekkor világosodik meg, hogy ez a kapcsolat nem ellentétek élesztője, hanem egyetértés teremtője. Törekednünk kell arra, hogy az e tekintetben ma vitás és hol itt, hol ott Felbukkanó kérdéseket rendszeres megvitatások tisztázzák, a gondolatokat érleljék és a közös tudatosságot gyarapítsák. így közeledhetnek egymáshoz tiszta szándékú vitatkozások közben az ellenfelek is. amint megértik, hogy a pedagógia és politika közös kérdéseit nem politikai, hanem pedagógiai alapon kell megvitatniuk. Ehhez a megértéshez azonban az szükséges, hogy szakítsunk a jóhiszemű, de rossz következtetésű szólásmóddal, mely szerint ne azt keressük, ami elválaszt, hanem ami egyesít. Ellenkezően, éppen azt keli megvizsgálnunk: miért vagyunk szemben egymással, akiknek egyező a Feladatunk?!

III.

A Felelet egyszerű: elválaszt bennünket a politika. A pedagógiai gondolkodásunk nem olyan mély, hogy a politikával való kapcsolódásiján a pedagógiai irány tudjon erősebb lenni s nem olyan tiszta, hogy megérttesse mindnyájunkkal: a pedagógiai gondolkodás ugyan politikussá tesz, de a pártpolitikával ellenkezik.

A pártpolitika és a pedagógia is megegyezik abban, hogy mindkettő a jövőt szolgálja, de ezentúl csupa nagy különbséget találunk közöltök. Ezeket abban összegezhethjük, hogy a párt-embert a párt érdeke vezeti, a nevelést azonban csupán az eszmének szabad irányítania.. Mi Féle; színének? A Folytonos haladás, javulás, emelkedés eszméjének. Annak a tudatosságnak, hogy mindez csak az egyesek útján lehetséges. Hogy ha a nemzet vagy bármely más közösség van is szemünk előtt, annak haladása csak olyan mértékű, amilyen a beléje tartozó egyeseké. Tehát minden előmenetelnek az egyesek kifejlődése a Feltétele s ez- áll a régi jó szóval minden erőnk kifejtésében, az újabb, tartalmasabb kifejezéssel élve, a személyiség kialakulásában.

Akarja-e ezt a pártpolitika? Tagadhatatlan, annak is — ha becsületes — eszme adott létet, de amint a párt kialakult, ugyan milyen nevelő hatásra törekszik? A Felnöttek bizonyos csoportjának a gondolkodását akarja a serdülőkbe bele nevelni, hogy ezek majd azokat kövessék s tegyék ugyanazt ugyanúgy. A pedagógus ezt nem akarhatja, mert éppen az a célja, hogy az új nemzedék maga tudja lassanként a maga gondolkodását érvényesíteni. A nevelés nagy szervezete jóformán percről-percre jut bizonyos eredményekre; a neveltek sűrűn egymás után lépnek a nemzet közös munkájába és érvényesítik a nevelés eredményeként a magok irá-

nyát. Ha az egyebek szabad kifejlődésének a biztosítása mint cél mindig ott van a nevelők előtt, akkor folytonos a haladás, mert állandó a megújulás, mert szinte évenként újabb meg újabb, a kornak éppen megfelelő tudat ósággal bocsátja szét az iskola az; új nemzedéket. Ennek így kellene lennie. De mikor lehetséges ez? Csupán akkor, ha a tanító mindent lát, ismer és érvényesít a tegnap és a ma jelenségeiből, ha látja ezeknek történeti, azaz a múltból fakadó és a jövőre kiható jelentőségét. Aki így néz és így lát, csak az pedagógus. S ez egyszersmind politikus is. De csakugyan nem lehet pártpolitikus, mert ennek a látása oak szűkkörű és az értékelése csak megkötött lehet. A pártpolitikust az elv helyett (ami körül talán a párt alakult) egyre jobban a pártérdek vezeti. A pedagógusi pedig annál erősebben lelkesíti az elv, minél jobban szem előtt tévesztik azt a pártok, a dolognak könnyen érthető lélektani okai miatt. Es így a pedagógus célja nem lehet a párt, jóllehet tevékenysége egy-egy pillanatban talán valamelyik párt érdekét is szolgálja. Amint azonban a folytonos haladás útján újabb kötelességet teljesítve előre lép, mellőle az a párt könnyen elmaradhat és egy másik, a tovább haladó pártnak lesz érdekében az. amit a pedagógiai gondolat a nevelőnek éppen akkor parancsol. A párt természetete a megmerevedés; az elv. az idea természetete pedig az, hogy örökösen életet ad. mert maga is életnek, fejlődésnek a következménye. A nevelésnek az a feladata, hogy minden nemzedéket tovább vezessen a megelőzőnél, mindig éppen korszerű továbblépésre képesítsen. Amint csak a meglévőt szolgálja, csak a készen levőnek átadására szorítkozik, nem nevelés többé, hanem csak idomítás. Ez nem elég. mert mindenkit olyanná kell nevelnünk, hogy saját korszakának megfelelően tudatos és erős legyen. ítélni és akarni tudjon. Akár az egyén, akár a nemzet szempontja vezessen is bennünket, boldog, megelegetett, hasznos embereket kívánunk. Ilyenné mindenki csak úgy válik, ha a maga sajátosságában kifejlett és érvényesülni tud, ha a kort ismeri és a tovább vivő út felismerésére képessége van. A. pártember nem ezt a képességet akarja megadni, hanem csak a lehetséges irányok közül egyikhez akar lekötöni. Az ilyen nevelő szükségképen elmarad, pedig a nevelőnek gondolatban mindig elől kell járnia, legélesebb ítéletűnek, legtávolabb látónak kell lennie, hogy mindent érthessen és megértetni is tudjon. Minden párt mulandó, a nevelés feladatában azonban a lényeg mindig ugyanaz az új nemzedéket mindig jobba, erősebbé, újabb feladatok felismerőjévé és végzőjévé tartozik tenni; a nevelésnek nem a befejezett alakulásokhoz kell utólagosan alkalmazkodnia, hanem a zaj és zavar nélkül, apró részletekben folytonosan történő, természetes újjáalakulást kell állandóan előkészítenie. Ezért ismerjen a nevelő mindent, de legyen független minden párttól, hogy egyetemes magaslatról ítélni tudjon: ezért szükséges, hogy

politikus legyen a legkisebb falu tanítója és pedagógus a köznevelés legfőbb intézője is és hogy a nevelés minden tényezőjében együtt legyen a pedagógiai és politikai tekintet. Ahogyan együtt volt az első magyar tanítóban, Apáczai Cseri Jánosban és a köznevelés első magyar miniszterében, báró Eötvös Józsefben. Csak így lehet kialakulnia a gyakorlatban is annak a módnak, melyen pedagógiának és politikának egymásra hatnia kell. Ez a hatás csak abban állhal, hogy a politika megadja a művelődés; eszközeit, a nevelés feltételeit, de aztán teljesen szabaddá teszi az útját; a pedagógusok pedig nevelnek tisztán látó, önálló embereket, kik a legüdvösebb politikai irányt meg tudják választani. Amelyik párt az ilyen kölcsönösségbe nem nyugszik bele, az nem hiszi azt, hogy a szabadon kifejtett értelmű ember az ő irányában találhatja meg a legnemesebb, legjobb, legigazabb eszmét!

IV.

Nem áltathatjuk magunkat: a nevelés egyenes befolyásolásától ma egyik áramlat sem mondhat le. De annál fontosabb, hogy a tanítóság a maga tisztán pedagógiai hivatását ne pártpolitikai, hanem pedagógiai elvek szerint teljesítse. Igaz, hogy a nevelésnek halálozott céljának és irányának kell lennie. Ez a határozottság éppen abban nyilvánul meg, hogy növendékeinket egészen elfogulatlan, gondolkozó emberekké neveljük s megadjuk nekik mindazt, aminek az alapján a nemzet életében önállóan tudhatnak állást foglalni.) Mindenféle munkát csak annak természete szerint végezhetünk eredményesen. Nekünk éppen hivatásunk parancsolja, hogy korunk ütköző áramlataiból lehetőleg mindent igyekezzünk lényegében megérteni, hogy a forrongások okát, az irányok különbözőségét megértetni tudjuk tanítványainkkal is. De hivatásunk tiltja, hogy nevelni akarva, pártharcokban legyünk részesek, mert igaza van Eötvösnek: „Aki maga is részt vesz a harcban, annyira el van foglalva közvetlen elleneivel, hogy az egész csatátért be nem láthatja”.

A nevelőnek tehát az a kötelessége, hogy pártokon felülemelkedő politikai gondolkodásra törekedjék. Csak annyi kell ehhez, hogy a bírálat szabadságától semmi tekintetben se engedje magát megfosztani; ne álljon lelkiileg más fegyelem alatt, csupán hivatása köreitei menyeinek engedelmeskedjék; ne legyen semmi egyéb tekintetben sem tekintélyek imádója, csak abban, amire komolyan ellenőrzött gondolkodása mint meggyőződésre eljuttatta. Akarjon tehát tárgyiassá lenni. »Sokan erre azt mondják, hogy a tárgyiasság lélektani lehetetlenség. A feltétlen tárgyiasság bizonyára az. De a tárgyiasságra való törekvés meg pedagógiai kötelesség. Ez nem, jelenti emberi szabadságom korlátozását, csak élethivatásom magasabb-

rendű teljesítését: igyekszem elkerülni mindent, ami a nevelés lényegével ellenkezik. Mindenik foglalkozás jár bizonyos lemondással, de minden lemondással jár bizonyos nyereség. Lemondok arról, hogy az éppen most folyó küzdelmekbe elegyedjem, de megnyerem ennek fejében azt a gyönyörűséget, hogy a küzdelemben az igazabbat, a nemesebbet én segítem diadalra azzal, hogy tanítványaimat igazakká és nemebebbé nevelem. Csak addig jár ez nagy lemondással egyesek számára, amíg kevesen gondolkoznak hasonlóan. Minél többen ismerik fel éppen ebben a nevelés végső feladatát, politikai, azaz tudatosan előre mutató jellemvonását, annál nagyobb hatása lesz a nevelésnek, mert korszerű lesz és mégsem lesz egyoldalú.

A tárgyiasságra való törekvés korszerűvé teszi a nevelést, mert megköveteli, hogy a növendékekben is ennek a létesítésére törekedjék. Ez pedig nem történhetik valami elvont okoskodtatás útján, hanem mindazoknak a felmutatásával, amikkel szemben erre a tárgyiasságra szükség van. Megköveteli tehát azt, hogy a nevelés a földön járjon, ne a levegőben; a mai viszonyokra is kiterjedjen a tájékoztatás, ne csak tőlünk már régen elmaradt dolgokra és az iskola fókának, a növendékek szellemi fejlettségének megfelelően tárgya legyen a tanításnak minden, aminek ismerete a jelenben való tájékozódáshoz és a jövőre irányuló munkához szükséges.) S a tárgyiasságra való törekvés meggátolja, hogy ez a korszerű nevelés egyoldalú legyen. Meggátolja azzal, hogy a napi vitás kérdéseket az iskolában nem engedi valamely szempontból tárgyalnunk, mert az iskola semmi tekintetben sem lehet harctér. Az elemi iskolában semmi ilyennek nincs helye, mert ott a gyermeknek csak tényekre van szüksége, az őt érdeklő problémák teljességgel nem politikai természetűek. Ott a tárgyiasságra való törekvés éppen abban nyilvánul meg, hogy nem adunk át valóságként semmit, ami nem az s így a növendék gondolkodását megköti. A magasabb iskolákban pedig abban van a tárgy iasságra való törekvés, hogy az egyes tárgyak körében megismertetjük a most vitás kérdések gyökerét, az ellentétek kifejlődését. Meggyőződésre akarjuk tanítványainkat képessé tenni, de mert nevelők vagyunk, nem akarunk velők semmit készen átvétetni, hanem tudván, hogy a meggyőződés hogyan keletkezik, tényeket, érveket és ellenérveket állítunk eléjük. S hogy eközben ne nyilatkozzék meg egyoldalú pártállásunk, azért kell törekednünk ítéletünk tisztaságára, a tárgyiasságra. Felkeltjük azt a gondolatot, hogy igaz csak egy lehet, de hogy az emberek látása különböző. S ha eközben kiderül is, aminthogy ki kell derülnie, melyik alakban látom én az igazságot, ha tanítványaim látják is, hogy a küzdő felfogások közül melyiket tartom helyesnek akár tudományos, akár politikai tekintetben is: nincs ebben semmi baj, mert nem készen állítottam eléjük, hogy azt azonmódon elfogadják,

hanem a gondolkodás menetén tártam eléjük, hogy azt ellenőrizni tudják. Csak ez kell; de enélkül a munka nem is nevelés, csupán idomítás. És amint így neveltem, lehet, hogy nem szereztem hívet annak az iránynak, melyet magam legjobbnak tartok, de elősegítettem azt, hogy néhányal többen legyenek a magok fejével gondolkodók. Akartam tárgyias lenni erre az akarásra növendékeimnek is utal mutattam. Amilyen mértékben ez a szándék megvan bennem s amennyire munkámban érvényesül, csak annyiban van annak pedagógiai értéke. Csak annyira segíthetem a szabad fejlődést, amennyire-magamat szabadnak érzem: csak olyan fokú önállóságig mutathatom az utal. amilyen magaslaton önmagam vagyok. Igen jól tudjuk, hogy éppen a mai viszonyok miatt milyen csekély a hatásunk. De tudjuk, hogy van és akarnunk kell, hogy löbb legyen. A módot erre szabadságunk, függetlenségünk adja meg. Bizonyos, hogy az a helyzet, melyet anyagi viszonyai a tanítóságnak a nemzetben juttatnak, nagy mértékben részes hatásának a mértékében, tehát bizonyos, hogy azok a sokat emlegetett „státuskeletkezés” pedagógiai jelentőségük és nem a pártok politikája. Hanem a nemzet jövője szempontjából ítélendők meg. Itt azonban lelki függetlenségre gondolok. Arra a belső szabadságra, melyet esupán egy valami teremthet meg: a pedagógus lelkiismerete. Ez tesz tárgyiasná, ez ad erőt némely lemondásra, ez nem enged alkudni és szolgává lenni. És így ez a pedagógus lelkiismeret nem enged senkit, aki pedagógus, pártpolitikussá válni. »Sokan azért vesznek részt a pártok küzdelmeiben, mert a. bennök lévő nagy tetterő nem talál .kellő kielégítést az iskolai munkában s közvetlenül is segíteni akarnak a nemzet haladásában. A lelkiismeret azonban figyelmezteti őket, hogy ezzel csökkentik az iskolai hatások erejét, mert. némelyeket bizalmatlanságra indítanak. elidegenítenek maguktól. Tehát hivatásunk érdeke, hogy ne osszuk meg erőnket, hanem egészen a nevelés eszményi céljára tekintve érvényesítsük.

V.

Éppen az a nagy érdeklődés, mellyel ma küzdő áramlatok a tanítósság felé fordulnak, világos öntudatra ébreszthet mindnyájunkat. Ebből megértheti az is, aki elméletileg nem tudná, hogy a nevelés¹ politikai hatalom. De ugyanez figyelmeztessen bennünket arra is, hogy a nevelés egészen külön, önálló, a maga törvényei szerint érvényesülő hatalom tartozik lenni, különben csak kihazsnált és nemsokára félredobott eszközzé válik. Nekünk nem az a feladatunk, hogy valamelyik irányzat szolgálai legyünk, hanem hogy munkánkat annak természete szerint végezve, természetes segítségi legyünk mindenkinek, aki az emberek fejlett értelmét, tiszta szívét, munkára vágyó, előre iparkodó egész mivoltát keresve, a

nemzeti fejlődés útján egyenesen akar előre vezetni. Mi csak annyiban vagyunk politikusok, amennyiben pedagógusok vagyunk. Tehát azt akarjuk, hogy legyen a nevelés a nemzet életében az a középponti, önmagáért megbecsült munka, aminek lennie kell. hogy igazán az eszmét szolgálhassa. »Ilyenné csak lassanként válhatik ma is. Csak úgy, ha bármily ellentétek vannak is közöttünk, magunkat nem politikusoknak, hanem pedagógusoknak érezzük. Ha tudjuk, hogy reánk nem szabad találnia egyiknek sem a mai vádak közül, mert mi sem a múltnak gondolatlan bámulói, sem a meglévőnek meggondolatlan rombolói nem lehetünk. Nem is vagyunk. A gondolkozó nevelő tudja, hogy a nevelés építés. Nem olyan talajon, ahol még fű sem nőtt soha. hanem ahol élei van. Nem újat teremt s nem az alap ásásán kezdi, hanem a meglévő falakra kell neki mindig újabb sort raknia, mindig a szükséglet szerint, mindig a lehetőség szerint. A régen fennálló épületben krl a nevelésnek az elporladt téglákat, elkorhadt gerendákat kicserélnie. Néha egyet, néha sokat. Nagy tudatossággal, pontos számítással. Világos ismeretével annak, ami van; az oknak, melyért az már nem megfelelő; az újnak, ami helyére alkalmas és a módnak, ahogyan az beilleszthető. Nem mások, hanem önmagunk iránt érzelf felelősségünk követtíi, hogy e munka közben érvényesítsük a nevelőnek két: nevezetes jellem vonását: a haladásra való törekvést, hogy munkánk mindig jobb legyen, a mi időnknek megfelelő; a tárgyiasságra való törekvést, hogy gondolkozásunkban mindig hivatásunk szempontja legyen a vezető.

Mi módon kell ezt az elvet munkánk részleteiben alkalmaznunk, mit tartsunk meg, mit vegyünk be. ennek fejtegetése itt nem feladatom. Éppen ezt kell egymás között alaposan megvitatnunk. Ezért szükséges minden, ma vitás kérdésben megkeresnünk annak gyökerét, kifejtenuk a múltnak erre vonatkozó tanulságait és a jelen szükségleteit. Nem a mai politikai szempontból, hanem az örökös haladást követelő pedagógiai szempontból. Meggyőződést csak így létesíthetünk s akkor is lesz közöttünk — szerencsére — sok véleménykülönbség, de mindnyájunkban a pedagógiai tekintet érvényesül s nem a pártpolitika.

Ez az előadás — hasonló szándékú elődei után — ilyen tanulságos rendszeres megvitatásoknak szeretne bevezetője lenni.

A köznevelés belső egysége és a *nemzeti* egység.

Felolvasás az Országos Paedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum elnöksége által rendezett „A háború és az iskola” című előadások során 1915. márc. 19-én.¹⁾

I. Most a nemzeti jövő gondolatának kell uralkodnia mindenben. Nem veszítjük el az érdeklődéit az egyes tudományok elvont kérdései iránt, még jobban izgatnak bennünket az emberi élet és a világ nagy kérdései, de most a közvetlen feladatok foglalnak el. A nemzet sorsa követeli minden embernek teljes erejét és jóakarátát. A közélet mindenik szervét abból a szempontból nézzük: mit parancsol ma nekünk arra nézve a jelen éber megfigyelése, a mull igazságos bírálata, a jövő eshetőségeinek előrelátó mérlegelése. A háború és az iskola kérdését is így kell fel fogunk. Nem elég azt keresnünk: miképpen vihetnénk be a napi -munkába egy et-mást a mostani idők eseményeiből és tanulságaiból, hanem sokkal tágabban azt kell néznünk: hogyan állíthatjuk az iskolát, sőt az egész nevelést a most kiderülő, nemzeti feladatok szolgálatába.

A nemzet sorsa és az iskola kölcsönösen hast egymásra; a nemzet sorsának alakulásában részes az iskola, az iskola alakulásában részes a nemzet állapota. Mindkét irányban közre hatnak más tényezők is: a nemzet sorsa nem egyedül az iskolán fordul meg. »iskola tevékenységét pedig nem az adott helyzet irányítja legerősebben. A társadalom életében sokféle hatás fonódik össze: egy-egy rész munkásai tudják, hogy nem hathatnak korlátlanul, de azért természete,-, hogy ilyen korszakban mégis azt veszik számba: mit tehetnének, ha erejüket teljesen kifejthetnék. A hivatásos nevelőkre nézve ez a kérdés annál font osabb. mert nagyon sok jelenségből mindnyáján meggyőződhetnek most. hogy nem egyedül ők a nemzet tagjainak nevelői. Itt-ott ugya.n dicsekvő hangon emlegették, hogy a hadsereg önfeláldozó küzdelme, a társadalom sok tagjának áldozatkész, itthoni tevékenysége a nevelésünk eredménye; ez azonban

¹⁾ Megjelent „Az Országos Paedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum Hivatalos Értesítőjében 1915.

E felolvasás gondolatait már több dolgozatban tárgyaltam vagy érintettem; a következő jegyzetekben ezekre utalok a szerző neve nélkül idézett címeiken.

²⁾ V. ö. *Köznevelésünk és a háború* (Magyar Paedagogia 1914).

meggondolatlan beszéd, meri akkor az uzorásokat és csaló szállítókat, a hadiségely dologtalan élvezőit és a zavarosban halászó többieket is magunknak kell felrónunk. Sokkal igazabb és a jövőre nézve üdvösebb azt állapítanunk, meg. arait már régen panaszoltunk, s amit az ország némely vidékének .szomorú eseményei most keservesen bizonyítanak, hogy iskoláink munkája a nemzet helyzetére nem volt kellő tekintettel, a nevelés felelőtlen, néha öntudatlan, sokszor nagyon is céltudatos más tényezőit nem tartól la szemmel és nem ellensúlyozta eléggé s általában mi. a magyar nemzet, mindmáig sem az iskola erejét nem fejtettük ki teljesen a nemzet érdekében, sem a nevelés sokféle tényezőjének a közös célra való irányítását komolyan meg nem kíséreltük.

A mai időnek ez a legfőbb nevelésügyi tanulsága. Ezt szélnék eresztenünk nem szabad, mert ebből ered az a legfőbb követelmény is, hogy már most ezen változtassunk: tegyük a nevelés irányítójává a nemzeti jövőt, amit akarunk s amitől tartunk.

S hogy mit akarunk és mitől tartunk, arra világosan felel a háború első napjai múltán mindenütt örvendezve hangoztatott vélemény, hogy a nemzet, egységes. Nem vitatom, nem volt-e ebben a megállapításban tévedés akkor, vagy nem más-e a helyzet ma. A nevelés mai feladatát keresve reám itt csak az tartozik, hogy lehet közöttünk eltérés az egység mostani mértékének felfogásában, fogalmának értelmezésében, de abban nincsen kétség, hogy a nemzet egységét ma célként látjuk -magunk előtt. Nem azt kívánjuk csupán, hogy ez az egység a különböző részek vezetőinek ajakán hangozzék s a tömegben csak egy-egy fellobbanásban nyilvánuljon Azt akarjuk, hogy jóban, rosszban egyaránt megmaradjon, majd a béke idején is állandóan hasson, valamennyien természetesnek találjuk és nemzedékről-nemzedékre tovább származtassuk. A nemzeti egység csak akkor értékes, ha közös, nemzeti tudatosságban gyökerezik és a nemzet javát célzó cselekvésben nyilatkozik. Kétségtelen, hogy erre egyik sem eléggé általános. Ahol megvan, ott állandó gondozása és táplálása, ahol pedig fogyatékos, ott erősítése, sőt megalapozása és kifejtése a feladatunk. Mindkét; esetben, feltétlen követelmény, hogy a nevelés erre a feladatra alkalmas legyen, tehát .szervezésében ez legyen az alapgondolat, és akik végzik, nemzedékeken át következetesen ebben az irányban folytassák.

E követelmény csak megerősíti azt. a régi és sokszor kifejtett felfogást, hogy a nevelés a legtisztábban értett nemzeti politika körébe tartozik. Nyilvánvaló a kettős feladnia: nemzetfejlesztés és nemzetvédelem. A mi mostani helyzetünkben a nemzet fejlődésének legközelebbi célja: éppen az egység; a védelemnek pedig éppen ez a feltétele. Megtehetnék, hogy ezzel — mint eddig — a nevelésben ezután se nagyon törődünk. Ezzel a ne ni törődéssel már ma is egyedül vagyunk a világon. Ha azonban a nevelést nemzetnevelésnek

fogjuk tel. akkor tehetetlen nem kívánnunk és nem segítenünk, hogy a neveián valamennyi szerve ezzel a nemzeti tudatossággal dolgozzék és vezetője a nemzetté nevelés gondolata legyen.¹⁾ Igen-hihető hogy a nemzet egységét maga a nevelés nem teremtheti meg”, ha az élet többi jelenségei ellene hatnak. Ez az meg egészen bizonyos, hogy abból az egységből, soha sem lesz semmi, ha a nevelés intézményei célul nem tűzik magok elé és ha tán ellene nem is, de mellette sem dolgoznak. Ezen alapul a nevelésnek a nemzet sorsában való jelentősége s ekként értendő az a tétel, hogy a nemzeti egység-egység alapja a köznevelés egysége.

2. Az egység követelése gyakran ütközik abba az ellenvetésbe, hogy a nevelésben a nagy egység nem jó. mert gátat vet a fejlődés szaltadságának. Ezt az aggodalmat jogossá teszi az egység fogalmának némely, helytelen alkalmazása, amivel különösen a német „Einheitsschule”... ein Volk — eine Schule” jelszavának hatására a magunk irodalmában is taláiközünk. Itt most minden vitatkozás és történeti magyarázat nélkül csupán hivatkozom arra, hogy az egység fogalma a nevelésben mellőzhetetlen, mindenütt alapvető követelményt, jelent, a nevelés egysége a sikerének feltétele. Ha a növendéket nézzük, egységesnek kívánjuk egyenként minden ember nevelését, azután valamely közönségét, egy-egy társadalmi osztályét és végül az egész nemzet nevelését. Ha meg ennek a feltételeire gondolunk: egységnek kell lennie minden egyes nevelő munkájában az egyes részek (pl. értelmi és erkölcsi nevelés) között, egy-egy intézet munkájában a testüiét, sok tagja között; egy-egy iskolafaj csak úgy töltheti be a feladatát, ha- egység van az egyes intézetek között s végül az egész szervezetben egységnek kell lennie az egyes szervek (iskolafajok és fokok) között. A fejlődésnek ez mind nem gátja, hanem biztosítéka. Ámbár nem tagadható, hogy annál bonyolultabb a dolog, vagyis annál nehezebb az egység követelményének eleget lenini, minél szélesebb körre alkalmazzuk. Már pedig ha a nevelés egységét a nemzeti egység érdekében követeljük, akkor ez természetesen a nevelésnek mindenik intézményére és minden egyes nevelőre vonatkozik. S éppen ebben van a mentség a fejlődés szabadságának megkötése ellen: az egésznek az egysége csak úgy lehetséges, ha fokozatosan épül fel; végeredményben tehát az a íó, hogy minden egyes nevelő munkájában meglegyen a szükséges egység s a másokkal való egységre a törekvés.

3. A köznevelés egységét tehát a személyek biztosítják. Ez a, nevelés munkájának a természetéből fakad, de korául sem jelenti azt. hogy a szervezet egysége nem fontos.) Csak különbségei kell

¹⁾ V. ö. *Nemzetnevelés*. Jegyzetek a magyar művelődési politikához. (Budapest, 1912. Benkő Gy. 8° 234. 1.) 102. s köv. 1.

²⁾ L. erre nézve *Karmán Mór*, A közoktatás egysége és a tanulmányok szervezete (Budapest, 1911. Eggenberger).

lennünk a nevelés külső és belső egysége között. A külső: a szervezet egysége; a belső: a lelki egység. Kétségtelen, hogy bizonyos, a nemzet érdekében nagy jelentőségű nevelésügyi szükségleteinket nem elégíthetjük ki mindaddig, amíg nem lesz a nevelés egész, nagy területét elvi alapon felölelő, tehát egységes köznevelési törvényünk.¹⁾ Csak ez tudná az egyes iskolafajok összekuszált viszonyait tisztázni, a hézagokat kitölteni, a túlhajtásokat levágni, az iskolát és a nevelés többi tényezőjét egymással szerves kapcsolatba kényszeríteni, a szükségletekhez való folytonos alkalmazkodást lehetővé és kötelességgé tenni. Ez a, törvény megcsinálhatná nevelésünk szerveinek azt a hézagtalan egységét, aminek eddig nem lehetett kialakulni.

Ma azonban nem ez az első feladat. Ily törvény-alkotására a mostani idő nem kedvező; ennek az ideje a háború kitérésével egyelőre elmúlt és majd csak a békében kezdődik újra. Ha ez a törvény netalán hamarosan elkészülne is, bizonyos, hogy csak a külső egységet tudná létesíteni. Már pedig a nevelés egysége ugyan csak akkor teljes, ha külső és belső tekintetben egyaránt megvan, de a kettő közül mégis csak a belső, a lelki egység a fontosabb. Példa erre a magunk nemzeti állapota: régen törvényben van a nemzeti egység, határaink bennünket valóban összetartanak s mégis önámíás volna azt hinnünk, hogy ez a, törvényes egység jövőnknek eleendő biztosítéka.

A külső egység, ha huzamos ideig igen következetesen alkalmazták, lassanként, több nemzedék múlva, megteremtheti ugyan a belső egységet, annak bizonyos alakját; a törvénynek többé-kevésbé sikerül elérnie az engedelmességet, sőt mindennél hathatósbabb segítsége, lehet a belső egység kialakulásának ott, ahol erre a, hajlandóság az emberek lelkében anélkül is megvan; de a lelki egység csak a lélekből fakadhat. Nagyon ismerős a példa: a népoktatási törvény egybefoglalta az elemi iskolát, polgári iskolát, tanítóképzőintézetet. mindezeket közös, közvetlen felügyelet alá állította., azóta ugyancsak erőltettük is ezek együvé tartozását. S az eredmény mégis az. hogy ez a három iskola faj mindjobban külön válik a. szervezetben is. személyzete pedig tőkéletesen elkülönült egymástól. Lelki egységet a szervezet nem tudott teremteni. S ott van ennek a megfordítottja: a polgári fiúiskolának a gimnáziumtól, a polgári, leányiskolának a felső leányiskolától eltérővé kellett volna, kifejlődnie, egyébként a különállásnak nincs értelme; a szervezet szépen el is választja őket. Ez a különbség azonban jórészt csak külső nem utolsó sorban azért, mert a polgári fiú iskolában

¹⁾ Bárhonnan indulunk ki, mindenik iskolafaj reformja ezt követeli. V. ö.: *A középiskola gyökeres reformjának előkészítése* (Orsz. Középiszk. Tanáregy Közönlöny 1012/3, XLVI. év f.), *A középiskolai reform ügye* (Magyar Paedagógia 1018;), *A középiskola átalakítása és a köznevelés* (Az Újság 1913. okt. 19.)

kezdetben nagyon sok volt a középiskolai tanár, a polgári leányiskola és a felső leányiskola tanítónőinek a képesítése a legutóbbi időkhöz azonos volt. Így sem a célban, sem a módszerben nem tudóit igazi, belső sajátosság kialakulni. Így van ez a magánéletben is: a rokoni kötelék összefűz, de barátságot nem létesít: a baráti vonzódás pedig nagy távolságokat is kiegyenlít.

4. A nevelésben tehát a belső, lelki egység a lényege. Ebből már önként következik, hogy ez semmi esetre sem jelenthet egyformaságot (uniformitását!), hanem összhangot (harmóniát). Nem azt kívánjuk, hogy az ország minden pontján csak egyféle iskola legyen, a társadalom mindenik részéi egyformán neveljék s mindenik nevelő mindent ugyanazon az egy módon végezzen. Éppen ellenkezően: az egység a sajátos feladatok teljes számbavételét és sajátos módon való, pontos teljesítését, a személyes erők kifejtését és felhasználását követeli. Egység csak ott van, ahol több, különböző rész van: nem az oszthatatlant, a legkisebbet értjük itti egységen, hanem a nagy egészet, a részek összefoglalását. A belső egységet nem is lehet másként elgondolnunk, csak úgy, mint egybehangozást, kölcsönös kiegészítést, a sajátos feladatoknak egyetlen végső cél érdekében való teljesítését, minden részlet-munkában ugyanannak a közös, vezető gondolatnak az érvényesítését. Egy szóval: a belső egység: egyöntetűség.

A nevelés történetében ennek az egységnek a szükséges voltát máig sokszor felismerték, de rendszeresen igen veszedelmes úton igyekeztek megvalósítani: szabályozással. Egészen érthető gondolat: tárgyi biztosítékot kerestek arra, hogy az egyének egy irányban dolgozzanak. Ebből fakadt nagyon sok alapos és aprólékos iskolai rendszabály (pl. a jezsuitáké), a módszer csalhatatlanságában való hit (Ratke, de Pestalozzi is, meg a Ziller iskolája) s természetesen mindenféle eltérés iránt való türelmetlenség (példa erre Apáczai Cseri dánosnak, Tolnai dánosnak és több más protestáns tanárnak az esete). Nem szorul bizonyításra, hogy szabályzatokkal csali egyformaságot, legfeljebb külső rendet lehet teremteni. Azt nem is nehéz, mert aki ismeri az ellenőrzés szempontjait, oktalan volna, ha azokhoz nem alkalmazkodnék. Így aztán a szabályzat rendszeresen csak azt éri el, hogy az emberek gépekké válnak, úrrá válik rajtuk és általuk a magában véve lelketlen s. mert lassanként” elvész szemek előtt a céllal lesz belőlök a vezető gondolat. Az iskolai reformok története sok tanulságot nyújt afelől: mennyi jóakarátú szabályozásnak lett kielégítő eredménye, mivel a hatás soha sem azon az elven fordul meg, amelyet, a szabály kifejez, hanem mindig azokon a személyeken, akik alkalmazták.

5. Az egy-ég létesítése tehát nem a külsőn, a szabályozáson kezdődik, hanem az egység lelki elemein. Azokat kell a nevelőkben megteremteni, hogy a nevelés, egyöntetű lehessen.

Egység azok munkájában lehet, akik közös célt látnak magok előtt, akiket ugyanaz a gondolat vezet. Ennek csak belőlről lehet, fakadni. A közös cél felismerésének forrása: a közös, nemzeti tudatosság, vagyis a nemzet, helyzetének és az ebből a részekre háramló feladatoknak ismerete. A lelki életben soha nem jelentkezik egyedül az ismereti elem, itt is együtt jár vele érzelmi elem is: a nemzeti tudatossággal párhuzamosan fejlődik az összetartozás érzése. Ez az érzés, meg az egymásra utaltság felismerése kölcsönösen segítik egymás kialakulását. S ugyanebből a gyökérből nő ki az egység erkölcsi vonása is: a közös sorsért, a nemzet jövőjéért való személyes felelősség érzése, ami az embert cselekvésre indítja. Ezen a ponton jelenik meg előttünk a nevelés egységének még egy nevezetes feltétele: a nevelés nemzeti jelentőségéről való meggyőződés. Mivel pedig a nevelés köre igen nagy és kinek-kinek a maga helyét keli jól betöltenie: evégre szükséges ismernie a nevelés egyes tényezőinek egymással való kölcsönös vonatkozásai, átértenie a maga külön feladatának az egésszel való kapcsolatát és egyetemes értékét.¹⁾ Ezek az elemek szabják meg az akarás irányát és így haladnak a külön-külön dolgozók a közös cél felé. annak érdekében, az egyetemes jelentőség tudatában végezve sokszor aprólékos és a felsőbb tekintet nélkül bizony nem ritkán unalmassá válható részletmunkái.

A belső egységnek eszerint értelmi, érzelmi és akarati elemei vannak. Mindezek elég bonyolult fejlődés eredményei s természetesen hatása van. erre a fejlődésre az egyéneket meghatározó sokféle körülménynek. Ezekkel itt nem foglalkozva, nem kezdek vitát afelől sem, hogy az óhajtott belső egység kialakulásában melyik csoport tagjai az alapvetők. Közönségesen az érzelmi egységei tartják erősebbnek. Ezt csak abban az esetben lehetne elfogadni. Iva a logikai érzelmre gondolunk. Ezen az alapon az egység valami nagyon távoli lehetőségnek tetszik, mert nem remélhetjük, hogy a logikai érzelem általános uralmának a korszaka egyhamar elkövetkezzék.”) Itt azonban nem mindenkiről van szó. hanem csak a nevelőkről és nem mindenféle lelki állapotról, hanem csak arról, amely sok embert együttes munkára képesít, velők egy célt látat meg. Ezért nyugodtan merem kimondani, hogy a nevelés belső egységének elemei csak értelmi úton fűződhetnek együvé. Nekünk,

¹⁾ E követelmények a nevelői személyiség jellemvonásait is mutatják, ámbár nem foglalják magukban valamennyit.

²⁾ A nemzeti egység szempontjából nagy figyelemre volna méltó *Wesselényi Miklós br. fejtegetése: Szólat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* (Lipscse, 1843). F, szerint hazánkban a nemzeti egységet érzelmi alapon nem remélhetjük; itt csak értelem ereje teremthet és tarthat fenn egyesülést. V. ő. e kötetben: *Wesselényi Szózata es a köznevelés*, 1907) és *Br. Wesselényi Miklós* (Az elemi népoktatás enciklopédiája III. k., 447—0. 1. Budapest. 1015.)

mindenféle nevelőknek, nem érzelmi hullámzásokat, hanem lehetőleg tisztán látott, értékesnek, mert igazának felismert eszméket szabad követnünk. Köztünk az egységet a közös tárgyú gondolkodás létesítheti.

Vájjon remélhetjük-e, hogy ezen az egyedül lehetséges úton a köznevelés valamennyi tényezőjének a munkája egységessé váljék?

6. Ennek a lehetőségében könnyű kételkednünk, mert igen sokféle tényező van. A mai idők ugyanis megerősítik azt a felfogást is, hogy mihelyt a nevelést a nemzeti jövő szempontjából nézzük, nem szabad csupán az iskolára gondolnunk, hanem a társadalomnak mindenik alakulatára és az állami életnek minden olyan intézményére, amely a polgárookra bármilyen irányban állandóan hat, tehát szükségképpen alakítja érzületöket, gondolkodásokat. Ezeket bajos teljesen felsorolni és ellenőrizni, de annál szükségesebb meglátni és számon tartani minél többet. Valamennyi ilyen tényezőnek összefoglalását, az erre való törekvést fejezi ki a köznevelés szava. Így ennek a köre sokkal tágabb annál, ahogyan rendszeren a nevelés fogalmát érteni szokták, hiszen legtöbbször csak az általános célú iskolákra, sőt ezek közül is leginkább a gimnáziumra, legfeljebb még a népiskolára gondolnak. Mindenki a magáéra. Az egymásét nem is igen ismerjük. A köznevelésnek ezt a tágabb értelmezését kívánja az iskola fogalmának történeti kialakulása is: ami a fejlődés rendjén iskolai feladatul kialakult, mindazt sem maga egyik iskolafaj, sem maga, az iskolaszervezet nem teljesítheti, hanem csak az iskolák, meg a nem szervezett nevelők s a közéletnek más célra szervezett, de nevelő hatású szervei együtt.

Az így értett köznevelés tényezőit két nagy csoportban látjuk, aszerint, hogy az emberekkel határozott céllal foglalkoznak-e, avagy a hatásuk inkább öntudatlan és rendszertelen. Az öntudatlanul nevelő tényezőket nem részletezem, mert ezeket sem külsőleg szervezni, sem közöttök belső egységet létesíteni tervszerű munkával úgy sem lehet. Ide sorolom első sorban a hírlapirodalmat, ez a háború kitörése óta nagyon örvendetesen közeledett nemzetnevelő hivatásának tudatosságához, s ide tartozik a politikai élet (községi, megyei, országos közélet), ennek rendkívül nagy hatása volt népünk lelki alakulásának szomorú tüneteire. Harmadik e sorban a család, mint nevelő. A köznevelésben ezeket igen nagy figyelem, illeti. De hogy ezek a tényezők miként alakulnak s a nemzeti egység kialakításában mennyire válnak tudatos együttathatókká: éppen azon fordul meg, mennyire tudnak egységesen hatni a köznevelés Szervezett tényezői.

Ezek magok is sokfélék:

I. A hivatásos, a nemzetnek felelős nevelők:

1. az általánosan művelő intézmények (kisdedóvó. elemi iskola. polgári iskola, középiskola, felső leányiskola);

2. a tudományos tanulmányozás helyei s az ú. n. főiskolai pályákra előkészítő intézmények (egyetem, műegyetem, más főiskolák);

3. mindenféle szakiskolák;

4. az ú. n. szabadoktatás és általában a továbbképzés intézményei.

II. A magoknak felelős nevelők:

az egyházak.

III. A közvetlenül nem nevelésre hivatott, a nevei? szempontjából felelőtlen nevelők:

1. az igazságszolgáltatás (az egész és nem csupán a fiatalok bírósága);

2. a közigazgatás (mindenik ága; különösen a közrend feartartása, a jegyzői intézmény, a közegészségügyi közigazgatás);

3. a katonaság (katonaiskolák, az általános hadkötelezettség, fegyvergyakorlatok).

Bőven lehetne még szaporítani ezt a felsorolást, ide véve pl. a postát, a közlekedés intézményeit, de ennyi is jelzi: mit kell érteni köznevelésen.

Ezek a tényezők ma korántsem nevelnek mind tudatosan, még kevésbbé egységesen. De mégis mindezek valamennyien nevelik az ország lakosságát s részesek ennek erkölcsi minőségében, munkaképességében, nemzeti tudatosságának gyengeségében. Közöttük nemcsak különbségek, hanem ellentétek is esőtől vannak. Nagyon különböző egyes részeknek a közvetlen feladata (pl. a szakoktatás és az igazságszolgáltatás), igen eltérő a személyzet gondolköre és műveltsége (pl. az egyetemi tanár és a községi jegyző), egészen más azok köre is, akikre a szándékos vagy a tervtelen nevelés vonatkozik (pl. a kiseddóvóban meg a rendőrbíróságon). Világos tehát, hogy a sokféle munkában belső egységet máról-homapra nem teremthetünk. De neki fognunk nagyon szükséges. És csak az nem látja, aki nem akarja, hogy az egység elemei ezek közül mindenik rész embereinek lelkében ott vannak, már t. i. azok lelkében, akik a magok pályáján hivatással működnek. Az ilyenekben csak fel kell ébresztenünk a, nevelés gondolatát, csak a nemzet sorsára kell munkájukat” vonatkoztatnunk s a belső egység kialakulásához egy lépéssel már is közelebb jutottunk.

7. Az út azonban addig nagyon hosszú, mert akadály sok van. Erősek pl. a társadalmi és felekezeti ellentétek. Ezek minden nép körében megvannak. A magyar nevelés belső egységét azonban egyéb körülmények is nehezzé teszik. Ha a német beszél nemzeti egységről — mint most annyiszor — meg német nevelésről, aminek az erejével és következettségével elégedetlenek, az egészen tiszta dolog, minden német egyformán értheti. Ha ott van szó az állami élet szerveiről, ámbár annyi német állam van. mégis: természetes,

hogy azok a szervek a nagy német egységet szolgálják. S ugyan- ezért a nemzeti tudatosság mindenféle németben igen erős, abból tehát az általános nevelői gondolkodás bőséggel tud táplálkozni. A mi helyzetünk azonban éppen ebben a három tekintetben a néme- tekénél és sok más nemzeténél súlyosabb.

Nekünk, ha nemzeti egységről beszélünk, nem lehet csak a magyarság egységére gondolnunk, mert üt nem vagyunk magunk. S az országban levő vezető helyzetünk miatt a magyar nevelés belső egységén nem szabad csak a magyarság nevelését értenünk. hanem valamennyiünk lelki egységét kell óhajtánunk és munkál- nunk. Ez nem csak azért nehéz, mert az ilyen belső egyesülés útjait mindkét oldalról igen kevesen keresik, hanem kivált azért, mert ha csak a magunk részéről történik, akkor a magunk sajátos neve- lési feladatait könnyen szem elől téveszthetjük. Már pedig a ma- gyarság a saját erejének igazi kifejtéséről le nem mondhat.

S a másik tekintetben: állami kapcsolatunkból az következik. hogy egyik felelőtlen, de nagyon erős nevelőnk, a katonaság, csak kis mértékben szolgálja a mi nevelésünk nemzeti célját. Ezzel aztán nagy hézag marad a polgárság lelkében vagy zavar keletkezik. Ennek a következményeit, nemzeti életünkre való hatását — párt- politikai szempontok nélkül! — érdemes volna apróra megvizsgál- nunk. A háború után. nem is lehet ezt mellőznünk; ma korán volna, mert nagy alakulás folyik most a lelkekben, de *nem* tudjuk, mi lesz az eredménye.

Ez a kettő: soknyelvűségünk és állami helyzetünket okozza, hogy a teljes nemzeti tudatosság mi bennünk magától, a jól ren- dezett polgári élet természetes következtéseken ki nem alakulhat. nem is lehet tehát forrása a nevelői gondolkodás terjedésének. Mint hogy pedig ezt a hiányt eddig tervszerűen pótolni nem igye- keztünk: nem csoda, hogy itt a személyes munka. végzésében nem. a nemzeti érdek a legfőbb irányító s azt sem látjuk kötelességünk- nek, hogy másokat erre a felfogásra vezessünk. (lebben az állapot- ban bűnös nevelési irodalmunk fis: egyes, önálló gondolkodókat h számítva idegenből táplálkozik, az itthoni feladatokkal nem törő- dik, nem ezek megfontolásából származó gondolatokat terjeszt tovább és ezzel a belső egység kialakulását szintén megnehezíti. Az itthoni feladatok körül inkább lehetne, a közgondolkodást csopor- tosítani, a nagy közönségét is. Nem mondom, hogy ez az állapot szándékos; dehogy is az! Éppen az a bűn. hogy nevelési irodal- munkból minden igazi tudatosság hiányzik.. Csak így történhetik meg, hogy továbbfejlesztésre és alkalmazásra érdemes gondolatok észrevétlenül maradnak!)

Nevelésünknek egészen sajátos nehézsége a magyar nép lelkü- lete is. Sok más között például az a becsületes, de sokszor káros nehézkesség, amely színmagyar vidékeinken annyi jóakarátú ember-

nek állított művelődési törekvései elé akadályokat és szegte szárnyát örökre. Meg az a veszedelmes szalmaláng, amit mind jól ismerünk s mégsem szegültünk ellene. Talán mert annyira általános, hogy mindnyájunkban megvan. Semmivel nem törődünk eddig, ami népünk lelki alkotásának ismeretéből nevelési feladatul következik;¹⁾ engedjük, hogy számos vidéki tanító, tanár, pap, orvos, tisztviselő népművelő szándéka magános szándék maradjon és helyi kicsinyességeken megtörjék. Tehát az egységre való iparkodás helyeit engedjük veszni törekvéseket és embereket, akik a magok kisebb-nagyobb kövében szemeket a legnagyobb egységre függesztve, a nemzeti feladat eszméjével dolgoztak. Ezen a nagy bajon újabbn segíti bizonyos irányban a Szabadoktatási Tanács, de ez még nem változtat azon, hogy az itt érintett körülményben a mi nevelésünk belső egészségei-ülésének akadályát lássuk.

A helyzet már azzal is javult, ha mindezt a külön nehézségünket elismerjük. Ezek utat mutatnak és főként arra ösztönözhetnek, hogy tennivalóinkat ne idegen mintákról nézzük le, hanem a magunk állapotából okuljunk, ha megfigyeljük is a külföldi tanulásokat és ne féljünk attól, ha nincs is még a tervünkhöz hasonló, egyebütt. A helyzetünkhöz hasonló nincs!)

II. Ily természetű megfontolások segíthetnek bennünket tennivalóink részletes megállapításához.²⁾ Az előadott töredékes alaphoz néhány, szintén csak vázlatos javaslatot fűzök arra vonatkozóan: miként volna lehetséges a köznevelés belső egységének kialakulását muulniik tényezőben elősegítenünk. Az előzők értelmében a kérdésnek (z a. helyes fogalmazása: mit tehetünk arra, hogy a belső egységie való hajlandóság minden tényezőijén meglegyen? Ónként érthető, hogy első a köznevelés középponti tényezője, az iskola, vagyis a hivatásos nevelők belső egysége. Ezzel párhuzamosan, de mégis külön tárgya a gondoskodásnak: az iskolai nevelés meg a ma öntudatlan nevelő tényezők között szükséges egység. Ezekből magán!) alakul ki a nevelői gondolkodás terjedésében várható eredmény.

A hivatásos nevelők belső egységét a pályájokra való előkészítés alapozhatja meg. Ebben a vonatkozásban ki kell hagynunk a főiskolákat, mert azok részére nincsen semmiféle rendszeres tanárképzés, a tanárok nevelői minőségérő! való gondoskodás.

¹⁾ A nevelés akkor nemzeti, ha a nép jelleméhez is alkalmazkodik. L.: *Schneller István, A nemzeti nevelésről* (Athenaeum 1902). V. ö.: *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* (Budapest, 1904, Stark F. biz., η. 8° 271 í), III. rész, 2. fej.: A nevelés magyar nemzeti iránya, 253—269. II. és e kötetben: *Magyar vonások nevelésünkben*.

²⁾ A nevelés egész szervezetére vonatkozó tennivalókra nézve I. a SU. lapon id. m. (*Nemzetnevelés*) II. rész, 3. fej.: A nemzetnevelés feltételei és tennivaló; a szervezés előkészítésére, 189—225. I.

A többire nézve *közvetlenül* kínálkozik az a gondolat, hogy ha ily egységes munkát kívánunk tőlök, neveljünk minden nevelőt együtt. Arról nem szólok bővebben, hogy ezt semmiféle állam sem csinálná meg anyagi következményei miatt; hanem azt tartom döntő ellenérvnek, hogy ez a nevelés szempontjából helytelen is volna. Az egyes intézmények sajátos feladatai tanítóik sajátos előkészítését teszik szükségessé. A különböző fokokon a sok azonos nevelői tulajdonságon kívül sok, egészen eltérő személyes tulajdonság, különböző készségek, más-más terjedelmű szakismeretek szükségesek. Óvónők és középiskolai tanárok, nyelvészek és ipari szakiskolai művezetők képzését nem lehet együtt végezni.

Igenis lehet és szükséges azonban bizonyos tanulmányok egyöntetű megállapítása és bár nem azonos terjedelemben, de azonos szellemben való folytatása. E közös tanulmányok jórészt ma is megvannak, ele nem mindenütt s vezető szempontjaik nem domborodnak ki.

Az óvónő-, tanító- és tanárképzés menetét úgy kell megállapítani, hogy mindenik fok nevelője és mindenik szaktárgy tanítója indítást nyerhessen a mainál határozottabban nemzeti tudatosság kifejlődésére.¹⁾ Ennek eszköze első sorban a földrajz és a történelem; ezek együtt megadják a múltnak és a nemzeti élet feltételeinek, a politikai és gazdasági fejlődés lehető útjainak ismeretét. Az óvónő- és a tanítóképző intézetekben e tárgyakat mindenki tanulja, itt tehát csak megfelelő irányítás kell. A többi, szaktanítást folytató intézetek tanítói azonban eddig — ha csak éppen szakjok nem volt — előkészülésök alatt ilyesmivel nem foglalkoztak. A középfokú iskolák tanulmányi anyaga pedig ez idő szerint nem ilyen célzatú.

A mainál több erővel kell segítenünk a hivatásos nevelők körében a nemzet gondolkodásának, szellemi fejlődésének megismerését, hogy ebbe a fejlődési folyamatba önkéntelenül is, de lehetőén minél tudatosabban bele illeszkedjenek. Ezt kell céloznia első helyeit az irodalom ismertetésének. (Akiknek nem szaktanulmányuk az irodalom, azoknak főként azokat az írókat kell megismerniök, akik az emberi és nemzeti élet nagy kérdéseivel foglalkoztak. Így ez egyúttal (filozófiai bevezetés is lenne. Teljesen kihasználatlan s tekintetben egész irodalmunk s nem igen történik semmi sárna nézve, hogy pl. Széchenyi, Eötvös. Wesselényi, a régebbiek közül Besse-nyei, Kármán József, Teleki László (a Buzgó Esdeklések!), sőt Zrínyi szelleme a nemzeti erő kifejtése érdekében ifjúságunk nevelőinek lelkét megtermékenyítse. Az ilyen értelmű fejtegetéseknek alig volt eredménye, holott ennél egyszerűbb követelménye a nemzeti életnek nem is lehet. Nem elég a költészet történetét ismerniök

¹⁾ Erről részletesebben: *A tanítók nemzeti tudatossága* (Magyar Tanítóképző 191 β.)

tanítóinknak s mert mindent nem lehet ismemiök, ez az első, aurai több tanulással jár éppen a nevelők számára. Ma az irodalomtanításnak ez a szempontja csak elvétve, ha érvényesül; jet magyar gondolkodás fejlődését összefoglalóan, nem olvashatják. Ezenkívül pedig arra is szükség volna, hogy a hazában lakó minden nemzeti-ség szellemi fejlődését is megismertessük. S mindebben feltétlenül a legújabb korig kellene a különböző fokú tanítóságnak tájékozott-nak lennie.

A neveléstudományi tanulmányoktól mindenik fokon azt kell megkívánnunk, hogy azt ismertessék: mi a hatása a nevelésnek a nemzet sorsára, mely módon lehet ezt a hatást a legjobban kifejtenünk. E szempontból nézve, a nevelői gondolkodás: a nemzeti jövő biztosítékain való gondolkodás;¹⁾ a módszer kérdései a biztosítás módjaira vonatkoznak és így mindenféle egyoldalúságtól megszabadulhatnak. Természetes, hogy amiként nem mindenki tudósa az irodalomnak, földrajznak, történelemnek, nem lehet mindenki elméleti pedagógus sem, de minden tanító-ember gondolkodása tartozik pedagógiai irányú lenni. Ma nagyon kevésbé az. Nagy nyereség lenne, ha sikerülne a neveléstörténeti tájékozódást magyar neveléstörténeti alapra állítanunk, ha az egész nevelői gondolkodást a magyar nevelési irodalom alapos felhasználásával fejlesztendők.²⁾ Ez a mainál jobban megéreztetné, hogy a nevelésen gondolkodva, igazán jövőnkön gondolkodunk. A pedagógiai tanulmányok rendjén könnyű megismerni a nevelés egyes szerveinek egymással való kapcsolatait és a magunk helyének az egészben való külön feladatát. E célra azonban nem elég a mai szervezettan tanítása, hanem a történeti, földrajzi, irodalmi és pedagógiai alapon (művelődési politikai bevezetésre van szükség.³⁾ Pl. Eötvös nevelésügyi beszédei s az első miniszteri jelentés fonálán a magyar művelődési politikaalakulását és mai feladatait is meg kellene ismertetni.

Ilyen tanulmányok — nem nagy terjedelemben, hanem világos összefoglalásokban, a forrásokra való utalásokkal — nagyon sokat tennének a belső egység kialakulására: elősegítenék azonos, tárgyias gondolatok és rokon érzelmek keletkezését, a nemzeti és személyes élet feladatainak felismerését, ugyanazokon a kérdéseikéi] való gondolkodásra indítanának s ezzel lehetővé tennék egymás megértését, a közös munkát. E tanulmányokat a különböző fokú tanítóképzésbe más-más módon lehet beiktatni. Mindenesetre szükséges, hogy megfelelő kézikönyvek a magánhasználatra is készüljenek, a ma, is figyelmet érdemlő írók műveit nagyon olcsó és jó

¹⁾ V. ö. e kötetben: *Pedagógia és politika.*

²⁾ V. ö. β kötetben: *A magyar nevelés történetének jelentősége.*

³⁾ Nem ebben a vonatkozásban, de rokon gondolattal javasolta *Waldapfel János*, hogy a műegyetem közgazdasági szakosztályában a kultúrpolitika előadásáról gondoskodjanak (Közműveltség, 1914. I. évi 1—2. sz. 1§4. 1.)

kiadásuk terjesszék. A célt nézve, ennek költségére kell pénznek lenni?

Ezek sem nehezen valósítható gondolatok, de még könnyebb volna a továbbképzés útján gondoskodnunk a kívánt hatásokról. Ennek legegyszerűbb módja a szünidei tanfolyamok szaporítása és a tanítás módszerének kérdésein kívül éppen a közös nemzeti tudatosságnak, a köznevelés belső egységének szolgálataim való állítása. Az ország különböző pontjain, egy-egy helyen egy időben kellene tartani többféle iskolafaj emberei számára továbbképző tanfolyamokat, ezek hallgatóit összevonni bizonyos általános érdekű tárgyak vagy általános hatást érdemlő emberek óráin s tervszerűen alkalmat adni a köznevelés kérdéseinek megvitatására oly módon, hogy a megbízott előadó vetné fel a kérdést és az előadás csak a megbeszélés összefoglalása és az eredmények rendszeres megvilágítása lenne. Ily módon nemcsak közelebb jutna az előadó a hallgatókhoz, hanem sok felvilágosítást is nyerhetni beszédeikből az egyes vidékeken levő sajátos viszonyokról, a különféle iskolák emberei pedig megismernék egymás gondolkörét. Most az előadó legtöbbször nagyvárosi ember, aki a falusi tanító, kisvárosi tanár életviszonyait nem ismeri, nem is tud tehát a lelkükhöz közel jutni. A hallgatók pedig közvetlen érintkezésre vágnak, de erre alig van módjuk. Ezért tartom, szükségesnek a jelzett módosítást. Kezdetben lehetne sok nehézség, de fokozatosa í! megérezné az egész iskola, hogy ezen az úton egymáshoz közelebb jutunk.

Ilyen tanfolyam sok kellene. Nagyon fontos, hogy a férfiak és a nők együtt legyen. A nőtanítók száma eddig is nagy volt, a mostani sok veszteség (igen sok tanító és tanár hull el) még jobban megnöveli jelentőségüket. Eddig is volt már polgári fiúiskolában is itt-ott nő-tanító, a háború után bizonyosan szükség lesz reájok sokfelé. Komolyan gondolni kell arra, hogy a nevelés feladatairól való gondolkodásban a két nem között minél teljesebb egységet teremtsünk. Az amerikai példa figyelmeztet, hogy ne várjuk meg, amíg a nő-tanítók nagy száma miatt a nevelés eredményei aggodalmat keltenek (elnőiesedés), hanem vegyük elejét. Különösen erre int az a körülmény, hogy a lelkes, nevelőnek való nőkön kívül sok olyan is van a pályán, akinek ez a foglalkozás csak szükségben segítő, kényszeredve végzett munka. Különben általában nagyon megnövekedik most a nőnevelés nemzeti jelentősége, hiszen — bármint lesz is — a családtól kell várunk belső megújulásunkat.

A népnevelésre nézve igen üdvös lenne, ha az 1—2 éves fiatal tanítókat rövidek, időre (pár hétre) berendelnék oda, ahol végeztek. Oly fiatalon jutnak az oklevélhez, hogy akkor nemi lehet bennük teljes még a feladataik ismerete sem. Az első évek temérdek tanulsága nagyot változtat rajtuk, fogékonnyá teszi addig nem értett dolgok iránt is, ezért nagy hatása lenni a volt tanárokkal való.

most már inkább kartársi érintkezésnek. A berendelés idejében valamely otthonában felmerült kérdést, tanulmányozna a tanárok segítségével, a IV. évesekkel együtt részt venne azok pedagógiai óráin, a, gyakorló-iskolában, külön ily célú órákon a tapasztalatait tanárával és az ifjakkal megbeszelné. Ezzel háromszorosan erősítenék a belső egységet: szorosabb lenn? a kapocs a tanítóképzők tanárai és volt tanítványai között, a működése kezdetén annyiféle nehézséggel találkozó fiatal embernek volna kire támaszkodnia, a képzés előtt állók pedig előre tájékozódhatnak így sokféle gyakorlati kérdéstről. Itt is eltelnék pár év, amíg ennek az intézménynek a nehézségei eloszlanának. de ennek a haszna is nagy lehetne.

A belső egység érdekében fontos kérdés: a tanulmányi felügyelet. Erre nézve csak azt hangoztatom: lenniük kell olyan felügyelőknak, akik az országban mindenfelé, mindenik iskolafajban megfordulnak, az iskola belső életét (de azt az egészei s nem csupán a tanítást) figyelik, az egész köznevelési a legmagasabb nézőpont-ról tudják áttekinteni s mindenütt azonos szellemű irányításokkal szolgálnak. Így saját személyekkel az általuk látogatott iskolákban az egység szálait fonogatják. Ebben az irányban az Orsz. Közoktatási Tanács iskolalátogatásai ma is sokat tesznek: ezzel a vezető gondolattal könnyen lehetne ezt az intézményt általánosabb hatásúvá tenni. Módot kell nie találni arra is, hogy a ma annyiféle Tanács között megoszló köznevelésnek ne csak egy-egy részletét lássák az ilyen kiküldöttek.

Nagy feladata van a belső egység megteremtése érdekében az időszaki sajtónak.¹⁾ A pedagógiai folyóiratok közül főként a Magyar Paedagogia tartozik erre törekedni, de anyagi ereje fogyatékos. Ezt a célt szolgálja, a Néptanítók Lapja, amelyet a minisztérium a középiskoláknak is megküld. Ma azonban nagyot ártnak a na.gyci tanügyi lapok azzal, hogy az általánosabb érdekű lapoktól elvonják a figyelmet. Ezeknek éppen az egységet kellene szolgálniuk, de nem azzal, hogy ugyanazokról a tárgyakról közölnek cikkeket, mint a nagyobb lapok, hanem azzal, hogy a maguk területének, sajátos feladatait fejtegetik egyetemes szempontokból. A magyar nevelés kialakulásának nevezetes feltétele az ilyen értelmű közreműködés: egy-egy megye vagy tájék nevelésügyének rendszeres tárgyalása.²⁾ Szükséges volna a m egy ni tanítógyűléseknek, ily irányú szervezése, általános nevelésügyi értekezletekké való átalakítása, az egyetemes gyűlések, a köznevelés egész területére kiterjedő országos értekezletek rendszeresítése (nem a sokadalom, hanem a tárgyalás a fő). Fontos feladata van e téren a Magyar Paedagogiai Társaságnak: ennek a független, tudományos célzatú társaságnak

¹⁾ L.: *Tanügyi lapjaink és a köznevelés* (Néptanítók Lapja, 1913, 2, számban,

²⁾ L.: *Kolozsmegyei pedagógia* (Család és Iskola, Kolozsvár, 1912, 1. sz.

kellene legfőbb irányítónak lennie. Fejlődése során egyre nagyobb feladatokat teljesíthetne ilyen országos kérdésekben is az Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum.

Az egységes köznevelés szempontjából mellőzhetetlen követelmény az iskola embereinek és a legfőbb vezetőinek, a minisztériumnak a belső egysége. Ennek teljes megvalósítása jórészt szervezeti kérdés, ma valósíthatatlan feltételei vannak (külön nevelésügyi minisztérium, mindenféle nevelésügyi kérdésnek és intézménynek ide utalása stb.). Azonban az egész nevelésügy egységes és következetes igazgatása érdekében szükséges gondoskodni a magyar neveléstörténet és ebben művelődési politikánk történetének hiteles adatok nyomán való megírásáról. Ez a feladat egyszerűen megoldható és mellőzhetetlen feltétele a nemzet belső fejlesztésében való folytonosságnak. Ilyen műre szükség van azoknak, akik vezető állásokban nem személyektől, hanem személyes tanulmányaikból kívánnának útbaigazítást szerezni, akik az országgyűlésen a felmerülő ilyenfajta kérdéseket nem akarják pusztán tanulókori emlékeik hatása alatt ítélni meg. A kormányzók és a nevelők kölcsönös megértését, a nevelés ügyének egyetemes nemzeti ügyként való, általánosabb felismerését segítné elő ez a munka, amelyet nem szabad és viszonyaink között nem is lehet személyes vállalkozástól várunk, hanem az államnak vagy a Magyar Tudományos Akadémiának kellene róla gondoskodnia.¹⁾

Az iskolai nevelők és a nevelés többi tényezőinek belső egységét is határozott intézkedésekkel kell elősegíteni. Akik nem nevelők, azoktól, olyan mértékű külön tanulmányokat nem kívánhatunk, de & mai teljes gondolatnélküliségben sem nyugodhatunk meg. Kétféle tájékoztatásban mindenik életpálya jelöltjeinek részesülniök kell: 1. az illető foglalkozás jelentőségéről, az ahhoz fűződő általános érdekekről és a nemzet állapotából következő közvetlen feladatairól tudnia kell mindenkinek s nem lehet várunk, hogy csak az „élet” tanítsa meg őket, mert az sok időbe kerül a figyelmet legalább is rá kell irányítanunk ezekre a kérdésekre; 2. ezekhez kapcsolódják az illető munkakör nevelő hatásáról való fejtegetés. E kettőből alakulhat ki az egyes foglalkozások nemzeti tudatossága, megindulhat a nevelői gondolkodás, aminek az önálló működés közben nem nehéz nevelői tudatossággá és felelősségérzéssé fejlődnie. E célból mindenik főiskolán, sőt az egyszerűbb életpályákra képző intézményekben is, a képesítés előtt összefoglaló előadásokra van szükség: beleállítva az egyes munkaköröket a nemzeti politika világításába, adni kellene útbaigazítást azok kölcsönös hatásának felismerésére; lélektani tájékoztatást arról, hogyan hat mindenki a vele érintkezőkre; etikai irányítást arra, hogy a hatást a nemzeti

¹⁾ Erre nézve is 1. *Nemzetnevelés* 215 s köv. 1.

jövő érdekében kifejtenie minden embernek kötelessége; sőt pedagógiai útmutatás is kívánatos ennek módjára nézve. Másutt már vannak ilyen célú művek (egy-egy foglalkozások etikája), nekünk is van elég emberünk, aki ilyen irányú tanításra szellemileg is, erkölcsileg is jogosult. A nemzet mai helyzete követeli, hogy ezekéi a - felvilágosításokat ne halogassuk. Tudjuk, milyen nagy hatás» van egy-egy hatalmaskodó hivatalnok gorombaságának, egy-egy orvos lelkiismeretlenségének, ügyvédek kapzsiságának, katonatisztek kegyetlenségének, kereskedők csalásainak és «féléknek az egyének és ezeken át néha egész vidékek lelki alakulására, társadalmi osztályok kölcsönös viszonyára. Politikai és gazdasági nagy kérdéseket nem lehet ugyan pusztán a személyek megváltoztatásával elintézni, de akkor sem, lia az emberek minőségével nem törődünk. Az igazában, emberi érzésében megbántott ember nem az egyének ostobaságát vagy rosszságát, hanem „a rendszer” vagy „az urak” lelketlenségét látja mindenben; ha meg nem-magyarral bánik rosszul egy magyar, az egész magyarságra hárul belőle gyűlölet. Ezért a fölszámíthatatlan, sok „apróságért” sok ártatlannak és jóakarúnak is szenvednie kell, így mélyülnek aztán az ellentétek! Ezen változtathatna a javasolt rendelkezés.

A pályáján tudatosan dolgozó embernek nem sok hiányzik arra, hogy megértse és szándékosan támogassa a magáéval közöe célúnak fölsimert iskolai nevelést. Az a hírhedt mondás, hogy az iskola és az élet idegen egymástól, nem egyedül az iskola hibájából igaz, hanem jórészt azért, mert az iskola nemzet-nevelő föladatát általában nagyon kevesen értik:- a nemzeti felelősségérzés az iskolában is sokakból, azonkívül pedig a legtöbb emberből hiányzik. A javasolt, „pályára vezető” előadások ezen is nagyot segítenének, mert fölsimertetnék azt a valóságot, hogy a sokféle életpályán valami módon mindenki nevet: az orvos nemcsak gyógyít, hanem az egészséges életre tanít és ezzel a nemzet erejét növeli; a tisztviselők elintézik ügyeinket, de ezzel állampolgári nevelést is folytatnak, mert a renddel, állami szervezettel megismertetnek; a községi jegyző teljesíti a törvény rendelkezéseit, de ezzel, ennek a módjával az állami, nemzeti összetartozás érzését erősíti vagy lohasztja, népéről való gondoskodásával a bizalmat és a vezetés módjával a nép tudatosságát fokozza vagy rontja; a bíró nemcsak §-t alkalmaz, hanem a társas együttélés föltételeire is figyelmeztet s erkölcsi nevelést folytat. És így a többi is mind nevel, aki csak érintkezik másokkal..s Ezt megértetve — hozzájok mért módon — a legegyszerűbb foglalkozások embereivel is, erősítjük az iskolai nevelés hatását, mert így fokozatosan közelednek egymáshoz mindazok, akik voltaképen teljesen összefonódó nemzeti föladatok betöltésére hivatottak.

E tekintetben az egyes főiskolák és tanfolyamok tanárain,

a tudomány műveinek s a gyakorlat tapasztalt munkásainak nemzeti tudatosságán és felelősségérzésén fordul meg a legtöbb. Ezek, ha másként nem, a továbbképzés rendjén (pl. az Orvosképzés című folyóiratban, tisztviselők különféle lapjaiban, egyesületekben) szólhatnának pályatársaikhoz. Legtöbbet természetesen az tesz, akinek egész tanítását ez a szellem hatja át. anélkül, hogy sekélyesen gyakorlativá tenné. A papnevelő-intézetekben, újabban a katonaiskolai tanárok tanfolyamán vannak pedagógiai előadások. Az igazságügy-minisztérium a fiatalkorúak bíráinak és ügyészeinek adatolt ilyen bevezető tájékoztatást.¹⁾ A közigazgatási tanfolyamokon is megtehetne lenni.

Ha legalább az ú. n. tudományos pályákon nagy számmal dolgoznának ilyen tudatos és a nemzet sorsáért felelősséget, érző. nevelő hatásra törekvő emberek, akkor lassanként magától alakulna tovább az általános nevelői gondolkodás.²⁾ eljutna olyan családokba is, ahol az élet jórészt csak utánzás, nemcsak a külsőben, hanem a véleményekben is. Minél több ember gondolkodik így, annál közelebb juthatunk ahhoz, liogy az iskolaszervezet az ország mindenik vidékén az ottani szükségletekhez idomulhasson, mert lesz, aki fölismerte ezeket és belső felelősségét érezve, szorgalmazza is a kellő szervezést. Elősegíthetnök ezt a várva-várt alakulást azzal, hogy középfokú iskoláinkat az itt érintett szellemben a nemzeti életnek tudatosabb szolgálására tennők alkalmasakká. Nagyon óhajtható, hogy a most készülő középiskolai reform ezeket a szükségleteket kielégítse. Akkor remélhetjük, hogy a szó legtágabb értelmében vett népművelésnek az egész országban megnő a lehetősége, mert lesznek, akik alapítsanak, fentartsanak és irányítsanak helyi közművelődési egyesületeket, a nemzet jövőjére gondolva állítsák helyre ezek megromlott hitelét, tisztán látva, hogy a közművelődési egyesület nem hivatal, nem is üzlet, hanem a köznevelés, szerve. így jutunk el Eötvös gondolatainak, az általa elgondolt általános, a nép lelkéből táplálkozó népnevelésnek a megvalósulásához.)

9. Az elmondottakat könnyű a nevelő túlzásának tekinteni s amit ezektől remélek, hiú ábrándozásnak. De most igen közel van hozzánk a példa arra, hogy mindebben nincs semmi lehetetlenség:

¹⁾ L.: A fiatalkorúak bírái, ügyészei és a pártfogó tisztviselők részére rendezett tanfolyamon tartott előadások I. sorozatában (Budapest, 1914. 303—352. II.): *Nevelési szempontok az elzúllás ellen irányuló küzdelemben* c. 3 előadásomat.

²⁾ Az általános nevelői gondolkodás értelmére, jelentőségére és akadályaira nézve I.: *A nevelés sorsa és a szocializmus* (Budapest, 1909, II. kiadás, 1920, Stark F. II. rész, 4. fejj.; A rendszeres nevelés feltétele: általános nevelői gondolkodás, és ugyanott a III. rész: A nevelői gondolkodás terjedése és a társadalmi mozgalmak.

³⁾ L.: A vallás- és közokt. miniszter jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben. V. ö.: *Báró Eötvös József művelődési politikája* (Polgáriskolai Közlöny 1913).

leiket valamely nemzet minden gondolkozó tagjának éreznie a felelősséget a közös jövőért, ott van Németország. Nálunk rendes körülmények között bizonyára nehéz volna megindítanunk ennek a tervszerű kialakításai, a köznevelés! és ezzel a nemzet egységének céltudatos munkálatát. A mostani időkben azonban talán remélhetjük a sikert, ha sokan akarjuk komolyan. Ezzel bíztat a nemzeti egységre való széleskörű vágyakozás, a jövőért való általános aggodalom, meg az az igen világos tanulság, hogy a nemzetek lennmaradása a feladataikra való messzire látó előkészítést követeli. Tudjuk a nevelésből, mennyi lordul meg azon, hogy cselekvésünk számára, eltaláljuk a kellő időt. Nem szabad késlekednünk, meri máris mulasztottunk: a belső egységért való rendszeres tevékenység megindítására mindjárt a háború kitörése után lett volna az igazi „lélektani pillanat”. Annak a hatása olyan mély, hogy ma még lehet számítanunk az akkori fogékonyság maradványaira. S az alap éppen ez: az egység jelentősége iráni való fogékonyság.

Ma közvetlenül az a Feladat, hogy a háború mostani állapotának megfelelő intézkedéseket tegyünk a közgondolkodás irányítására, a nemzeti önismeret és felelősségérzés fölkeltésére. Erre szolgálhatnak a következő intézkedések:

I. Gondoskodni kellene arról, hogy már megjelent, avagy ezután ahhoz értékkel íratott dolgozatok a közönség minden rétegében elterjedjenek és így általános fölvilágosítást adjanak egyrészt a világ történetének a háborúi megelőző, azt előkészítő és megértető szakaszáról, másrészt: az eddigi eseményekről, a bekövetkezett és előrelátható gazdasági, egészségügyi tennivalókról;

II. a köznevelés mindenik, szervezett tényezőjének szintén ilyen egységes szempontú, de az illető ágban is otthonos emberektől származó iratokkal útmutatást kell adni arra nézve, hogy a mostani helyzetben és annak ezután lehetséges alakulásában miként kell feladatát teljesítenie (pl. a közigazgatásnak), a nép lelkiállapotához hogyan lehet alkalmazkodnia:

III. ezek alapján, az ország minden részéből gyűjtött adatokra támaszkodva, minél előbb és minél több helyen meg kellene csinálni a javasoltam közös tanfolyamokat a tanítóság-tanárság részére, belevonva a lakosság más, művelt elemeit is. hogy a nemzet jólelkű tagjainak nevelő-feladataikra vonatkozó útmutatást adjunk s a tanítókat a következő iskolai évre előkészítsük;

IV. föl kellene szólítani mindenféle országos egyesületet, hogy az egyesületi élet szervei útján — amennyire csak lehet — tartsa ébren az egyes foglalkozások folytatóiban az összetartást és alapos adatgyűjtéssel már most igyekezzék megállapítani az illető „munkakörben főként az emberekkel való bánás szempontjából beállott újabb szükségleteket (szomorú útmutatás ezekre nézve a hadisegély veszedelmes hatása a... dologkerülésre!);

V. az ország minden részébe való kiküldetések által törekedni kellene a most ugyancsak elhagyatott vidék lelki gondozására is. A főváros és a nagyobb városok e tekintetben eléggé el vannak látva, de csak a legműveltebb rétegek. Szükséges volna erélyesen nekilátni a legegyszerűbb népnak, az elhagyott falvak lakosainak ilyen egyesítéséhez, a még nagyobb csüggedéstől való megóvásához s a — ki tudja, milyen sorsot hozó — jövő számára lelki erejének fokozásához.

Talán van is minderre már rendelkezés. Mindenesetre szükség van több cselekvésre. Minden apró mulasztás a lelki széthullást, minden határozott lépés a belső egyesülést segíti elő. A nemzeti egység tartalmát az egyének lelke adja meg, ezért minden egyes ember fontos, mert az egység az egyének lelkében szövődik s egyénről-egyévre hat.

A háború és a pedagógia*

Előadás a Magyar Paedagogiai Társaság 1915. októberi ülésén¹.)

A Magyar Paedagogiai Társaság 1915. márciusi ülése Fináczy Ernő elnök javaslatára elhatározta annak a kérdésnek tárgyalását: mi módon vegyen tudomást az iskola a mostani nagy világeseményekről? A háború kezdete óta oly mély hatások értek bennünket s annyi okunk volt életünk körülményein és feladatain elmélkednünk, hogy m-a már nyilván elhamarkodás nélkül foglalkozhatunk” ezzel a kérdéssel. Másfelől pedig olyan kevésbé láthatjuk a küzdelem végét, hogy még nem múlta idejét az ehhez hasonló kérdéseknek újra meg újra való felvetése. Az iskolai munkában egy év folyamán szerzett tapasztalatok lehetővé teszik, hogy alaposan és sok oldalról vitathassuk meg a szükségleteket és a tennivalókat. Ez a célja az említett javaslatnak és a megvitatás alapjául készült a Társasági megbízásából a következő előterjesztés.

A):*Alapvetés.* A. háború és a nevelés, a háború és a nevelés-tudomány viszonyáról több tekintetben eltérő, sőt ellentétes fölfogások hangzottak el eddig, mert sokan egyoldalúan nézik a kérdést. Ezért szükséges megállapítani, hogy a helyes kiindulás csak az lehet, ha a nevelés mivoltát nézzük. A nevelés: a társadalom életének egyik tevékenysége; a többivel szoros, kölcsönös hatásban van, de mégis lehetőleg önállóan, a maga irányeszméi szerint igyekszik célja felé. Ez a cél mindig a jövőben van. a nevelés öntudatlanul is mindig a jövőre hat; tehát nem azt célozza, amit a jelen pillanat kíván az egyénektől, hanem amire a közeli vagy távolabbi jövőben lesz szükség. A mai vezető gondolata e szerint nem lehet a háborúra való nevelés, mert azzal el is késett volna már; sem a háborúra való telkesítés, mert ezzel a békés jövőt tévesztené szem elől; sem pedig a háború eszközeinek és eseményeinek részletes ismertetése, hiszen ez csak egyetlen részlete lehet a célja felé vezető munkának. Azaz: a nevelés nem állhat a mai események szolgálatába. Másrészt azon-

¹) Megjelent a Budapesti Szemlében 1915. évi 460. szám.

ban nem is haladhat el ezek mellett szó nélkül, hanem már most gondolnia kell a háború után következő feladatokra. Tehát épen a jövő érdekében foglalkoznia kell a háborúval pedagógiai szempontból, mivel a háború itt van és mindenre kiterjedő hatása alakítja a növendékek és az egész nép lelkét (tehát hat a nevelés fel-tételire) s alakítja a nemzet életének körülményeit (tehát hat a nevelés feladataira). Minthogy pedig ez a hatás mély, és alája esik valamilyen módon a nemzetnek minden része és az egyének életének minden viszonya, ezért természetes, hogy a nevelésügyi megfontolásoknak nemcsak egyik vagy másik iskolafajra kell vonatkoznok, hanem kivétel nélkül minden intézményre, amely az ifjúsággal foglalkozik; nem csupán a tanításra, hanem az embertestileg, lelkileg, a maga egészében gondozó nevelésre; és mert a felnőttek lelki világa is alakulni kell az egész köznevelésre, vagyis az iskola közvetlen hatásától független, nagy tömegnevelésének más tényezőire is. Végül: éppen azért, mert a nevelésnek a maga sajátosságából kell irányító elveit merítenie, az eszményi célok érdekében komoly megfontolást kíván az a mód, amelyen e korszak követelményeit a nevelés szempontjainak sérelme nélkül lehet kielégítenünk. Mindezek szerint a háború és nevelés viszonyát a sekélyes alkalmosság szempontjainál mélyebben, elvi alakjában kell felfognunk és ezt kérdeznünk: mi a teendő a végből, hogy a köznevelés a világeseményeknek megfelelően alajfulhasson? Mivel a háború az egész nép lelkét s a nemzet életének a körülményeit alakítja, szükséges a nevelőknek alkalmazkodniuk az új helyzethez már a háború folyamán s előrelátóan tisztázniuk a háborús élet köznevelési tanulságait a békés időre. A teendők tehát két csoportra oszlanak: 1. korszerű alkalmazkodás, ami gyakorlati feladat; 2. tervszerű előkészítés, amiből a nevelésen való rendszeres gondolkodás mindenik irányának kijut a maga része.

*

B) *Nevelési tennivalók a háború folyamán.* I. *Irányító gondolatok.* A háború folyamán rendkívül sok, kisebb-nagyobb feladata van mindenféle nevelőnek; főként a hivatásos nevelőknek, de ezeken kívül is mindazoknak, akik hivataluknál fogva a néppel érintkeznek (papok, orvosok, közigazgatási tisztviselők, katonatisztek stb.). A sokféle tennivalót közös, gondolatnak kell irányítania, mert a feladat voltaképpen csak egy és megjelölhető így: a háború idejében minden nevelőnek az a feladata, hogy átvezesse az ifjúságot e szörnyűséges korszakon abba a lelki állapotba, amelyre egyéneknek és nemzetnek a háború után lesz majd szükségük. Az ifjúságra két okból kell különös figyelemmel lennünk: ennek az érdekében folyik a harc s az ifjúságon át hathatunk legerősebben az itthon levő felnőttekre is. kivált a faluhelyen magokra maradi öregekre

és nőkre. Még nem tudjuk, meddig tart a háború, azért fontos az ifjúság állandó, lelki gondozása; nem tudjuk, milyen béke következik reánk, azért szükséges az eshetőségekre való fokozatos előkészítés. A feladat nehéz, mert magunk is súlyos nehézségek (aggodalom, gyász, szenvedés) között élünk s a magunk lelki állapotából kivetkőznünk majdnem lehetetlen. De éppen ez a körülmény egyszerűsíti feladatunk betöltésére is rásegít: az ifjúságot gondozzuk azzal, hogy vele az eddiginél nagyobb mértékben együtt élve, részt veszünk egymás állapotában s a magunk élményeinek feltárásával, a higgadtabb tanító-lélek erejével, példánkkal hatunk növendékeinkre és általuk szélesebb körben is.

Ezt a hatást három irányban kell akarnunk: 1. vegyük komolyan ezt a korszakot, ha talán nincs is miatta személyes bajok; 2. alakuljon ki bennök közös eszmény, nemzeti és személyes életcél; 3. bízzanak a jobb, békés jövőben, értsék meg, hogy ennek érdekében mindnyájunknak van kötelességünk és akarják ezt teljesíteni. E hatások érdekében a nevelésnek a közös, irányító gondollal háromféle, de egybefonódó teendőt kell végeznie: a gondolkodást, az erkölcsi felfogást és az egészséggel való törődést kell irányítania.

1. A gondolkodás irányítása akként történik, hogy kielégítjük az ifjúság élénk érdeklődését minden olyan tekintetben, amely iránt bármily okból is, a mi hozzájárulásunk nélkül felébredt; de fel is keltjük olyasmik iránt, amikkel törődniök-magok és a nemzet jövője miatt szükséges. A lefolyt tanév eléggé feltűntette a tanulók önkéntes érdeklődésének irányát és hiányait: ezután ezeket a tapasztalatokat kell gondosan felhasználnunk. A munka kettős: ismeretek nyújtása. (a folyó események, hadi eszközök, harctér, katonák életmódja, a harcban álló országok, öszeütköző politikai és gazdasági érdekek ismertetése) és eszméltetés (pl. egyes jelenségek, szokások, cselekedetek következménye most a háborúban). Az érdeklődés kielégítése, tárgyi ismeretek közlése mellőzhetetlen, mert ha az iskola nem adja meg, amire az ifjúság vágyik, megadja más. és akkor a helyett, hogy a most kínáló alkalmat az ifjúság és az iskola lelki egybekapcsolására megragadnék, csak a köztök levő távolságot fokozzuk. A mai dolgokon való eszméltetés meg azért szükséges, mert éppen ez hiányos, pedig játszva lehetne most könnyen felfogható tények fejtegetésével a nemzet jövő munkásaiban történeti szempontokat fejleszteni ki, beléjük oltani az okok és okozatok iránt való érdeklődést, az éddig ugyancsak elhanyagolt történeti érzéket. Ezzel tennők őket a világesemények forgatagában is önállókká, a saját körük általános jelentőségének ismerőivé, nemzetek sorsának lehetően tudatos irányítóivá. Magától érthető, hogy ezt a törekvésünket a bennünk kialakult nemzeti eszménynek kell irányítania; éppen ebben nyilvánul meg céltudatosságunk.

2. Az erkölcsi irányítás nagy feladatait és nem kisebb nehézségeit is megismertük az elmúlt év alatt. Nagy ellentétek lappanganak a béke és a háború kérdésében a gyermekek és a felnőttek között; a háború borzalmi és a honvédelem kötelességei, a katonai dicsőség és a csendes polgári munka, általában a polgári erények és az ú. n. katonai erények összehasonlítását, a hazafiság és az általános emberszeretet, az emberszeretet és a kegyetlen öldöklés szembetűnő ellentéte, az egyéni értékek aránytalan érvényesülése, a személyes érdekhajhászás és az önfeláldozás ríkióan ellentmondó példái, meg sok más ilyen kötelességünk ké teszi, hogy a kétségtelen erkölcsi zúrvavarban igyekezzünk megmutatni a kivezető utat. Ez itt is: tények ismertetése és eszméltetés. Ezen az úton lehet megértetnünk, hogy a hősiesség is csak kötelességteljesítés és hogy a legszürkébb munka is kívánhat az embertől hősi önfeláldozást. így lehet meggátolnunk, hogy egyedül a katonáskodást lássák gyermekeink az élet legszebb feladatának; hogy nagy szerűnek tartsanak mindent, ami a mienk s lenézzék az ellenséget; hogy a sikert lássák az érték mérőjének, vagy tehetetlenül meghúzódjának önző kalandorok előtt. A háborús élet harctéri és itthoni eseményein gondolkodtatva erkölcsi irányítást folytatunk: a békeszeretetet akarjuk belenevelni mindenkibe, de nem a pipogyaságot; a hosszú túrést, de nem a gyávaságot; a harcra való készséget, bár nem a veszekedés hajlamát; s a keménységet, ámbár irtóznak a kegyetlenségtől. Mindezek közben irányítónk: erkölcsi eszményünk; egyéneknek és nemzeteknek általánosabb szempontból való értékelése; az igazságra való becsületes törekvés, a csalhatatlan ítéls nagyképűsége nélkül; az egyén kicsinyiségének ós mégis a köz szempontjából való különálló értékének tudata.

3. Az egészségügyi irányításon értem mindazoknak a kérdéseknek a nevelés körébe való bevonását, amelyek a testgyakorlás, táplálkozás, általában a közegészség ügyével kapcsolatban a mostani időben különösen fontosak. Ebben a tekintetben is tényeket kell megismertetni s az egészség tudatos gondozásának általános és egyéni jelentőségét kell a lakosság mindenik, rétegevel megértetni. Ide tartozó tény pl. az a különbség, amely az edzett, testét gyakorló és gondozó, meg az elkenyézttetett, gyenge testű ember munkabírása között van s, amit példákön könnyű bemutatni: az evésben-i vasba η való mértékletességnek s az étel-ital minőségének viszonya a fáradalmak bírásával, a tisztaság hatása a járványoktól való mentesésre és számos egyéb, amiről népünk még nincs és eléggé soha sem is lehet tájékoztatva. A hadsereg sorsával kapcsolatban mindez érdeklí most az ifjúságot és nem nehéz megértetni, hogy a katonai érdek nem csupán a rendkívíli időkben való gondoskodást, hanem az állandóan gondos testi életet követeli mindenkítől. Ebben a nevelői munkában az a vezetógondolat, hogy az egészségre való nevelés

az értelmi és erkölcsi irányítással teljesen egyenlő értékű feladat és a nemzeti erő kifejtése szempontjából eddig könnyelműen háttérben hagytuk.

E három irányban szükséges az alkalmak felhasználása, de a rendszeres tájékoztatás is.

II. *Alkalmi irányítás* történhetik minden lépten-nyomon. Az iskolában számtalan mód nyílik arra, hogy akár egy-egy harctéri esemény nyilvánosságra jutását, akár valamelyik haditudósító közlését vagy ismerős emberekkel, valamelyik tanuló apjával, bátyjával történeteket szóvá téve a tanulók gondolatait, érzelmeit megismerjük, azokra hassunk; örömeikben, fájdalmokban részt vegyünk; kishitűségtől és elbizakodástól, eldurvulástól és megborzadástól megóvjuk; a nemzet sorsának a megértésére előkészítsük őket; az egyén és a köz viszonyát megvilágítsuk; a tanulás és tudás nemzeti értékét, az erkölcsi erő nagyságát, a testi-lelki edzettség becstét megértessük. Ilyesmire alkalmat találunk napról-napra, óráról-órára, mindenféle tárgy körében, osztályteremben és azon kívül, ha ugyanis magunk állandóan ennek a korszaknak a hatása alatt állunk és nevelői feladatunkat folytonosan éberben látjuk. A magyar irodalomban is van néhány adat már arra, hogy ezt a kötelességet egyesek hogyan teljesítették; az iskolai értesítők igen tanulságosak ebben a tekintetben. A német irodalom pedig ebben is nagyon bő.

Ezt az alkalmi irányítást már 1914 szeptembere óta végezték nagyon sokan s tapasztalhatták, milyen szükséges is volt ez, természetesen az olyan alkalommal, mint Belgrád elvesztése. A főváros tanügyi osztályának ily irányú felhívása, a közokt. miniszternek a tanév végére kiadott ily értelmű rendelkezése csak hivatalos jóváhagyása volt a tanítás -magától értődő munkájának. Épen ezért itt ezt nem is új javaslatként adtam elő, hanem csak a lehető teljesség kedvéért s kiegészítem azzal, hogy az elmúlt tanév tanulságai alapján kell az új tanévben ezt a napról-napra való lelki gondozást folytatnunk, kivétel nélkül mindenféle rendű és rangú iskolában. Igaz ugyan, hogy a háborús izgalmakat megszoktuk, de annál inkább fenyeget az a veszedelem, hogy csak átsiklunk olyasmiken, amiket a magok nagyszerűségében vagy rettenetességében át kellene élnünk. Hiszen senki sem mondhatja, hogy mert itthon van, „nincs érdekelve” (hányszor halljuk ezt a képtelenséget!), azt sem gondolhatjuk, hogy a gyermekifjú „örüljön, hogy nem érti”. Fájdalom, valami nagyon mi nem értjük az egészet, de erősen hatnak reánk a részletek s majd minket nem értenek meg a gyermekeink, meg a saját életük későbbi viszonyai között lesznek idegenek, ha most át nem mennek a magok módján, de velünk együtt a háború minden hatásán, ami környezetekben a felnőtteket éri. Nem is zárhatjuk el őket mindéről. Tehát ez a folytonos gondozás pedagógiai szükséglet.

Azonban nem elég az iskolában és csak az iskolába járókat gondozunk. Törődni kell a felnőttekkel is. Többször, de nem elég-szer, hangzott már el, hogy népünk nagy tömege teljesen magára van hagyva. Némely helyen az országban lelkes néptanítók, itt-ott a papok, magok köré gyűjtötték a falu népét s a szó szoros értelmében tartották bennök a lelkei, vezették gondolataikat és érzelmeiket az imént jelzett módon. De sok helyen tanító sem volt; nagyobb helyeken meg az ilyesmi sokszor szánalmasan kicsinyes okon szokott múlni. Pedig ezt kötelességünknek kell éreznünk. Számunkra csak ebben állhat az a munkatöbblet, amelyet a háború minden becsületes emberre reá rótt. Meg kell találni a módját, hogyan lehet ezt az ország mindenik pontján elvégeztetni. Itt-ott meghatóan végezte egy-egy iskola: a maga háborús délutánjain tanulókat és szülőket együvé gyűjtve. De ez csak itt-ott történt cs csak az iskolai évben. Minthogy az alkalmi beszélgetések ekkor ügyis folynak s azokról a tanulók otthon is beszámolnak, még több figyelmet éi dem élnek a hosszabb szünidők, kivált a nyár. Nagy veszteségnek tartom, hogy az idej nyár felhasználására nem kapott a tanítóság hivatalos útbaigazítást, ámbár tudom, hogy a fővároson kívül is történt személyes kezdeményezésből egy és más. Egészen más lett volna azonban, ha az egész országban mindenféle iskola összegyűjtötte volna a szünidőben időnként a helyben lakó tanítványait, meg a máshol tanuló, de otthon tartózkodó növendékeket s az alkalomadta tárgyakról, a körülmények engedte módon (kiránduláson, iskola udvarán, községházán stb.) beszélgettek volna velők. Ezen az úton lehetett volna gondoskodni arról, hogy a háború kezdetén látni vélt lelki egységünk csakugyan megvalósuljon β ahol talán igazán megvan, ott el ne oszolja. (Az eloszlása ugyanis nagyon fenyeget; okai nyilvánvalók, ezek közül elég itt a sok személyes keserűséget említeni.) Ezt a mulasztást pótolni lehetne az egész tanító-rend ily irányú felhívásával és az új tanévtől kezdve e munkának alapos végzésével. Ezzel nagyobb hasznot tennének az iskola emberei, mint azzal, amit tőlök a közigazgatás terén kívántak.

III. *Rendszeres alakban* kellene gondoskodni arról, hogy az egész nemzet alapos és hiteles tájékoztatást nyerjen a háborúról., mindenféle irányban. Újságot ugyan sokat olvasunk, de nyilvánvaló, hogy tájékozottságunk koránt sincs annyi, mint a németeknek, holott nemcsak a mai felnőtteknek, hanem a mai gyermekeknek is tisztán kell látniok a közelebbi multat s a, jelent, mert e nélkül hogyan dolgozzanak a jövőben, amikor talán csak ismét felszabadulunk a feltétlen katonai vezetés alól és sorsunknak kovácsolását magunk óhajtjuk a kezünkbe venni?!

Elmulasztthatatlanul szükségesnek tartom a nemzet jövője érdekében, hogy már az 1915/6. tanév elején, vagy legalább is az

első félév végén, minden egyes iskolában: az elemi iskola 5—6. s a középfokú iskolák valamennyi osztályában, szakiskolákban, katonaiskolákban, felső iskolákban, egyszóval az egész tanuló ifjúság számára alaposan és rendszeresen összeállítsák a megfelelő módon előadják a következőket:

1. mindazt, amit a háború közvetlen előzményeire, külpolitikánk utolsó évtizedeire, a világtörténelem újabb alakulására vonatkozóan tudni lehet és minden értelmes polgárnak tudnia kellene, amiből kiki megérthetné ezt a korszakot, mint távoli előzmények okozatát. Az így elérhető történeti tudatosság felettébb hiányzik; a háború oka és értelme felől bizonytalanságban van a nép s a magyarság helyzetét és kilátásait vagy teljesen közömbösen vagy pedig a vérmes bizakodás és sötét reménytelenség végletei között nézi a legnagyobb rész. Ezért kellene az itt említett tanítás (a „hármasszövetség” és a „hármasszövetség” története; Bismarck és az idősebb Andrássy Gyula szerepe; az orosz hódító politika hagyományai; az angol világhatalom érdekei; a legutóbbi balkán háborúk s a monarchia- és Olaszország érdekei stb.). E történeti háttér világítná meg igazán

2. a háború lefolyását. Az elmúlt 12 hónap alatt a részleteknek olyan tömegét hallottuk, hogy az események jelentőségével, kapcsolataival nem lehetünk kellően tisztában; a személyes keserűségek vagy örömök elmoszák a történelmi érdeklődést. Ezért összefoglalóan elő kell adni a harctéri eseményeket, nem a részleteket, hanem inkább a háború menetét (az „Ausztria és Magyarország hadbaszállása” c. hivatalos leírás, meg a hivatalos jelentések alapján); az egyoldalúság elkerülése céljából a különböző hadviselő felek jelentéseiben található ellenmondásokat, elhallgatásokat, ferdítéseket; meg kell ismertetni a háború állását az ismertető előadás idején. A harctéri eseményeken kívül: az ország belső története közvetlenül a háború kitörése előtt és azóta a politikai és egyéb ellentétek; a király és a kormány szövege; a képviselőház utolsó ülése a háború első napjaiban; Tisza, Andrássy, Apponyi beszéde, mint a magyarság egységének bizonyossága; a nemzetiségek hűség-nyilatkozatai; az ország szélein szerzett kedvező és kedvezőtlen tapasztalatok; az orosz betörések idején történt riadalom; az országgyűlés ülései a háború alatt; a bécsi beszédek 1915 szept. 2-án). Mindehez csatlakozzék

3. a háború színtereinek és a szereplő országoknak ismertetése (a harcterek leírása, a támadások irányának megértése céljából; a hadviselés, közlekedés, élelmezés szempontjából való jelentőségök; az egyes országok belső erejének, pl. mezőgazdaságának, iparának, kereskedelmének, műveltségének, nyelvi és társadalmi viszonyainak a háború menetére való hatása) és ezzel kapcsolatban

4. a háború közgazdasági, politikai, egészségügyi, közműve-

lódési hatása (a hadi kölcsön, a drágaság, a liszt, a hús és a saéh ügye, általában a „gazdasági háború” jelentősége; a külső és belső politika kölcsönös hatása; a járványok, az élelmezés és a közegészségi állapotok; iskolák pusztulása és ennek következményei; a nép elszéledése lakhelyéről, a hozzánk menekülők sorsa, a bevándorlás; a távoli harctereken járó katonák s az itthon is felőlük gondolkozó egyszerű emberek érdeklődési körének a tágulása, stb. s mindezek alapján életünk minden vonatkozásában új feladatok).

5. A háborúval kapcsolatos társadalmi mozgalmak (a sebesültek, rokkantak, árvák gondozása; a szegény-gyámok működése; a különböző testületek és egyesületek ily irányú törekvései); ezek közben felmerülő jelenségekkel kapcsolatban

6. erkölcsi irányú fejtegetések (az egyénnek ráutaltsága a közre; a közösség érdeke a személyes erő teljes kifejtése és felhasználása; a nemzet sorsával való törődés és az iránt való felelősség-érzés; a háború nem gyűlölet és bosszú eredménye, hanem létünk feltételeiért való küzdelem; az önfeláldozás és az önzés hatása a nemzet sorsára; a hadseregszállítók bűnei; a mai szenvedések összeforrasztó hatása stb.), nem rendkívüli, nagy emberek életéből, hanem az egyszerű, polgári élet köréből vett, egyes példák alapján.

7. Mindezek előadása során, esetleg végül összefoglalóan tájékoztatás a várható jövőre nézve; nem felelőtlen jóslás, hanem az előzőkben megadott mintegy történelmi alapozással a nemzet belső életének gondolható és óhajtott vagy aggódva sejtett alakulása, a külső politika gyanítható nagy kérdései, az érdekek bonyolódása (a Balkán, Amerika, a sárqa veszedelem).

Ezektől a ,nem nagyon bőven, de nagyon érthetően adandó fejtegetésektől azt várhatni, hogy 1. az ezekre előkészülő tanítókbán (tanárokbán) bizonyos közös tisztánlátás fejlődik ki; ez addig ebben a körben is éppen olyan ritka, mint a nemzet többi köreiben; ha meglesz, önkéntelenül is állandóan érvényesül majd az iskolában és a magánéletben; 2. a tanítókbán és ezeken keresztül a nagy közön-
 •égben fokozatosan elterjedne nemzetünk mai helyzetének tisztultabb felismerése (hazánk és Ausztria viszonya; az egymásrautaltság és a nemzeti önállóság követelményei; a monarchia és Németország sorsának közössége; mi magunk kis nép vagyunk, de mégis mit jelentünk ma és ezután a germán és szláv faj között). Vagyis ezek a gondosan összeállított tanítások megalapoznák a magyar politikai nevelést, aminek eddig tökéletesen híjával voltunk. Nemzeti önismertetre vezetnének (mily gögösen néztünk Szerbiára s most csaknem megalázkodunk lelkiileg Németország előtt!); megvilágítnák belső ügyeinket, erőinket és gyengeségünket; kitágítnák külpolitikai érdeklődésünk körét és mélyítnék a belső politikára vonatkozó fel-
 fogásunkat. Ez az eredmény nem állana elő máról-holnapra. De

elhintenők az ifjúság lelkében mindezeknek a magyát és egyúttal megalapoznók az ezután következő események értékelését is.

Amíg a teljes rend helyre nem áll, minden tanévben szükséges volna ezeket a tanításokat megfelelően kiegészíteni.

Ismétlem, hogy ezt a munkát mindenféle iskolában végezni kellene és külön hangsúlyozom, hogy a leányiskolában is. A férfiak pusztulása miatt különösen fontos, hogy a nők nevelését ezután ugyanazok a célok irányítsák, amelyeket a fiúk iskolái szolgálnak. A most felnövő leányoknak kell az új nemzedéket a nemzeti feladatokra felnevelniök s eddig is könnyelmű erőpazarlás volt erről az i ránjátásról megfedkezünk.

Igaz, hogy az elmondottak szerint ezeket a tájékoztatásokat nagyon fiatalok is hallgatnak. Csak a tanítás módját kellene hozzájuk alkalmazni. Nem szabad elfeledni, hogy a férfiak közül most egész korosztályok pusztulnak el, nagy tömeg válik munkára képtelenné és sokkal korábban lesz szükség a következő nemzedék lelki önállósulására, mint eleddig.

E tanításra a rendes iskolai munkából kellene fordítani pár hetet, például decembert. A tervet hivatalosan is meg lehet állapítani, forrásokat (az anyagot) kiadni, de a feldolgozásnak a módját nem lehet megkötni, az egyes iskolákra kell bízni.

Ugyanígyen távoli célokhoz kell alkalmazni az egész nép ifjúságának, felnőttjeinek testi nevelését is, amire nézve az Orsz. Testnevelési Tanács folytatott már tárgyalásokat. E területre itt bővebben nem térek ki.

A világesemények tehát megkövetelik, hogy a háború folyamán minden egyes tanító a maga körében, a napi alkalmat felhasználva állandóan gondozza növendékei lelkületét („háborús vonatkozások”) s a jelzett módon összefoglaló tanítást is folytassunk (politikai nevelés), — de ez nem elég, mert csak a mostani helyzethez való alkalmazkodást jelenti. Arról kell szónak lennie: mit szükséges intézményesen belevinni köznevelésünk szervezetébe, a háború tanulságai miféle követelményeket állítanak a magyar nevelés elé a jövőre vonatkozóan?

*

C) *Előkészítő munkálatok* (A nevelői elmélkedés feladatai).

I. *A fő kérdések*, A nevelésnek az új időkhöz való alkalmazkodása a nevelés mivoltából folyó kötelesség. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy a nevelésnek nem lehetséges, nem is szabad mindentől egészen mássá válnia, mert bizonyos örök értékekről le nem mondhat, de meg az iskolát hagyományai még ily nagy változások hatásától is meglehetősen védelmezik. Tiszta dolog, hogy e hagyományokkal való megküzdés érdekében a szükséglet megállapítása az első tennivaló. (A nevelés korszerűvé alakításának módjáról csak

akkor lehet beszélünk, ha előbb azt a megelőző kérdést oldjuk meg: a nemzet helyzetének megváltozása, külső és belső viszonyai, veszedelmei, szükségletei, tehát a nemzeti feladatok (amelyeket a vezetők tisztán látni tartoznak) milyen embereket kívánnak?) Azaz: mely testi és szellemi tulajdonságoknak, miféle képességnek kell lennie minden emberben, aki a nemzet életének tudatos részese akar lenni? Mely ismeretkörökben való alapos képzettséget kívánja meg a. nemzet helyzete első sorban? A háború okozta hézagok mely téren követelik a munkaerő pótlásáról való gondoskodást? Csak e kérdések lehetően alapos megfontolása, részben a lehetőségig pontos számadatokkal való eldöntése pl. melyik foglalkozásból hányan estek el, eddig túltermelés volt-e vagy hiány?) felel meg a közvetlenül a nevelést illető kérdésekre:

1. mit kíván ez a korszak ez utánra a nevelés szerveitől?

7. amit most szükségesnek látunk a nevelésben és tanításban, mennyiben hiányzott eddig az iskolából?

8. e követelmények kiegészítő természetűek-e, avagy az eddigi tanulmányi anyagtól különbözők, vagy pedig azzal éppen ellentétesek?

4. csak a tanítás anyagának és módszerének a változtatását látjuk-e szükségesnek, avagy az egész nevelés szellemének kell mássá lennie?

5). melyek azok az öfök értékek, amelyeket semmiféle változás nem tehet, a mostani sem tett a nevelésben mellékessé vagy éppen feleslegessé?

Mindezekre csak akkor felelhetünk komolyan, ha megállapítjuk azt a központi gondolatot, amelynek irányításával kapkodás nélkül, nem pusztán alkalom-szerűen, hanem szervesen végezhetjük a szükségesnek felismeri újjáalakítást. Meg kell tehát állapítani a nevelés követendő új irányezsméjét s ezt össze kell vetni az eddigivel.

(Ami az új eszmét illeti, azt a nemzeti irányító eszméből kell levonni. Eddig ilyen nem volt előttünk s éppen az a nevelés egyik feladata, hogy ilyet alakítson ki az ifjúságban. E nélkül minden cselekvés bizonytalan értékű, a nemzet ereje elaprózódik. Ezutánra ennek kell elejét vennünk s ezért legelső feladatunk: a nemzet helyzetéből meghatározni a nevelés követni való vezérgondolatát. Meg kell vitatni, hogy mi lehet ez s hogy amit ilyenül elfogadunk, milyen viszonyban van az eddig érvényesülő, sokféle, csak egy-egy körben vallott irányító gondolatokkal. Meggyőződésem szerint vezető-gondolatunknak most a nemzetnevelés gondolatának kell lennie. A szó már többfelől, ellentétes oldalokról is hangzik. A fogalom következményeit azonban nem vonják le mindenütt. Most már arra van szükség, hogy meghatározzuk: miben állana a magyar nemzetnevelés? A kutatásra az irányt ma is jól mutatja a régi szó:

nemzetileg az a nevelés, amely a nemzet helyzetének és a nép jellemének megfelel (Wesselényi). Kérdés tehát: ilyen-e a inai nevelésünk?

II. *Az eddigi nevelés megvizsgálásai* Rendszeresen meg kell vizsgálnunk ezzel az irányító gondolattal valamennyi iskolánk tantervét és az utasításokat, mindenféle tankönyveket, az egész iskolaszervezetet és a köznevelésnek az iskolán kívüli levő szerveit, külön a tanító- és tanárképzés mai rendszerét s amennyire lehet, meg kell állapítani eddigi nevelésünk eredményeit. Fontos.; hogy ezt a munkái pedagógusok végezzék, tehát ne egyoldalúan politikusok vagy éppen katonák, de ne is tisztán gyakorlati érdeklődésű tanítók vagy egy-egy szaktudomány emberei.

A tantervek, utasítások és tankönyvek átvizsgálása azért szükséges, hogy vájjon kellően érvényesül-e bennök a nemzet állapota, van-e bennök a nemzeti élet irányeszméjével kapcsolatos vezetőgondolat, a jelen megértésére, önállóságra, tevékenységre akarnak-e vezetni, elősegítik-e minden polgárban a nemzeti önismeretet, számolnak-e hazai nemzetiségi viszonyainkkal, földrajzi és külpolitikai helyzetünkkel, közgazdasági és közegészségügyi állapotunkkal és feladatainkkal? E közben derül ki: mi az értéke az egyes tantárgyakra vonatkozó régibb és új követelményeknek a nevelési eszmény szempontjából; nem egyoldalúak-e a nemzet műveltjeinek a tanulmányai vagy nem felületesekek-e és nem megyünk-e túlzásba az értelmi nevelés ellen való küzdelemben? (Ez a háború kezdetén csodálatosan fellobbant.)

Az iskolaszervezet átvizsgálása azért szükséges, hogy megtudjuk, pl.: a nemzet egyes rétegeinek nevelésében, tanításában van-e összhang, hol vannak a hézagok és ellentétek: az ország területén kellően oszlanak-e el az egyes iskolafajok és az egyes vidékeken oda, illő iskolák vannak-e; az elemi és a polgári fiúiskola, meg kivált a szakiskolák (mindenik fokon) nem hagyják-e jórészt tájékoztatás nélkül növendékeiket olyasmikben, amikben a nemzet mindenik tagjának jártasnak kellene lennie (pl. a nemzet gondolkodásának fejlődése, a legújabb kor története, gazdasági földrajz stb.): a, különböző fajú iskolák (polg., gymn. keresk.) száma arányban van-e a szükségletekkel: van-e a szervezetben egység és az iskola-fentartókra, felügyeletre vonatkozó törvényes rendelkezések biztosítják-e az iskolaszervezet belső egységének kialakulását?

Az iskolán kívüli nevelés (szabadoktatás, testnevelés) ügye azért kíván átvizsgálást, mert ennek a rendszeres kiegészítés, továbbképzés, minden irányú népgondozás a feladata: gondoskodnak-e mindenütt a kellő módon arról, hogy a gyermekkorban szerzett ismeretek a felserdültekből nagyrészt ki ne vesszenek, hanem az élet szükségletei szerint tervszerűen gyarapíttassanak, hogy a nemzet életének újabb meg újabb feladatairól, a munkálkodás újabb

eszközeiről, a művelődés újabb eredményeiről mindenféle kör tájékozódhassék?

A tanító- és tanárképzés mindennél előbb való kérdés. A nemzeti jövő szempontjából ennek a megvizsgálásában az a vezető gondolat: vajjon lehet-e egész tanítóságunkban azonos nemzeti tudatosság (állami, felekezeti, nemzetiségi tanítónevelés), lehet-e a különböző fokú tanítóságban azonos pedagógiai tudatosság, igyekszik-e a képzés szervezete felismertetni a különböző iskolafokok és iskola-fajok céljának közösségét és munkájának egymásba fonódását? E kérdés fontossága szomorúan nyilvánvaló; a szakiskolák tanítóképzésére való tekintet itt különösen szükséges. Becses anyagot nyerhetünk az egész tanítórend magatartásának minden oldalú megvizsgálásából.

A nevelés eddigi eredményeit, nagyon bajos tárgyiasan állapítani meg, de keresni feltétlenül szükséges. Az itthoni élet és a tábori élet jelenségeiből egyaránt, minden előzetes elfogultság nélkül lehetne adatokat szerezni arra nézve, hogy pl. mi a különbség a gymnasium és a reáliskola volt tanítványainak, a szakiskolák és az általában művelő iskolák, állami és felekezeti, magyar és nemmagyar iskolák neveltjeinek a magatartásában (nyilatkozó érzületében, értelmi fejlettségében, ismereteiben); mennyire értik meg egymást a különböző társadalmi osztályok tagjai; jelentkeznek-e az egyes osztályok, foglalkozási körök, felekezetek, nemzetiségek tagjaiban, különböző vidékek lakóiban közös és a többitől eltérő jellemvonások; miben látszik főként hiányosság a jellem és ismeret tekintetében? stb. Természetes, hogy egy-egy ember megfigyelése igen korlátolt körű lehet és fájdalom, nagy számmal pusztultak el éppen .olyanok, akiktől ilyen irányú tájékoztatást remélhattunk. De azért nem lehet lemondanunk arról, hogy mégis csak igyekezzünk efféle kérdésekben némi felvilágosítást szerezni. A magunk közvetlen környezetének a megfigyelése legyen a kiindulás és sok adatból próbáljunk majd kellő óvatossággal eredményt levonni.

A mai nevelésnek illetően átkutatásától s a mostani helyzettel való egybevetésétől remélhetjük annak a tisztázását: milyen alakulásra van hát szükség a nevelésben? S a mostani helyzetet nemcsak a külső, az ú. n. közállapotok számbavételéből ismerjük meg; ezt kiegészíti és érthetőbbé teszi:

III. *A néplélek vizsgálása.* A nevelés sikere érdekében ugyanis ismerni kell a nevelőnek azt a lelki állapotot, melyben a növendék van. S ha most a nemzet jövőjére gondolunk és magunk előtt látjuk a kívánt, jellemes, tudatos és tevékeny magyar ember eszményialakját, ennek megközelítése érdekében lehetőén meg kell állapítani, hogy milyen lelki állapotban van az egész nép, főként az ifjúság. Eljárásunkat csak ehhez szabhatjuk okosan. Így tudhatjuk meg. harctéri és itthoni megfigyelésekből, hogy a népjellemnek mily

vonásai a legerősebbek, melyik rétegben melyik vonás kíván különösen gondozást, ápolást vagy fékezést. Ezekből lehetne a nép lelki állapotát, az eseményeknek erre tett hatását is jobban megérteni. A nép lelki állapotát (érzelmeit: reménységeit és keserűségét; gondolatait: a háborúról, a maga sorsáról való nézeteit; szándékait; a béke idejére való készülődését), a jövő alakulásának ezt a nevezetes forrását közvetlenül, teljes hitelességgel és általános érvénnyel megállapítani igen bajos. Erre való kísérletnek tekinthetjük a Gyermektanulmányi Társaság háborús adatgyűjtését és annak aar eredménye minden ilyen vállalkozásra eleve jellemző: nagyon sok a becses részlet, de országosan nem általánosítható. Azonban sok-téle ilyen adatgyűjtés mégis csak adna némely irányban használható eredményt. Így pl. az Orsz. Pedagógiai Könyvtárban össze lehetne gyűjteni a tavaly óta írt háborús dolgozatokat, minden egyes iskolából néhányat; a táborba és a táborból írt levelek (ilyen gyűjtemény van többfelé) hamisítatlanul mutatják egyének és néprétegek lelki világát és annak fokozatos alakulását; a rokkantak hazatérése alkalmat ad ezek és az itthoniak gondolkodásának egy sajátos irányban való megfigyelésére stb. Az eféle gyűjtés nyilván bizonytalan, egyenetlen értékű lenne, feldolgozása igen nehéz, az egyes vélemények pedig nagyon egyéniék. Ezért szükséges volna - e téren is lehetőén tárgyias alapot szerezni s ez lehetséges, ha megállapítjuk:

1. az iskolai írásbeli feladatok tárgyából, az iskolában és azon kívül tartott háborús előadásokból, hogy milyen tárgyú gondolkodásra indították az ifjúságot és a felnőtteket (a gondolkodás anyaga);

2. mily törekvéseket észlelünk a nép lelki irányítása tekintetében a társadalom, különböző köreiben, egyes érdekeltségek, pártok, testületek részéről (így pl.: az egyes hírlapokban található sajátosságok, főként a néplapok és ifjúsági lapok irányzata; a Hadsegélyző Bizottság. Katholikus Népszövetség, protestáns vállalatok, a Népszava-könyvkereskedés füzetei; egyes vidékeken folyó tevékenységek összehasonlítása; egyes vidéki pártkörök mostani működése) és hol, miből észlelhető valami nyom (a gondolkodás irányának, az érzelmek alakulásának szándékos befolyásolása);

3. mely hatások alatt alakult az egész nép és az egyes részek lelki élete: e célból lélektani érdeklődéssel vissza kell idéznünk a magunk környezetének elfte folyását a szarajevói gyilkosság óta: milyen volt a gyilkosság hatása, a mozgósítás, hadisegély, sebesültek hazatérése, veszteségek, rokkantak és árvák, hadi dicsőség, hadi szegény, harctéri szenvedések híre. itthoni élelmezési bajok, a munka körülményeinek változása, a felmentések, csalások, vagyonok keletkezése és pusztulása s meg annyi más hogyan érintett, az embereket és e hatásból mi maradi meg (az önkéntelenül befogadott, tervtelen. aprólékos hatások);

4. hogyan nyilvánul meg a nép érzelmi világa a háborús költészetben, főként a népköltésben, katonával okban, a ponyvairodalomban, a lapokban közölt esetekben (önkéntelen, tehát mesterkéretlen nyilatkozások).

Ezekből és hasonlókból alapot nyernénk arra, hogy legalább körvonalalaiban felismerjük azt a talajt, amelyen a nevelők már most is dolgoznak s amelynek tudatos számbavétele a növendékek lelké-híz való alkalmazkodást tenné országosan lehetővé. Ugyanezek a tanulmányok azonban kényszerítő erővel juttatnának bennünket arra a gondolatra is, hogy népünk sokkal teljesebb, mélyebb pedagógiai gondozást kíván, mint aminő eddig történt. S ebből fakadna az a másik gondolat, hogy e szerint a nevelés ügyében ma a művelődési politikai feladat a legfőbb.

IV. Művelődési politikai tanulmányok megindítása halaszthatatlanul szükséges. Csak rendszeres, megállapított terv szerint folyó tanulmányozással lehet meghatározni az ország mindenik részének műveltségi állapotát, művelődési szükségletét, az élet-körülmények nevelési követelményeit; értelmi, erkölcsi, egészség-ügyi tekintetben. Tehát alapos pedagógiai állapotrajzok (felvételek) kellenek. Ezeknek elkészítése most a megyei tanítóegyesületek országa jelentőségű Feladata, saját működésük sikere érdekében is kötelessége. Ezen az alapon lehetséges pontosan tisztázni, melyik ponton mi a tennivaló a: végre, hogy az egész köznevelés valósággal az új időhöz alkalmazva, a közös célt szolgálhassa. Ha ugyanis a nevelésben ma igazán a nemzet a központi gondolat, ha a neveléstől a nemzeti erő fokozását várjuk (és pedig az erkölcsi és anyagi erőt egyaránt), akkor nem elég kimondanunk, hogy a nevelésnek közvetlen feladata: a nemzeti tudatosság kifejtése és minden polgárban közössé tétele, hanem azzal is gondolnunk kell: hol, milyen körülmények között kell ezt a munkát folytatnunk? S ezen a ponton kétségtelen, hogy a művelődési politikai főkérdés a nevelélméletnek is legelső problémája most.

V. A nevelői elmélkedés tudományos feladatai között ugyanis a mostani korszak azt a kérdést tette legfontosabbá: mi a módja a nemzeti tudatosság kifejtésének? E kérdés megoldása párhuzamosan tartozik haladni a pedagógiai állapotrajzok készítésével és csak e két irányú kutatás eredményének egybevetéséből származhatik a cselekvés.

A nemzeti tudatosságra való nevelés kérdése több irányú fejtegetést kíván. Ez a kérdés ugyanis

1. lélektani kérdés: a tudatosság mivolta; a tudatosság és értelmi fejlettség; a tudatosság és az érzelem: az értelmi és értelmi elem kölcsönös hatása: a közös, azaz sok emberben azonos, tudatosság mibenléte; 2. erkölcsstani kérdés: a tudatosság és az akarás

(cselekvés) viszonya; 3. társadalomtani kérdés: a közös tudatosság-feltételei és akadályai a társadalom mai tagozottságában (osztálytudatosság és nemzeti tudatosság; viszonya); a különböző társadalmi osztályok tagjait, más-más érdekű embereket miként lehet azonos tudatosságra, vezetni; ez tehát egyenesen 4. politikai kérdés is: a társadalmi alakulatok meghatározó befolyása tagjaikra, felekezeti tudatosság és nemzeti tudatosság (a vallásfelekezet szerepe), nemzetiségi tudatosság és nemzeti tudatosság (a nyelv, faj szerepe); a nemzeti önismeret alkotó elemei, nemzeti tudatosság és külpolitikai tudatosság (Ausztriával való viszonyunk és a német szövetség-hatása); 5. neveléstörténeti kérdés: hogyan jelentkezett ez a gondolat eddig, tettünk-e érdekében valamit és milyen eredménnyel? Ebből kiderülhet a következő nevelés hiánya és szükséges volta:

6. oktatástani kérdés: a tanítás feladatai a közös tudatosság létesítésére; az egyes iskolafokok és fajok közös szerepe és sajátos feladatai erre nézve, mindenik csak bizonyos részét végzi a munkának ebben is; a közös, nemzeti tudatosság, mint koncentráció gondolat;

7. egészségügyi kérdés: a szellemi és testi erő viszonya; az idegzet épsege és a tisztánlátás, az erő kifejtésének testi alapjai.

A nevelői gondolkodásnak ez a nemzeti tudatosság u kényszerítő irányzója, az egyének nevelésének ez a közvetlen célja. A nevelés ugyanis nem érheti meg azzal, hogy csak kövesse az eseményeket, hanem ha valaha, hát most irányító szerepére is rá kell eszmélnie. Hosszas vajúadások után a mostani idő beláttatja, hogy az „új nevelés” központi gondolata csak a régi gondolat lehet: a nemzet. A nemzetnevelés feladata a mai helyzetben a nemzetbe való nevelés, vagyis olyan személyiségek nevelése, akik a bennük kifejlődő közös, nemzeti tudatosság által valóban egységet alkotnak és közös életcélokat szolgálnak sajátos módjukon. Így nyer határozott értelmet minden mai irányzat (állampolgári, politikai, egyéni, alkotó munkára való nevelés és a többi), valamint csak ez lehet a központja minden szervezeti reformtörekvésnek (tehát nem középiskolai, polgáriiskolai stb. reform, hanem a nemzeti köznevelés egységes újjászervezése). S ezen az úton jut a pedagógus oda, hogy a nemzeti tudatosság megteremtése érdekében rendszeres megvizsgálását kívánja ennek az öt kérdésnek is: 1. köznevelés és közigazgatás (állampolgári nevelés). 2. köznevelés és közegészségügy (a népnek egészséges életre való nevelése), 3. köznevelés és igazságszolgáltatás (jogérzék fejlesztése, a társadalmi rendre való nevelés), 4. köznevelés és közgazdaság (a vagyoni jólét tudatos munkálására, való nevelés), 5. köznevelés és hadsereg (a honvédelemre való nevelés). Csak ezeknek gondos tisztázása győző meg bennünket arról, hogy a nemzeti jövő érdekében mindenkinek akarnia és segítenie kell a maga körében a nemzeti erő feltételének, a nemzeti tudatosságnak a kifejlését.

A mai, igazán sorsdöntő korszakot megértve, a cselekvésnek még nyitva levő lehetőségeit felhasználva, általános kérdések helyett a magunk nevelési problémáival kell foglalkoznunk. Minden részletben a mai viszonyokat kell alapul vennünk. Mindent magunkra kell vonatkoztatnunk. Így alakulhat ki a magyar nevelés, amit szükségesnek érez minden gondolkodó ember, de aminek az eltervezéséhez sem elég egy ember, a megteremtéséhez természetesen még” kevésbé. Ezért szükséges immár haladéktalanul az erre irányuló munka szervezése. A nemzeti tudatosság nevelése ugyanis nem lehetséges a nevelők nemzetnevelési tudatossága nélkül. Ennek pedig olyan irodalmi feltételei vannak, amelyeket egyes emberek meg nem teremthetnek. Legelső feltétel: a magyar nevelői gondolkodás fejlődésének, valamint művelődési politikánk történetének megírása, úgy, ahogyan most lehetséges; ennek az egész tanító- és tanárkép-, zésben való felhasználása és azután gondoskodás a további kutatásról a magyar neveléstörténet egész területén. Ezt nem szabad a múltban való elmerül esnek és mellékesnek tekinteni, mert ezt a jövő követeli. Ezért nem is szabad halogatni, mert nem érünk rá. Mennél előbb kell a munkát az éppen nekünk való nevelés megállapítása céljából szervezni s tudományos feltételeinek előteremtéséről gondoskodni.

Ez a gondoskodás azonban csak egy magasabbrendű. magyar tudománypolitika részleteként volna igazán értékes. Ezen a ponton át kellene térnünk arra a kérdésre: mi következik a mai korszakból a tudományos főiskolák feladataira nézve? A nemzeti egyetem és a nemzeten felül álló tudomány viszonya, a kutató intézet és a szakszerű főiskola ellentéte, a tudományos munka irányításának a lehetősége, az egyetemek belső szervezete kerülne így szóba.) Ezeket a kérdéseket bizonyára szintén meg kell vizsgálni a nemzeti munkára való szervezkedésnek mostani korszakában, de ez bele nyúlik a művelődési politika legmélyebb kérdéseibe és a nevelési tennivalók eme felsorolásán túl esik.

A háború és a nevelés kérdése ezek szerint teljesen egy azzal: miként lehet biztosítani a nemzeti feladatok elvégzését. S ezért reméljük, hogy az iskola ügyét már senki sem tekinti valami mellékes üggynek.

*

Ehhez az előterjesztéshez csatlakoztak a következő javaslatok: 1. Intézzon a M. P. T. szöveget az egész tanítósághoz s abban fejtse ki azokat a gondolatokat, amelyek szerint a nemzet mostani állapotában valamennyi iskolában és az iskolán kívül is a nevelésnek folytania kell. E szöveg célja: a vallás- és közokt. minisztérium és a főváros tanügyi osztálya részéről kiadott ily értelmű rende-

tek szellemében az egész hazai köznevelésnek” a mai feladatokra való figyelmeztetése és közös munkára való irányítása.¹⁾

2. Felterjesztésben javasolja a Társahág a vallás- és közokt. miniszter úrnak a háborúval kapcsolatos, rendszeies tanítáéok elrendelését kivétel nélkül minden iskola, számára; ezek sikere érdekében az irodalom már-megjelent termékeinek a elhasználásával állítson össze vezérfonalat.²⁾

(3. indítsa meg a Társaság a nemzet inai helyzetének megfelelő s a jövőre néző, magyar nevelés kialakítása érdekében szükséges tanulmányokat, egyelőre azzal, hogy tagjai közül bizottságot -jelöl ki a tervezet elkészítésére s elhatározza, hogy ezt a tervezetet megvitatja és a megvalósításon való együtt munkálkodásra érintkezést keres az illető (tudományos és tanügyi) testületekkel.

¹⁾ *A nemzet nevelőihez* c. 1. a Magyar Paedagogia 1915. évf.-ban.

²⁾ V. ö.: *A világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára.* Szerk. Imre Sándor. Bpest, Franklin-T., II, kiadása 1918

Társadalmi jogalkotás és nevelésügy.

Előadás a Társadalmi Jogalkotás Orsz. Szövetsége nyilvános ülésén 1917. márc.¹⁾

A nevelés csak annyiban éri el célját,
amennyiben az élet viszonyainak meg-
felel. Eötvös.

I. A *társadalmi jogalkotásnak* az az alap gondolata, hogy a társadalom életét szabályozó törvények valóban a társadalom életéből nőjjenek ki.

Ez a minden téren természetes követelmény a nevelés ügyében magából a nevelés mivoltából következik. A nevelés ugyanis mindig a jövőndőt készíti elő, néha tudatosan, sokszor önkéntelenül. Akik ebbe a munkába igazán belegondoltak, azok soha sem elégedtek meg azzal, hogy egyszerűen tovább adják a már kialakult ismereteket és fentartsák az éppen meglévő műveltségi állapotokat, hanem a nevelés eredményeként azt várták, hogy az egyén és a közösség a művelődés útján feljebb emelkedjék; nem is csak várták, hanem ezzel a határozott céllal dolgoztak, mert a tudatos nevelés éppen ezt az emelkedést akarja előmozdítani. E végre a nevelőnek keresnie kell a munkája legjobb módját, a siker lehető biztosítékait. E keresés juttatta az elmélkedőket már az ókorban az egyéniség jelentőségének felismerésére; azóta soha sem szűnt meg az a követelés, hogy a nevelés egyénies legyen. Akik pedig a nevelésnek az egyénen túl terjedő hatásával is törődnek, mert a nevelésben a közösség (emberiség, társadalom) életének a jelenségét látják: s a nevelés és a közösség viszonyát tartják egyik «alapvető kérdésnek (szociális pedagógia): azoknak is el kellett jutniok ahhoz a bizonyossághoz, hogy a nevelés csak akkor töltheti be feladatát — Széchenyi szavaival: az emberi nem szebbítését, azaz tökéletesítését, — ha az egyetemes közösségnek egyes, határozott, egyéni alakulataihoz gondosan alkalmazkodik (nemzetnevelés). Az egyéniesítésnek ez a követelménye idézett elő széleskörű lélektani kutatásokat (gyermeklélektan, az ifjúkorra vonatkozó kutatások, az egyéni különbségek lélektana):

¹⁾ Társadalom és Jogalkotás. A Társadalmi Jogalkotás Orsz. Szövetsége munkálatai I. c. füzetből (Bp. 1917., Eggenberger.)

ismernünk keil azt, amit levesztem akarunk. Az egyén fejlődését, csak akkor segíthetjük az előttünk levő cél felé, ha ismerjük az állapotát s ahhoz szabjuk a lépéseinket; ez magában a sikernek nem biztosítéka ugyan, de olyan feltétele, amely nélkül a többi — sok — feltétel hiába volna meg. így van ez a nemzeti egyéniség nevelésével is; a nevelő szeme előtt ott lehet a cél: az eszményi társadalom, azaz a kifejlett személyiségekből álló, teljesen kifejlett nemzet, de ezt a célt soha sem közelíthetjük meg, ha az embereket és a viszonyokat nem olyanoknak nézzük, amilyenek. Ebből következik, hogy a nevelésnek mindenkor a jelen állapotához kell illeszkednie: tehát a nevelés ügyének intézésében mindig az tartoznék megszabni az irányt: mi a szükséglet?

Az emberek és a viszonyok azonban folytonosan változnak s ezzel együtt a nevelési szükségletek, is módosulnak. Ezeket tehát nem lehet egyszersmindenkorra megállapítani, sőt még csak huzamos időre sem. Az alakulás szakadatlan; ha azt akarjuk, hogy nem pusztán változás, hanem folytonos emelkedés legyen, akkor ettől az alakulástól a nevelésnek nem szabad elmaradnia, a megállapítható változásokra a megfelelő nevelési intézkedéseknek nyomban következniök kell. Annál inkább, mert ezeket a változásokat bizonyos részben maga a nevelés idézi elő s ha mégis megengedjük, hogy ez a fejlődésnek már túlhaladott fokán ni áradjon, akkor a nevelés π haladás segítése helyett önkéntelenül, de szükségképpen kerékkötővé válik, fejlesztés helyett legfeljebb a régiek őrzésében merül ki s egy idő múlva csodálkozva nézheti iaz újniak erőszakos előnyomulását. Egyéneknek és a közösségnek, a., nemzetnek pedig az volna az érdeke, hogy semmi erőszakos változtatásra ne legyen szükség, ezért a nevelésnek az a kötelessége, hogy a viszonyok folytonos változásával párhuzamosain folytonosan újjáalakuljon, a gyakorlati szükségletek szerint a részletekben fokozatosan megújuljon. Ezt a követelményt fejezte ki Eötvös akként, hogy „nevelési törvény nem lehet soha más, mint ideiglenes.” (Beszédék II. 281—2.)

És hozzá tehetjük: nemcsak a törvény nem lehet állandó, de egyáltalában igen bajos a nevelés ügyében egyetemes érvényű, mindenütt egyaránt üdvös rendelkezéseket tenni, mert a nemzet részeinek a fejlettsége soha sem azonos, a fejlődés nem egyenletes, azaz egy-egy nagyobb körben nem egyszerre és nem ugyanabban a részletben nyilvánul. A nevelésnek az a fokozatos megújulása, az új helyzethez való állandó alkalmazkodása tehát rendkívüli változtatóságot jelent s az intézők részéről nagy éberséget követel. Ez a követelmény nem is teljesíthető másként; csupán akkor, ha az ország mindenik pontján, a nemzet mindenik részében ott ismerős emberek állandóan végzik a megfigyeléseket, gondosan gyűjtött adatok szolgálnak alapjául az újabb meg újabb megállapításoknak és ekként az adott viszonyokhoz, meg a fejlődés így felismert irányához al-

kalmazott intézkedéseknek. Csak ezen a módon szűnhetik meg az az ezeréves és jórészt igaz panasz, hogy az iskola, az élettől idegen.

II. Ez az egész eddigi gondolatmenet, íme, a hozzáértő számára nem tartalmaz semmi újat s magában nem indokolja, hogy ezt a határozottan nevelésügyi szemlélődést., anyaggyűjtést miért nem végzik el a tisztán nevelésügyi társaságok vagy éppen maga a közoktatásügyi minisztérium, miért kelljen ezt a munkát a „társadalmi jogalkotás” általános mozgalmához kapcsolni.

Erre a kérdésre most könnyebb elfogadható feleletet adni, mint a háború előtt lett volna. Eddig nagyon elkülönülten állottak egymás mellett az egyes munkakörök s egészen földre esett az útból, mint vajlami alsó rendű munka, a nevelés. Most nyilvánvaló, hogy a nemzet életének valamennyi mozzanata kapcsolatos a többivel, így semmi sem nézhető magában és nem hagyható ki a számításból. A nevelés ügyet egyre többen látják ma. abban a tágabb keretben, amelybe tartozik: az egyetemes művelődési politika nemcsak a nevelésügyet foglalja, magában, aminthogy a nevelés sem csupán a iskola dolga. Ezért, ha valóban a mai viszonyoknak megfelelő nevelésre törekszünk, ennek előkészítésére nem elég a hivatásos nevelők munkája. Ahogyan a közgazdaság kérdései ma a legelvonultabb tudóst is érintik és érdeklí, ment látja, hogy az közügy, azaz mindnyájunk ügye, éppen úgy kellene a nevelés közügy voltát is átértenie s intézése iránt érdeklődnie mindenkinek, aki a nemzet sorsával törődik.

Ezt az értésen alapuló érdeklődést nagyon óhajtani kell, mert a nevelési szükségleteket nem egyedül a nevelők látják, sőt a szükségletek nagy részét ezek nem is látják. Az elmélet embere néha azért nem, mert elvi magaslatán az élet gyakorlati követelményeivel nem gondol; máskor azért nem, mert látását esetleg egyoldalú álláspontja irányítja vagy .színezi. A gyakorlati nevelő meg igen sokszor azért nem veszi észre az új szükségleteket, mivel a z iskolai munka és életének egyéb körülményei a látókörét megsűkítik; meg azért sein, mert jórészt az ő munkájának a minőségéről van szó, hiszen ez a szemlélődés a szükségletek és a teljesítmények állandó egybevetéséből” áll, már pedig igen kevés ember tud elfogulatlanul ítélni, mihelyt őt is közvetlenül érintő kérdés merül fel. A helyes Ítéleshez minden oldalról való szemlélés kell; közdologban erre sem egyetlen ember, sem sok, de egyféle ember nem való; a munka jóságát nemcsak a munkás ítélni meg, hanem szava van ahhoz mindenkinek, akit az eredmény érint. A nevelési szükségleteket csak akkor állapíthatjuk meg lehetőén pontosan, ha összevesszük mindazt, amit a maguk nézőpontjából az elmélkedő és a gyakorlati nevelők, meg az orvosok, ügyvédek, bírák, a sokféle tisztviselő, gazdák, technikusok, művészek, kereskedők, iparosok stb. stb. magukon és másokon észleltek, saját működésök terén megfigyeltek. Az eredményt bizo-

nyara csak az szűrheti le, akinek átfogó tekintete van s aki mindezek adatait határozott szempontból mérlegelni tudja. De kellő anyagot szerezni csak sokféle ember együttes munkájával lehet.

S erre az együttes munkám az újabb időben erősödött is a reménység. Azt tapasztaljuk, hogy a nevelés ügye iránt különböző, nem pedagógiai okokból egyre szélesebb körű, érdeklődés támad, libben felettébb örvedetes, hogy jóformán mindenféle foglalkozású emberek, ha a mai viszonyokon változtatni kívannak, az észlelt bajok mélyére nézve az embereket szeretnék megváltoztatni s az új nemzedék gondozásában, vagyis a nevelésben keresik a gyökeres orvoslást, Így van ma komoly érdeklődés a nevelés iránt a mindendi-rendű tanítókon és a papságon kívül számos katonában, közgazdában, orvosban, jogászbán, művészbán, kereskedőben, gyárosban és masokbaaii, éppen nem utolsó sorban az egyszerű sorsú iparosokban, gazdálkodókban, munkásokban is, akik saját életükön tapasztalják a nevelés minőségének a hatását. Ez az érdeklődés hát valóban örvedetes. De nem kevésbé nyugtalanító az a tapasztalat, hogy ha vannak is tiszteletre késztető kivételek, jóformán mindig csak egyoldalú tekintetek érvényesülnek, egyetemes, művelődési szempontok kevésbé. Ezért ma nagyobbreszt ellentétes szempontjaik miatt csak éleikkel érintkeznek a neveléssel törődő és foglalkozó, különböző körök (a katonai, művészeti, gazdasági stb. nevelés, gyermekvédelem emberei, fiatakkor inak bírósága), mind támadja az iskolát a maga különleges, álláspontjáról. Természetes, hiszen nem egyetemes szemlélet, hanem szűk, egyoldalú tekintet az irányadó. Pusztán személyes hajlandóság visz arra felelőtlenül egyeseket, hogy a másik terület iránt is érdeklődjének, egymás munkáját figyeljék, tapasztalataikat összesítsák; így aztán a nevelés ügyében valami belső egységről, egyöntetű munkáról, kölcsönös segítsérről és kiegészítésről szó sem lehet.

Annál kevésbbé. mert még a hivatásos nevelőket is vastag falak választják el egymástól, s a nevelés: ügye a közoktatásügyi minisztérium különböző ügyosztályaiban, meg a különböző minisztériumokban minidig csak mint résziét szerepel; az egész nevelés-ügynek egyetemes összefoglalására nincsen szervünk! Ezért nem is lehet másként, csak úgy. hogy mindenféle nevelésügyi intézkedés részleges megfigyelésből ered és részleges célzatú: jó, ha a különböző intézők nem egymás ellen dolgoznak.

Ez az állapot különösen azért szomorú és veszedelmes, mert ott, ahol a művelődés ügyéhek minden kérdését a legmagasabb nézőpontokból kellene tárgyalni, ahol lehetne a részek között összehangzást teremteni, ahol mindenféle szükséglet szóhoz juthatnia és érvényesülhetne: az országgyűlésen egyetlen ügygel sem törődnek olyan kevésbé, mint a művelődés ügyével. Nem tehetnek róla, nem tudnak hozzá. s az a kevés, aki tud és szokott is a művelődés ügyében szót

emelni, még annyit sem ér el, hogy a topok tudósításában eféle is benne legyen.

Mindez bizonyára eléggé megokolja, hogy szükség van olyan társulásra, amelyben az életet különböző oldalairól szemlélő, a viszonyokat ismerő vagy megismerni törekvő emberek a művelődés kérdéseivel is foglalkozzanak. Nekünk, nevelőknek, ha hivatásunkat teljesen be akarjuk tölteni, a nevelés jobb rendjének a kialakítása érdekében, szükségünk van mindazok támogatására, tájékoztató és segítő, együttes munkájára, akik a nevelés erejét felismerték s a saját területükön az eddiginél jobban érvényesíteni szeretnék. Hiszen a területek érintkezése kölcsönös és minden, szélesebb körű kérdés átnyúlik másik területre is. Ennek igazolására elegendő egyetlen példa. Ma azt kívánjuk, hogy az új nemzedék erős testű, mindenképpen egészséges legyen. Ez nem érhető el magával az iskolai testgyakorlással, sőt a még olyan bőven folytatott testi neveléssel sem, mert egész sereg egyéb feltétele van: a szülők testi minősége, a táplálkozás, a lakáviszonyok, az életmód, a szülők vagyoni és értelmi állapota; itt tehát a nevelés egyik részletkérdése nemcsak a közművelődés általános kérdésével van kapcsolatban, hanem a házasságkötés szabályozása, a közegészségügy, közlelémezési, építészeti, közrend, erkölcsrendészet, a gyermekmunka kérdéseivel, az egész társadalmi politikával szorosan érintkezik. S számos más példa igazolhatja, hogy egy-egy kisebb ügynek is mennyi oldala van és milyen különböző tekintetekre van szükség a helyes megítélés és helyes elintézés céljából. Ez az oka annak a meggyőződésnek, hogy nemcsak általában a művelődés, hanem a szorosabban értett nevelés ügyének törvényes elrendezésében is különféle szakértők és mindenféle nyílt szemű ember együttes munkálkodása csak a közügy kárával mellőzhető.

Különösen ma. A nevelésünk nem maradhat olyan, amilyen eddig volt, mert az élet más. Azt azonban, hogy a nevelés milyen legyen, hol és mátk kell módosítanunk, újjá vagy egészen újonnan szerveznünk, azt senki egymaga meg nem mondhatja, ki nem okoskodhatja. A mai szükségleteket minden irányban kielégítő, az élet viszonyainak megfelelő, tehát a fejlődést segítő nevelést nem lehet másként megteremtetni, csak úgy, ha magát a közönséget is bevonjuk a szükségletek megállapításába. (Nem tudom, volt-e már valaha ekkora szükség arra, hogy a nemzet bízzék az életét szabályozó törvények, az életét irányító intézmények jószágában? Azt azonban tudom, hogy a nevelés terén ez a bizalom teljesen hiányzik, pedig a nevelés sikerének a bizalom volna egyik feltétele. S el kell ismernünk, hogy ez a bizalmatlanság jogos is: eddig va, közönségnek nem volt szava abban, hogy az iskola, a nevelés milyen legyen, Véleménye volt, ez a vélemény meg is szólalt, de nem érvényesült. Az iskolai reformtörekvések története azt bizonyítja, hogy még a gyakorlott nevelők

véleménye is alig-alig hatott a nevelés alakítására. Ezért ismétlődnek aztán az újító törekvések, újra meg újra, évtizedeken át jóformán azonosan. És ezért nem lehet benn az iskolában nyugodt, békés a munka-, mert a mindenrendű tanítótság nagy részében nincs meg az a meggyőződés, hogy a mai szervezetben igazán jó munkát végezhet. A nevelés ügyében tehát, ami nem az iskola, hanem a nemzet ügye, nem a nevelők, hanem mindnyájunk érdeke, valóban törekednünk kell arra, hogy közvéleményt teremtsünk s a tennivalókat sok oldalú, közös vizsgálódásból vonjuk le.

III. Ha most már határozottan meg akarom jelölni, amit ezen a területen a Társadalmi Jogalkotás Szövetsége feladatának láttok s amit tőle remélek, röviden azt mondhatom, hogy elő kell készítenie olyan köznevelésii törvényt, amely egységesen, azaz egyöntetűen együvé foglalja mindazt, ami inast a gyermekekre, ifjúságra, a szellemi művelődésre vonatkozóan sok, külön-külön törvényben van, avagy törvényesen szabályozva sincs. Tehát itt együtt kellene lennie az anya- és csecsemővédelem, gyermekvédelem, kisdédóvó intézetek, az általánosan művelő iskolák és szakiskolák a testnevelés, katonai nevelés, gyermekmunkások, fiatalokú bűnösök s a pártfogó intézmények, fogyatékos érzékszervűek és gyengeelműek kérdésének, valamint az iskolákon kívüli oktatás (szabadoktatás), közkönyvtárak, közművelődési egyesületek s általában a népművelés mindennemű kérdésének. Ez a nem teljes felsorolás is mutatja, hogy ez a terület rendkívül széles, ilyen törvénynek az előkészítése tehát nem csekély munka s hogy itt nem egyszerűen arról van szó, amit rendszeren közoktatásügynek szoktak mondani. Ez csak minit részlet, ámbár középponti részlet, foglalna helyet az egyetemes köznevelési törvényben, amely a nemzet ifjú sarjadékainak az életét, testi és szellemi kifejlődését, minden irányú védelmét, a nemzeti élet művelődési követelményeinek kielégítését és a felnőttek állandó továbbművelését akarja eszközöltetni. Világos, hogy éppen a felettebb szétágazó szükségletek követelők a nemzet minden rétegének nemcsak megfigyelését, de meghallgatását is; enélkül lehet a törvény nagyon jóindulatú, még teljesen rendszeres is, az élethez való simulása még sem volna biztosítva.

Ebben a törvényben., tehát már az előkészítésében is, fontos az az alapelv, hogy mivel a nevelésnek állandóan a fejlődést kell segítenie, a törvény csak a kereteket, elveket állapítsa meg s hagyja szabadon az utat a részletekben való folytonos megújulásra. Csak így lehetséges a szükségletekhez való újabb meg újabb alkalmazkodás és ekkor a törvény nem lesz akadálya a kívánatos, sőt sürgető szervezeti újításoknak: vagy pótlásoknak, mini sokszor ma, Azaz a törvény ne merevséget teremtsen, hanem a fejlődés szabadságát biztosítsa.

Ha a Szövetség a törvény előkészítését kellő gonddal végzi, eközben tisztázza azt a kérdést, vajjon nem veszedelmes-e a nevelés ügyében minden, általánosítás, és egyformásítás, nem akkor töltik-e be a művelődés intézményei, a nevelésre vonatkozó mindenemű rendői kezesek a feladatukat, ha az ország mindenik vidékén, a lakosság mindenik részében a különleges viszonyokat tartják szemmel? Ez ugyan voltaképen nem is vitás kérdés, de sokszor elvétjük a helyes utat. Azért szükséges elterjednie annak a felfogásnak, hogy miként a köznevelési törvénynek, magának a nemzet nevelésének is egységesnek kell lennie, de a nevelés egysége nem egyformaság, hanem egyöntetűség; nem a, részek sajátosságait akarja eltüntetni, hanem a változatosságban az egybehangzást kívánja létrehozni, a sokféleségei igyekszik közös munkára egyesíteni.

Ennek a módját csak úgy találhatjuk meg végre, ha alaposan elkészítjük az egyes vidékeknek, a lakosság egyes részeinek nevelésügyi állapotrajzát, vagyis az egyes vidékek közállapotait, társadalmi osztályok közviszonyait abból a szempontból figyeljük meg: miféle sajátos körülmények között folyik ott a szellemi és anyagi művelődés, mik. ott a nevelés sajátos feladatai a nemzeti élet egyetemes érdekében?

Ezt a munkát — egy-két egészen apró próbálkozást nem számítva — tudtommal senki sem végzi. Pedig immár elodázhatatlanul szükséges; most a háború okozta viszonyok között egyenesen égetőnek mondhatjuk. Fontosságát néhány, részletesen ki nem fejtett példán mutatom be.

Kezdem azon, ami egész beszédem alapja, hogy a nevelés tennivalói azon fordulnak meg: milyenek az emberek. Erről nem leket általános érvényű képet rajzolni, mert vagyoni helyzet, társadalmi osztály, felekezeti és más tényezők nagy és sokféle különbséget okoznak az értelmi, erkölcsi, egészségügyi fejlettség és a fejlődési lehetőségek tekintetében. A háború nagy mértékben alakított és még mindig alakít bennünket, de korántsem egyformán. A nemzetnek valamennyi tagja teljes kifejlődésére van szüksége, a művelődés szervezésének erre kell törekednie, lehetetlen tehát evégre mindenütt és mindenkire nézve azonos intézkedéseket tenni.

Ma sokszor emlegetik, még az országgyűlésen is szóba került már, hogy a nemzet tagjaiban nem egyforma az állam iránt való érzés és a nemzeti együttérzés: sürgetik a kellő nevelést állampolgári nevelés, nemzeti tudatosságra való nevelés). De egészen meddő dolog lenne valami általános intézkedést tenni, hiszen nyilvánvaló, hogy — újból ezt említem — ily nevelés iránt, nagyon különböző a fogékonyság a társadalmi, felekezeti, nemzetiségi, műveltségi különbségek szerint a háborúban részünké vált sors és a most szerzett tapasztalatok a mindig meglevő különbségeket még tetemesen

meg is növelték s a közös célra való eljuttatásnak nem lehet mindenre nézve azonos a módja, tehát a szabályozása sem.

Arra, hogy vajjon az országban hol, milyen iskola kell, nem mond eleget az országos statisztika az iskolák számáról, a közműveltségről, mert csak a hely és a vidék sajátos viszonyai, döntik el, hogy a lakosság összetétele, a társadalmi viszonyok észlelhető alakulása, az ottani élet gyakorlati követelményei miatt melyik iskolafaj (tudományos középiskola. Szakiskola, polgár iskola stb.) szolgálná ott a nemzeti művelődés fejlődését.

Erre nézve szükséges tisztában lenni az egyes művelő intézmények értékével s evégre kell figyelni az eredményeket: miként alakul valamely vidék élete az oltani nevelés hálása, alatt; ebből következik az újabb intézkedések iránya.

A klasszikus és reális tanulmányok művelő erejéről (a gimnázium és reáliskola régi versengéséről) nem gyűléseken és íróasztalok mellett lehet igazán dönteni. Hanem az életet kell nézni: milyen emberek, milyen polgárok az egyiknek és a másiknak a neveltjei, lehet-e köztök egyik vagy a másik iskolafaj javára vagy hátrányára határozott különbség-eket tenni s ha lehet, miben?

Mai életünknek legnagyobb kérdései között ott van a többtermelés. Jellemző, hogy különösen η termelés szakemberei, hangoztatják, mily nagy szerepe volna ebben nevelésünk átalakításának. Remélhetőleg készülnek is az illetékes helyeken a megfelelő tervek erre nézve. De kétségtelen, hogy ezek megint csak akkor lesznek célravezetők, ha mindenik vidékhez teljesen alkalmazkodnak, megállapítva, hogy melyik helyen mire, milyen fajta munkára lehet és kell ránevelni az embereket, melyik munkakörben az embereknek miféle fogyatkozásai miatt nem lehet eleget termelni. Így nemcsak a termelő -munka jó végzésének a feltételeit, hanem a többtermelés állandó biztosíthatóságának a feltételeit, egész közgondolkodásunk reformját is létre hozhatnák, így p. o. nem elégednénk meg; azzal, hogy az Alföldön mezőgazdasági nevelést szervezzünk hanem arra is gondolnánk, hogy ott a nép hány hónapot tölt dolog nélkül, mikor nincs mezei munka, ott mennyi erő és idővész kárba.

E féle kérdéseket bőven lehetne még említenem, de csak egyet hozok még fel: a nőnevelésnek most oly nagy kérdését. Kétségtelen, hogy ezen a téren nagy kötelességeink vannak, de ezeket nem lehet sem pusztán elvi alapokon, sem érzelmi alapokon jól elvégezni hanem csak az életviszonyok parancsa, szerint. Tehát megint csak széleskörű szemlélődés és mérlegelés döntheti el mindazokat, a részletpéldákat, amelyek itt felmerülnek. Nem kell részleteznem, hogy ebben az ügyben a háború tapasztalatai, de a most felmerült szükségletek is képtelenségé teszik, hogy a háború előtti, sokszor bizonytalan, gyakran értetlen állásponton maradjunk. A nőnevelés

nek mindenik társadalmi osztályra nézve külön is nagy kérdései éleződnek most ki; ezeket csak a társadalmi viszonyok részletes megállapítása után lehet jól megoldani.

S ha még ehhez hozzáteszem, hogy a nőnevelésnek okos, az élethez alkalmazkodó szervezése, meg az egész nevelés gondos rendezése elejét vehetné bizonyos foglalkozási ágakban a munkaerők túlságos bőségének, másult a hiányának, vagyis a társadalmi bajok egyik nevezetes forrásának, azt hiszem, nem kell folytatnom annak az igazolását, hogy valóban nemzeti életünk követelménye: megállapítani az egyes vidékeink, társadalmi, osztályaink műveltségi állapotát, művelődési szükségletét, az életkörülmények nevelési követelményeit érteni; erkölcsi, egészségügyi tekintetben, a munkára való képesség, összetartozás, közös munka, szóval az egyének és a nemzet java érdekében.

Ezek a megállapítások (állapotrajzok) első sorban feltárnák az óhajtott egységes köznevelési törvény szükséges alapjait, a törvényt tehát életrevalóvá tennék; mivel pedig éppen az alakulás folytonossága, miatt az ilyen szemlélődésnek állandóan folyónia vagy legalább is sűrűn ismétlődnie szükséges: meg lehet látni a mai és ezutáni rendelkezések hatását (nem az országos statisztikából, hanem a részleteknek egyenként való megfigyeléséből, pl. mi lesz a hatása természetesen Künszentmiklós népére annak, hogy ott főgimnáziumot csináltak); ezen az úton igazán folyamatossá válhatnak a részletekben való, csaknem észrevétlen megújulás és elejébe vétetnek a művelődés fejlődésében a megakadásnak, tehát a rázkódással járó továbbindulásnak.

De nem csupán a törvényalkotás és a legfőbb fokon való rendelkezések, hanem a szervezetnek, mindenik részében folyó élet nyerne ezekkel a rendszeresen folytatott tanulmányokkal. Ezekből ugyanis kiderülnie, hogy a nemzeti élet valamennyi szükségletét milyen köznevelési szervezet elégíthetnie ki, azaz milyen kapcsolatba kellene hozni egymással a köznevelés különböző szerveit (iskolák és egyéb intézmények); e nagyszervezeten belül milyen, iskolaszervezet volna, jó, azaz milyen iskolafajok és mily tagozással tudnák az egész nemzetet mai helyzetének megfelelően előbbre vinni; miféle ismeretek hiányosak ma közöttünk, tehát milyen irányban kellene alakítani a tanulmányi rendet; s milyen nevelésre, az erkölcsi felfogásnak, a közszellemnek minő alakulására van szükségünk. A szóban levő munkálkodás tehát nem csupán a törvényhozás munkájának, hanem a törvényes alapon kormányzó minisztériumnak, a tanterveket és utasításokat készítő Országos Közoktatási Tanácsnak, a felügyelet szerveinek és minden egyes nevelőnek tájékoztató anyagot szolgáltatna. Ekként; közelebb jutnánk ahhoz is, ami ma szintén nines, hogy egy-egy nagy ügy sokféle

szervének a mimikájában belső egység alakuljon, közös tudatosság a sajátos részlet-feladatok teljesítésében.

Minthogy pedig ezt a vázolt munkát csak sok ember együtt végezhetné el, azért ezek a megfigyelések, feldolgozások, megvitatások azt is előidézhetnék, hogy az egyes iskoláknak ma külön-külön nézett kérdései a tanító céhen belül a nevelés egyetemes kérdésévé forrjanak össze; a nevelés ügye pedig az iskola, emberein túl is közügynek tekintessék és végre kialakuljon a mi helyzetünkhöz alkalmazott, nekünk való, a mi jövőnket szolgáló, azaz magyar nevelés.¹⁾

Ezen már régen ábrándozunk. Ha, most ez a tervezett közös munka, sok és sokféle embernek e munkára való egyesítése sikerül, akkor a nevelés, az egész közművelődés betöltheti végre a maga részét abban a feladatban, amit az orvos, jogász, művész, technikus. és minden jót akaró ember maga előtt lát, hogy ezen a mi földünkön. egészségesebb, munkásabb, szebb és nemesebb legyen az élet.

¹⁾ Az itt érintett kérdésekre s az egész álláspontra nézve I. *Nemzetnevelés*. Jegyzetek a magyar művelődési politikához (Bpest, 1912, Benkő Gy.), meg e kötetben *A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység* c. munkáimat. Ezekben szó van több ide tartozó, de most nem is érintett kérdéstről, így pl. a szakembereknek a kormányzatban- és törvényhozásban való érvényesüléséről, a magyar nevelés, kialakítása érdekében szükséges irodalmi feladatokról stb.

A többtermelés pedagógiai követelményei és a nemzetnevelés.¹⁾

1. Az eddig meghallgatott előadásokhoz az enyém nem mint külön előadás. hanem csak mint hozzászólás csatlakozik. Czettel Jenő bevezető fejtegetései arról szóltak, hogy a nemzet fennmaradása. és megerősödése érdekében milyen szükséges a mezőgazdaságban többet termelnünk s hogy ennek milyen nevezetes feltétele a nép műveltségének fokozása. A többi előadó pedig azt mutatta meg egy-egy külön oldalról: mit tehet ennek érdekében a tanítóképzés. Nem lehet semmi félreértés mindeme tárgyalások célja felől: nem arról van itt szó, hogy a tanítók magok termeljenek az anya-földön többet, hanem arra gondolunk mindnyájan, hogy a tanítók nevelő munkájának az eredményeként remélünk olyan embereket, akik majd többet tudnak termelni. Így fogva fel az egész tanácskozást: azt látom feladatommak, hogy a köznevelés szempontjából világítsam meg a többtermelési törekvések jogosultságát és jelentőségét.

2. A többtermelésnek ugyanis nemcsak közgazdasági és általános, szociális politikai feltételei vannak, amikhez mint nevelők mi nem is igen szóibálunk. hanem egyéni feltételei is, amelyeknek teljesítéséig nekünk kell gondolkoznunk. A többtermelésre való törekvés lény egében véve a nemzeti munka eredményének és a dolgozás módjának a megváltoztatására való törekvés. A nevelők számára az a kérdés: milyen emberektől várhatjuk, hogy majd többet termelnek s mi a tennivaló ilyen emberek nevelése céljából?

Erre a kérdésre egészen általános érvényű feleletet adhatunk. Mindenféle munka érdekében bizonyos irányú tudásnak, az illető munkára való képességnek és a munka elvégzésére való készségnek kell az egyénekben megtennie.

a) A tudásnak az alapja az ismeretszerzés, a gondolkodásnak határozott irányba való terelése, abban az irányban lehető elmélyítése és ezzel a folytonos haladásnak, az ismeretek folytonos bőví-

¹⁾ A Tanítóképzőintézeti Tanárok Orsz. Egyesülete 1917. évi közgyűlésén a többtermelés és a tanítóképzés viszonyát tárgyalta. Az erről szóló előadások sorát zárta be az itt közölt fejtegetés. V. ö. Magyar Tanítóképző 1917. évf.

lésének a megindítása. Evégre szükséges, hogy annak az iskolának, amelyben az illető fajta munkára az emberek előkészülnek, egész-tanulmányi rendje (az u. n. tananyagának a kiválasztása és az egyes osztály okban való elosztása) ezt a célt tudatosan szolgálja. Minden embernek ismernie kell élete munkájának a célját, körülményeit, eszközeit, a végzendő munka jóságának feltételeit, a siker biztosításának és fokozásának a módjait. S mivel mindeme ismeretek annál értékesebbek, minél mély ebben gyökereznek, minél szorosabb kapcsolatban vannak az ismeretek részletei egymással, azért nem szabad az ilyen valóban az életre való ismeretek megszerzését a-véletlenre bízni, hanem gondoskodni kell arról, hogy már az iskola módját, nyújtson mindannak a megismerésére, ami a mindig jobb munkára, való törekvésnek, az ezen való gondolkodásnak alapja lehet, ami nélkül legfeljebb jámbor óhajlás lehet az emberben a több és jobb után, de nem tudhatja., merre lépjen, mihez fogjon.

b) Maga az ismeretek birtoka, a tudás azonban nem elegendő. Együtt kell ezzel járnia, a képességnek is. Azaz nem elég azt tudnia: mit kell és hogyan lehet csinálni, miféle eszközökkel lehet az elődők munkájánál többet és jobbait végeznie s honnan lehet az eszközöket megszereznie. Az ilyen tudás magában véve egészen termé-, kétlen, holt töke. Ezt a tökélet forgatni kell: tudni kell dolgozni, a munkát elvégezni, az eszközöket használni. Erre pedig nem a pusztá magyarázás vagy könyvből: tanítás, hanem csupán a gyakorlás útján juthat el mindenki. Dolgozni csak az tanul meg, aki valóban állandóan, rendszeresen foglalkozik valamivel és valamely munkában az lehet jó munkássá, aki éppen azt gyakorolta. Ezért szükséges, hogy az iskolai tanítás módja, az iskola belső élete erre a dolgozásra, gyakorlás útján való ismeretszerzésre és a tanultak be-gyakorlására adjon kellő (jó és elég) alkalmat.

c) Ez a két munka: tanulás és testi foglalkozás, ismeretszerzés és gyakorlás egybefonódik, tudás és képesség okos módszerű iskolában együtt fejlődik. És fejlődik velők együtt mindenféle jó munkának harmadik feltétele is. az erkölcsi feltétel: az illető munkára való *lelki* készség. Hiába tudóin, hogy mit lehet és hogyan lehet csinálni, ha, nem akarom csinálni, ha nincs bennem az a benső ösztönzés, amely nyugodni nem enged, hanem mindig cselekvésre es pedig mindig értékesebb cselekvésre serkent; ha tehát nincs magas és szigorú mértékem önmagam megítélésére, nem látom magam, és a köz javának egymástól való függését és így nincs a munkában vezető szempontom. Ez talán általános okoskodásnak, tetszhetik. E közeli példa mutatja., hogy nem az, hanem nagyon is gyakorlati vonatkozású beszéd. Ha ugyanis valamire, hát éppen a több termelésre nem lehet kényszeríteni senkit, aki csak magára gondol és nem kivan többet, csak amennyi neki elég. A háború folyamán sok-szor hallhattunk afélet, hogy „annyi terem, amennyi a házhoz kell

s a többiért nem verjük a fejünket! Ugyanebből a példából látszik, hogy a több munkára való készség fogyatékoságának a műveltség hiányossága, a látókör Szüksége milyen nagy oka: a z ilyen emberek nem látják, hogy az egyéni munka mennyiségének, jóságának és folytonos javulásának általános, nemzeti és emberi jelentősége van, nem értik, hogy a nemzeti élet voltaképpen a közös feladatokon való közös munka, és így azt sem tudják., hogy a közös munka részleteit, a maga egyéni munkáját mindenkinek az egyetemes feladatok lift» es érdekekhez kellene alkalmazni«.

Ha azt akarjuk, hogy többet termeljünk, hogy ettől a földtől megkapjuk mindazt, aminek megszerzése csupán a mi munkáinkon nmük. akkor *a) úgy* kell alakítanunk iskoláink tanulmányi rendjét, hogy népünk műveltsége átkalábaqa emelkedjék, a magasabb tekintetek iránt a nagy tömeget is fogékonyabbá, tegyük, másrészt pedig a növendékeket gyanítható életfeladataikra közvetlenebbül előkészítsük; *b) a tanítási eljárás* vezesse bele az ifjúságot magába a munkába, szoktassa rá a dolgozás helyes módjaira és *c) igyekezzünk* felébreszteni mindenkiben a közért való dolgozás szándékát, a közös munkára való készséget. Olyan emberek tudnak és akarnak majd többet termelni, akiket erre az iskola megtanított. Az iskolai tanítás, gyakorlás és erkölcsi nevelés rend éltetésének illetén felfogása a mai állapotokhoz mérten változás lenne; de nem azt jelentené, hogy az iskola szelleme megváltozik, hanem csak azt, hogy az iskola igaz án látná a célt, s hogy köznevelésünknek tenne szelleme! Ez jövőnkre nézve igen nagy dolog volna,

3. Bármily egyszerűnek és természetesnek tetszik is mindez és bármilyen feleslegesnek gondolja is valaki az effének mostani elmondását, mégis számolni kell olyan ellenvetésekkel, amelyek az ilyen irányú cselekvési meggátolják.

Annak, aki azért nem lát indokoltnak semmi intézkedést, mert ez az érvelés nem új, annak igaza van abban, hogy ez valóban nem újdonság; de a kérdés nem is ez, hanem az, hogy, szükséges-e még ma is újra meg újra hangoztatni az iskolának ezt a feladatait? Bizonyos, hogy szükséges, mert ezt a feladatát az iskola ma sem teljesíti.

Ennél az ellenvetésnél komolyabb az a másik, amely éppen pedagógusok részéről merülhet fel, hogy mindezekről éppen a mezőgazdasági többtermelés érdekében beszélünk egyoldalúság, hiszen *a) az iskola s a nevelés kérdéseit tárgyalva* nem anyagi érdekeket, hanem az ifjúság szellemi fejlődését kell szemünk előtt tartanunk; *b) nem szabad* csak valamelyik társadalmi osztály (itt pl. a kisközös osztály) szükségleteihez szabnunk a nevelési követelményeket s egyáltalában *c) az iskolának, a nevelésnek* nem szabad alkalmi okokból módosulnia, hanem, egyetemes érvényű elvekre kell támaszkodnia. Ezzel az ellenvetéssel számolni kell mindenkinek,

aki gyakorlati alapon, a meglevő szükségletekhez alkalmazva akarja a nevelést javítani. Az ilyen törekvésnek ez a felfogás — nem egyszer tapasztaltuk — komoly akadálya. Pedig igazsága csak látszólagos.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy (a) a többet termelésre való képessé és készsé tétel nem azt jelenti, hogy az új nemzedék egyszerűen lélektelen dolgozó géppé válják; azt sem, hogy egyedül az anyagi hasznot lesse s minden eszme és eszmény iránt érzéketlen legyen. Ez a követelmény az eddiginél értékesebb, magasabb rendű értelmességet, a tudásnak több oldalú fejlesztését, vezető eszmék megértését, eszmények felismerését jelenti, mert csak ezen az úton lehet az embert a maga és a köz érdekének tudatos és állandó szolgálására is képessé tenni. Nem kívánunk tehát semmi egyoldalúságot, még kevésbé akarjuk erősíteni az anyagi gondolkodást; azt azonban igenis minden értelmes embernek akadnia kell, hogy népünk tisztábban lássa a munkája gyakorlati célját, jobban értse a dolgozás módját, hogy tehát az iskola az erre való rávezetést kötelességének tartsa.

Éppen olyan nyilvánvaló, hogy (b) ezeken a tárgyalásokon ugyan valóban csak a mezőgazdasági többtermelésről van szó, de nem azért, mintha akár az előadók, akár a tanítóképző-intézeti tanári kar érdeklődése pusztán erre szorítkoznék. Ellenkezően; a tárgyalás alá bocsájtott határozati javaslatok arról tanúskodnak, hogy az előadók a nemzeti élet, mindenik terén fokozni szeretnék a többtermelést elősegítő egyéni képességet és készséget, sőt közüllök egyesek javaslatai csak kiindulnak a többtermelés gondolatából, de a nép gondozásának-egész nagy körét igyekeznek megvilágítani. Azt pedig szükségtelen bizonyítani, hogy amit eddig elmondtam, mindazt éppen, nem valamelyik társadalmi osztály érdekeinek egyoldalú szolgálását célozza, hanem az egész nemzet gyakorlati célzatú nevelésének mintegy alapélveit tartalmazza.

A háború tette égetővé, hogy többet termeljünk, tehát külső okok juttatták bele ezt a gazdasági kérdést a nevelők gondolkörébe olyan erővel, hogy *egyre* itöbbet kénytelenek vele foglalkozni. Ez a körülmény azonban korántsem indokolja, hogy (c) az egész, kérdést tudós vagy inkább tudákos fölényességgel kicsinyeljük s a követelmények megfontolása nélkül a megoldását meg se kíséreljük. Annál szükségesebb a többtermelés nevelésügyi feltételeivel törődnünk, mert ez a tisztán gyakorlati kérdés a nevelélmélet követelményeitől korántsem idegen.

Immár aligha kell erősíteni, hogy a nevelés mivoltát, célját az fogja fel helyesen, aki látja, hogy a nevelés: nemzetnevelés. Azaz: a nemzet fogalma a nevelői gondolkodás középpontja; a nevelés a nemzet körében folyik, az egyének útján a nemzetre hat;

az egyes embereket, valamennyit, a nemzeti feladatok betöltésében, való tudatos részvételre kell előkészíteni. Ebből a másutt már ismételtén kifejtett, felfogásból két követelmény származik: egyik az, hogy a nevelésnek a nemzet helyzetéhez kell alkalmazkodnia., a másik meg a.z, hogy a nép jellemét kell szem előtt tartania. (Wesselényi. M.). Mindkét tekintetben bőven elég egy-két rövid utalás.

Ami a nemzet helyzetét illeti, abban igazán-nem lebet közöttünk ellentét sem párt. sem. osztály vagy felekezet szerint, hogy ez a helyzet feltétlenül több és jobb munkát követel a nemzet valamennyi tagjától. Nem lehet senki a nemzetnek annyira elvakult tagja, hogy ebben a tekintetben elégedett lehetne. Sem nem tudunk, sem nem akarunk eleget dolgozni. Nagyon-nagyon sokan nem is ismerik a saját munkájoknak jó módszerét; éppen a mezőgazdaság terén tömérdek ember nem is sejtí, hogy az övénél jobb, sikeresebb, hasznosabb módon is lehet dolgozni. A nemzet mai helyzete félelmesen igazolja Zrínyi Miklós figyelmeztetését, hogy a niagia erején-védje és tartsa meg magát a magyar..De meg kell értetnünk; a nemzettel azt is, hogy ennek az intésnek ma más az értelme, több. minit Zrínyi idejében. Magunk erején — azaz magunk gazdaság anyagi erején, a magunk munkájának az erején kell megáll amink! S tiszta dolog: evégre ki kell fejtenünk mindenkinek az erejét, mindenkit több és jobb munkára kell képessé tennünk.

Amint ennek a módjára gondolunk, itt van a másik követelmény: egyéni erőket kell nagy tömegben, az egész nemzetben kifejtenünk, ez nem lehet másként, csak ha számba vesszük a nép jellemét. Szomorú vallomáson kezdhetjük ezt a munkát: a nép jellemét nem ismerjük, eddig alig is tanulmányoztuk. Addig pedig amíg a talán-talán, meginduló tanulmányozás valami használható eredményre vezetne, nem várhatunk. A javulás azonban úgyis csak lépésről-lépésre történhetik, nézzük és értékecsítsük hát azokat a jellemvonásokat, amelyeket ismerünk: s e percben, ezek közül is mindössze pár olyat, amely a többtermelés (azaz a több és jobb munka) szempontjából nagy jelentőségű. Így pl. minden javítás feltételének tartom, hogy elismerjük, milyen fogyatékos az egész nemzetben (magyarokban és nem-magyarokban egyaránt) a nemzeti tudatosság és milyen fogyatékos bennünk magyarokban még hazában való helyzetünk ismerete is (a magyar tudatosság). Nem a műveletlenekre, hanem mindnyájunkra gondoljunk: úr és paraszt, az ú. n. művelt középosztály és az iskolázatlan vagy alig isko lázott tömeg e részben nem nagyon különbözik egymástól. Mibeí jelentkezik ez a, hiány s miben állana a nemzeti tudatosság: arról most nincs idő s azt hiszem, felesleges is szólnom, Csak azt emit tern, hogy az egyén tudatossága, látókörének terjedelmét és tiszta ságát jelenti, már pedig tudjuk, aránylag milyen kevesen vannak akiknek látása a falun, városon, megyén túl az egész országra vagy

éppen hazánk európai helyzetére kiterjednie. Ebből következik; hogy kevesen tudják a nemzet helyzetét felfogni, tehát nem tudhatják a saját helyzetöket, érdekeiket és tennivalóikat sem ahhoz alkalmazni. Együtt jár ezzel az a másik hiány is, hogy bennünk erőtlen a közért való felelősség érzése és gyenge „a kötelességérzés is. Valamennyien tudnók ezt e keserves időszakból sok, szomorú adattal igazolni. A másokra való tekintet, az önérdék és a közérdek kiegyenlítése, a rendeletekhez való alkalmazkodás, a józan takarékoság, az igazság szigorú (tisztelete, a munkában való kítartás és a hasonló tulajdonságok — mondjuk szelíden — nem olyan általánosak bennünk, hogy a hiányok miatt komolyan aggódnunk nem kellene. Különösen a mezőgazdaságban nagyon jelentkezik az újítástól való idegenkedés. Van jó tulajdonságunk is elég, de ha semmi más hibánk nem volna is, mint amit itt hamarjában felemlítettem, ennyi is nagyon sürgetné, hogy ezeken, gondos neveléssel segíteni kezdjünk s a szükséges, de hiányzó sajátságokat kifejtsük és általánossá tenni igyekezzünk.

Ennél többet a többtermelés sürgetői sem kívannak a neveléstől, mert így megkaphatják a többtermelés egyéni feltételeit: akiben nemzeti tudatosság van, az tudja, hogy miért és hogyan kell dolgoznia; aki érzi magában a felelősséget a nemzet sorsáért, az kötelességének érzi mindazt, amit szükségesnek felismert és maga, teljesíteni tud. S az iskola azzal, hogy így határozott irányú cselekvésre a tudást, a képességet és a lelki készséget megadja, — ném távozik el eszményi rendeltetésétől, hanem éppen közeledik hozzá, a nemzet szervezetében levő idegen test helyett eleven szervként működik.

4. Ha ekként a többtermelés érdekében ilyen tudást, képességet és készséget látunk szükségesnek & ezt a szükségletet a nevelői gondolkodás is igazolja: nyomban arra a távolabbi feltételre bukkanunk, hogy a többtermelésnek ezeket az egyéni feltételeit az iskolának tudnia kell megteremtenie. Ezzel vetődik fel az a kérdés: vájjon alkalmas-e erre az iskola?

Látni való, hogy ez a kérdés — ha egész terjedelmiében felelni akarunk reá — azt kívánná, hogy valamennyi iskolánkat és mindenik fokú tanító- és tanárképzésünket megvizsgáljuk ebből a szempontból. Ez a vizsgálódás szükséges is, de most szűkítsük a kérdést magára, a mezőgazdasági többtermelésre.

A földműves nép iskolája a népiskola. Ez a mai szervezetében több okból nem alkalmas arra, hogy a népet többtermelésre nevelje. Legelső oka ennek az, hogy az elemi iskolának mind a hat osztályát elvégző gyermekben sem lehet a tudás elég bő, a képesség eléggé iejlett, a lelki készség eléggé szilárd; a gyermek fejlődésére vonatkozó kutatások annyit meggyőzően kinrtattak .már, hogy a 12 évet, gyermek semmi tekintetben sincs készen, az addigi nevelés hatása.

elmosódásának van kitéve, a fejlődőben levő gyermektől tehát az élete munkájára elegendő tudást, fejlett képességet és rendületlen elhatározásokat nem is lehet várni (lelki ok). Tudjuk, hogy a tanulók óriási tömege nem is jár hat osztályt, hanem legfeljebb négyet, semmiképpen sem lehet tehát ezek előkészültsége kielégítő; otthon, gyakorolják ugyan a földművelést, de nem a többtermelés, újabb módjait, hanem a keveset termelés hagyományos módjait látják (társadalmi ok). Akik pontosan, járnak az iskolába, azokban sem ébredhet fel a nemzeti tudatosság stb., nem szerzik meg az erre segítő alapismereteket, ment. a tanulmányok anyaga és ennek az osztályokban való elrendezése ezt meggátolja: a, történelem, természetrajz, gazdasági gyakorlat csak a legfelső éveken van és nagyon szűkösön (tantervi ok). De ha egy-egy elemi iskola tökéletesen megvetné is azzal alapot ebben az irányban, a tanulóknak jóformán nincs módjuk arra, hogy gazdasági irányban tovább tanulhassanak, meri nagyon kevés az erre szolgáló iskola. Aki polgáriiskolába vagy tudós középiskolába megy, azt nemcsak nem akarja a tanterv gyakorlati, gazdasági irányban vezetni, hanem az ottani tanítás anyaga és módja, egyenesen eltéríti a tanulók gondolkodását ebből az irányból (az alföldi kisgazdák fiaiból miért lesz annyi írnok stb.? Ennek ezt az okát sem szabad elfeledni!). Nagy gondot és sok pénzt fordítunk kivált a kereskedelmi iskolákra, de sokkal (kevesebbet a gazdasági szakiskolákra. Mesterségesen gyártunk sok kereskedőt, de nem gondoskodunk arról, hogy legyenek céltudatos termelők.¹⁾

Ennek a következményeit sokszor elmondogatták már olyanok, akik különösen a gazdasági népiskola-, meg a középfokú gazdasági iskola hiányát nemzeti veszedelemként fejtegették (l. pL Czettler, Mezőgazd. szociálpolitika c. nagy művét s a polgáriskolai tanároknak, gazdáknak, az OMGE-nek a mezőgazdasági irányú polgáriskola érdekében írt sok cikkét és emlékiratát; v. ö. pl. Fináczy Ernő, Szakoktatásunkról, Magyar Pedagógia 1916.); ne ismételjük ezeket, de ne is felejtjük el, hogy a mezőgazdasági nevelés Magyarországon mennyire elhanyagolt állapotban van s hogy az elemi iskola hatása emiatt sem lehet elég (iskolaszervezeti. ok). Elemezhetnők a kérdést és találhatnók egyéb okait is annak, amit anélkül is tudunk, hogy mai népiskolánk »nem nevel a többtermelésre még annyira sem. amennyi ilyen életkorú gyermekek iskolájától kitelhetnék.

Természetes volna, hogy erre azt mondjuk tovább: ha a mezőgazdasági több termelés olyan fontos nemzeti érdek és ha ennek a szolgálása a népiskolának is kötelessége, akkor a népiskolát erre

¹⁾ Gazdasági tanintézet volt 1917-ben összesen 61, 2322 tanulóval; ipari szakiskola 52, 5854 tanulóval; kereskedelmi iskola 125, 15147 tanulóval (min. jel. 1914-ről, 60—63. l.) E számok igen jellemzők.

a feladatára nyomban alkalmassá kell tenni. De nem kell sötéten látnunk és bizalmatlankodnunk, csak észre vennünk a tényeket, s ezekből bizonyosra vehetjük, hogy népiskoláinknak a többtermelés érdekében szükséges, az egész népművelés érdekében felettebb kívánatos átalakulása és fejlődése valami közeli időben nem remélhető. Hiszen ami ezt előidézné, mindaz korántsem mai kívánság. Régóta tudjuk és csaknem folytonosan, sokan hangoztatják, hogy ki kellene terjeszteni a (tankötelezettség idejét (ez biztosítaná az iskola hatását); létesíteni kellene szakiskolákat, főként középfokúakat, népfőiskolákat, gyakorlati tanfolyamokat (ekként csökkennének az iskolaszervezeti bajok); a népiskola mai tantervének zsúfoltságán és a tanítás anyagának célszerűtlen elosztásán könnyen lehetne segíteni, ha valóban az élet szükségleteinek a kielégítésére törekednénk (a sikertelenség tantervi okát lehetne ezzel gyengíteni). Mindezek azonban jórészt csak jámbor lelkiek óhajta, kevés, ember törekvése, aminek ugyan nem áll az útjában ellenkező vélemény, még sincs a nyomában érezhető eredmény, Éppen ilyen meddő azok törekvése is, akik egyelőre nem kívánnak semmi újat, sem új iskolafajt, sem új tantervet, csak azt sürgetik, hogy hajsák végre legalább a mai népoktatási törvényt és az érvényben lévő miniszteri rendeleteket! Ha ez megtörténnék, józan körültekintéssel és szigorú következetességgel, akkor megvolnának a kellő tantervek, mert hiszen a tanulmányi rendnek az egyes vidékekhez való alkalmazásait (a helyi tanterveket) nem is egy szabályzat követeli; akkor nem maradna tanulás nélkül olyan ijesztően sok gyermek, mert hiszen a törvény azt parancsolja, hogy mindenütt legyen iskola és a tankötelezettség törvénybe iktatásának itt van már az ötvenedik évfordulója! Tudjuk, hogy akárhány jó szándékú kezdeményezés, félig kész terv volt az intézők előtt mindezekre nézve; tudjuk, hogy állandóan megvan a törekvés a tankötelezettség végrehajtására. S ha mégis így állunk, annak az okait mélyen kell keresnünk, abban a hagyományban, amely az iskolai ügyek intézése terén hazánkban kifejlődött, abban a félre nem ismerhetően alárendelt szerepben, amelyet szerencsétlen politikai életünk a köznevelés ügyének juttatott, azokban a társadalmi viszonyokban, amelyekben csak széleskörű, mindent egyöntetűen átfogó szociális törvényalkotás tudna ahy nyira változtatni, hogy a népiskola, növendékei ne maradjanak el olyan tömegesen az iskolából, hanem tölthessék ott nyugodtan a tanulásra rendelt és szükséges éveket, ne iparkodjanak minden áron a boldogítónak álmott középiskolába, hanem lássák az életnek méltó és jutalmazó feladatait a termelő munkában is. A helyzet remélhetően változik most, de azért mégis kétségtelennek tartom, hogy a többtermelés nagy érdekeit ezen a gyökeres úton, a népművelés újjászervezése útján egyhamar ki nem elégíthetjük, nem vár-

hatunk addig, amíg ezen az úton valamit elérhetünk. Marad tehát egyetlen lehetőség: a mai iskola keretében kell megkísérelnünk a többet és jobbat, a több és jobb munkáira való nevelést.

5. Oda jutunk tehát e gondolatmenetben, ahol ennek a mai tárgyalásnak nemzeti jelentősége igazán felismerhető: a tanító szemlélyéhez. A több termelésnek, a nemzeti közös munka értékének fokozására, az egyéni feltételek megteremtésére törekedve az a legfőbb kérdés: alkalmasak-e erre a tanítók?

Maga az a körülmény, hogy a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete a többtermelés és a tanítóképzés viszonyát tárgyalásra tűzte ki és pedig gazdák és tanárok részéről való együttes megvitatásra: mutatja, hogy a tőlök várt munkára, ebben a, tekintetben a mai tanítók nem eléggé alkalmasok. Nyíltan ez az értelme az előttem elhangzott beszédeknek és javaslatoknak is. De ugyanezek megjelölték a módot is. amelyen az új tanítónemzedék a többtermelés érdekében szükséges nevelő munkára: az eddiginél jobban előkészíthető. S itt megvan az a szerencsénk is, hogy a tanítónevelés és kívánatos irányú belső alakítására mindkét tényezőnek, t. i. a tanárságnak és a kormányzó felsőbbiségnek a közreműködése bizvást remélhető. A tanítóképző-intézetek jóakarátú, lelkes tanári karában nagy számmal vannak minden üdvös újítás iránt fogékony, minden új munkára kész férfiak és nők, megvan tehát az állandó javulás személyi feltétele. A tanítóképzés javulását és emelkedését azonban csak az biztosítja, hogy bizonyos kölcsönösség alakul ki a tanári testület és a kellő alakulást elősegítő, céltudatos, erős felsőbbiség között: nemcsak a tanárok képesek arra, hogy a rendelkezéseket pontosan végrehajtsák, hanem ők is megtalálják eszméik és javaslataik jóakarátú (mérlegelését s eléri nem egyszer a megvalósítását. Közoktatási intézményeink életében itt van meg a legnagyobb mértékben a legtöbb helyen annyira, hiányzó következetes vezetés. Ezek a körülmények azzal biztatnak, hogy a többtermelés kérdése, a nemzeti jövőnek ez a nevezetes követelménye is haladéktalanul megnyeri a tanítóképzés részéről a mellőzhetetlen támogatást. Ha ez a két tényező most felismeri, hogy a népnevelés vezető gondolatává a többtermelésre való nevelésnek kell lennie és hogy evégre ugyanezt a gondolatot a tanítóképzésben is következetesen érvényesítenünk kell: akkor a nemzet megérősödésének alapvető biztosítója lesz a kezünkben. Ezzel a tanítóképzést megerősítjük fejlődésének abban a vágányában, amelyről teljesen sohasem zökkent ugyan ki, de amelyet néha mintha szeretett volna „magasabb” érdekek miatt el-elhagyni: a tanítóképzés annál jobb, minél jobban képessé teszi a jelölteket arra, hogy a népnek gondviselőjévé, vezetőjévé válhassanak. Gondját, viselni csak annak tudjuk, vezetésünknek is csak az enged, aki látja, Hogy ismerjük és kielégíteni

is tudjuk a szükségleteit. Eötvös művelődési politikájának egyik alaptétele volt, hogy csak annak az iskoláinak lehet meg a kívánt hatása, amelynek a közönsége az iskolai tanuláshoz a hasznát felismeri, az iskolának tehát az élet szükségletéhez kell alkalmazkodnia. Az iskola, meg olyan, amilyen a tanító.

Természetes, — mi tudjuk legjobban, — hogy a tanító nem tehet meg mindent, amire a népnek jobbá, munkásabbá, boldogabbá tételére szükség volna. Még ter mász élesebb, hogy a tanítóképző négy év alatt nem (adhatja meg a tanítónak a nagy feladataira való teljes lelki felszerelést, kivált mai szervezetében, 14—18 éves gyermekeknek, akiket nem a hivatottság érzése vonz erre a pályára és akikben az oklevél átvételekor nem lehet kialakult a tanítóban szükséges nemzeti tudatosság. Éppen ezért fontos követelmény, hogy az egyes tárgyak tanítása módosuljon abban az irányban, amely az élettel való kapcsolódást biztosítja s amelyet a mennyiségben, természetrajzban s a tanítóképző-intézetnek valamennyi tantárgyában (földrajzban, történelemben, de a magyar szellemi fejlődés ismertetésében is) megfelelően érvényesíteni lehetne; fontos, hogy a tanítójelöltek szemét megnyissák s ne csak ismeretek befogadására, hanem a nemzeti élet jelenségeinek önálló szemlélésére, a nép megértésére is megtanítsák, amire a imái javaslatok között Barabás Endréé nyújt útmutatást; szükséges, hogy a tanító munkájának a területét kiterjesszék az iskola falán túl s ennek megteremtésük a lehetőségét minden (anyagi és szellemi) tekintetben, amire Fekete József gondolatai vonatkoznak; mellőzhetetlen, hogy a tanítóképző-intézet szervezete, a tanítónevelés rendje a néptanító mai feladataihoz mérten átalakíttassék, ezért szorosan ebbe a gondolatkörbe tartozik a közgyűlés másik tárgya, a tanítóképzés újjászervezése is.

6. De mindeme szükségleteket kielégítve sem lesz a népnevelés igazán sikeres, ha az állam kormánya nem gondoskodik arról, hogy a néppel érintkező minden cselekvő jelöltjeit (papot, orvost, jegyzőt, birtokost és a többi) a néppel való bánásra, népismeretre, munkája és személye hatásainak elgondolására és felismerésére előkészítsék. Hiába lesz minden javító törekvés ezen a bennünket most foglalkoztató területen is, amíg el nem terjed az a gondolat, hogy mindenki nevel, nemcsak a tanító, nemcsak az iskola! A nevelői gondolkodás általánossá válását tartom a nemzeti megújulás legmélyebben levő feltételének. „Erre sokszor hallottam már, hogy utópia. De sohasem voltunk hozzá olyan közel, mint ezekben az időkben, amikor minden ép eszű és csak mérsékelten is gondolkodó embernek látnia kell, hogy a jövő csak akkor van kezünkben, ha az új nemzedéket, a gyermekeket ki nem eresztjük hatásunk alól! A nemzet jövője követeli, hogy mindennél nagyobb gondot fordítsunk a tanítók és tanárok nevelésére. Nem szabad, hogy a nemzet javával törődök, bennünket tanítókat és a tanítók tanítóit

magunkra hagyjanak! Ezért olyan fontos ez a mai gyűlés, amelyen tanárok és gazdák együtt keresik a módot a népnek és a nép, nevelőinek okosabb nevelésére. Ez az együttes munka győzze meg mindkét fél távollevő hozzátartozóit; is arról, amit itt világosan látunk: itt nem szakszerű apróságokról van szó, nem a gazdák szűfckörű érdekéről és a tanítóképzés részletkérdéseiről, hanem a legnagyobb-ról, az igazi politikáról, a holnaputáni munkáskezekről. Bár válnék ez a kezdeményezés kiindulásává az iskola és a nemzeti szükségletek tökéletes egybehangzásánál!

Tudománypolitikai kérdések.¹⁾

1. Bármelyik ponton nyúlunk is művelődésünk ügyéhez, mindenütt égetően szükségesnek mutatkozik a vezető gondolatok tisztázása és a szükségletek megállapítása. A művelődési politika egész, óriási területén alig van olyan részlet, amelyen rendkívüli hiányaink ne volnának, amelyen ne találánk hosszú idő óta elintézetlen, sőt-i Indítunk szerint meg sem fontolt tennivalókat; aligha akadnánk olyan részletre, amelyre vonatkozóan újabban vagy régebben megvalósításra méltó javaslatok nem hangoztak volna el minden következés nélkül! Ez a panasz így csak állítás, de nyomában igazoltnak tűnnék fel, amint bármelyik részletet alaposan megvizsgálnék s különösem, ha a művelődési politika körének egyes szakaszait egymásra való vonatkozásaikban vennők szemügyre. Nem lehet tagadni, hogy jóakarát és kezdeményezés volt elégszer és az is bizonyos, hogy van siker is: műveltségünk fokozódott és a művelődés terjedt. De későbbi visszatekintők fogják majd megállapítani: mi volt ebben a tudatos irányításnak, a szervezett gondoskodásnak a része s mi a művelődési vágy természetes gyarapodásának és egyes csoportok nem hivatalos buzgalmának. Nekünk, ma élőknek, most mellőznünk lehet minden eféle bíráló szemlélődést és ehelyett, csak a jövő nyomasztó bizonytalanságára való tekintettel, arra kell törekednünk, hogy a mai feladatokat ismerjük fel es ezeket kezdjük rendre megoldani.

Ezzé] az alkalommal a művelődési politikának arra a területére óhajtom a figyelmet felhívni, amelyet tudománypolitikának nevezhetünk. Ezzel az összetétellel kifejezzük azt a gondolatot, hogy a tudományos munkának határozott szervezetre, e szervezeten világos irányító eszmékre van szükségé. Maga a tudományos tevékenység az egyéneknek benső, személyes kérdése ugyan, de hogy rendszeresen folyják, az a nemzetnek — ha jövőjére gondol — ugyanolyan életszükséglete, amilyen a közlekedés vagy közlelmezés. Ahol mindén megvan, mindenre elég ember és minden szükséges eszköz, ott ám hagyják mentére a dolgokat; de ahol sok a hiány,

¹⁾ Megjelent a Magyar Paedagogia 1917. évf.

ott előrelátóan gondoskodni kell arról, hogy a tudomány terén is meglegyen, ami az életnek, az erősödésnek, a fejlődésnek követelménye. Ma már látjuk, hogy a földművesre sem lehet ráhagyni, hogy csak annyit termeljen, amennyire magának van szüksége és csak azt, ami neki tetszik vagy jónak látszik. A gazdasági politikától várjuk, hogy gondoskodjék (annyiról, amennyi az egész nemzetnek kell és mindenféleről, ami kell, sőt annyiról és olyasmiről is, hogy a magunk értékét a külföldnek is megmutathassuk és külföldön is forgathassuk. Ezért aztán íme szervezik gazdasági életünket. Ugyanilyen, gondoskodást várunk a tudománypolitikától is: történjék meg minden, amire a tudomány as munka terén a nemzetnek szüksége van, végezzünk el mindent, ami az egyetemes tudományos életben senkinek másnak nem lehet feladata, csak nekünk. S amint ilyen értelemben szervezzük a tudományos munkásságot, azaz kijelöljük a céljait, megteremtjük személyi és anyagi feltételeit, lépésről-lépésre felhasználjuk az eredményeit és biztosítjuk a folytonosan tovább való haladást: használtunk magunknak közvetlenül, mert bekapcsoltuk a tudományt nemzeti életünkbe és használtunk közvetve is, mert a magunk dolgainak alapos elvégzésével nagyobb becsületet szereztünk más népek szemében, mintha csak a minden népre egyaránt tartozó kérdésekkel foglalkoztunk s így a magunk feladatait árván, hagytuk volna. Vagyis tudománypolitikán nem elég azt értenünk, hogy tudományosságunkat szervezzük és tervszerűen fejlesszük, hanem érteni kell azt is, hogy a tudomány politikai hatalom/, azaz a nemzet sorsára kiható, tehát a nemzet érdekében figyelmet, segítséget, természetéhez szabott gondozást követelő része a nemzeti életének.

Talán senki sem érzi könnyelmű vádnak, hogy ilyen értelemben vett tudománypolitika hazánkban eddig nem volt a szükséges „mértékben. Voltak és vannak egyesek, hatalmon levők és hatalom nélküliek, akik (tudtak volna tudománypolitikát csinálni, de vagy az idjők hiányzott hozzá vagy megakadtak azon, hogy ebben a tekintetben sincs nálunk megértő és támogató közvélemény. Pedig nem nehéz belátni, hogy a művelődés olyan folyamat, amelynek számos feltétele van s egyik a másik nélkül majdnem hiában van.

Minden szervezetnek a részei kölcsönösen hatnak egymásra; ha egyik rész nem él teljes életet, a többi is szenved. Azt már mindenki úgy látja, hogy a népnevelésünket nem hagyhatjuk mostani állapotában; el kell terjeszteni azt a véleményt is, hogy nemzeti életünknek, újjáéledésünknek éppen ilyen feltétele a legmagasabb rendű, hosszú időn át következetesen folytatott (tudománypolitika is. „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma (Széchenyi), mert a nemzeti műveltség szervezetében hiányzik az életető, életet jelentő vérkeringés, ha a legfőbb szerv, a műveltség emelkedésének igazi biztosítója nem fejlett teljesen. S ez a szervezetünk

mindaddig nem lehet tökéletessé, amíg ki nem dolgozzuk a művelődési politika nekünk való rendszerét és ebben a tudománypolitikát; ez a legelső feladat, amelynek a teljesítéséről kell gondoskodni azoknak, akiknek mód jöikban vam.

Addig is, amíg ez a tudományos munka végbemegy, a tudományos élet mindenik ágában számba kellene venniök az íróasztalon és a dolgozószobán túl is tekintő tudósoknak: miféle tennivalókat állított eléjük a mai élet; mit tudnának öök megoldani vagy megoldásra előkészíteni, megalapozni a nemzet jövőjének égető kérdésiéi közül milyen emberekre és mennyire, a meglevök közül kikre volna szüksége az egyes tudományágaknak, hogy a rombolás; után kezdődő építés a kívánatos erővel folyhassék. Amit pl. az orvosok csinálnak most a népegészségügy nagy kérdéseivel, azt kell megtenni minden téren, de nem csak gyakorlati intézkedések sürgetése, hanem a tudományos munka, irányítása, szervezése céljából is, hogy a következő gyakorlati intézkedéseket előkészítsék és sikerét biztosítsák. A politika: a nemzet sorsának irányítása; a tudománypolitika: a tudományos munkának a nemzeti jövőre tekintő szervezése. Nem azt kívánja, hogy az egyes tudósokat elmélyedéazokból a „mindennapi élet” minduntalan kiragadja (hogy lenézik ezt némelyek s hogy fojtogatja most öket isi ennek a gondja!), hanem arra törekszik, hogy a tudomány is legyen a nemzet életének szerves alkotóeleme, valóban éltető lelke! Ilyenné csak úgy válhatik, ha a tudomány művelői személyesen is felismerik ezt az élet-hivatást s ha a tudományra is gondot viselő, azaz a tudományos munkásságot minden irányban biztosító állam a tudománynak ezt az jelentőségét a legapróbb részletkérdésekben is. szemé előtt tartja.

Ezen az úton most arra kellene rátérnünk: vájjon a bennünket itt közvetlenül érdeklő területen, a neveléstudományban, mire kell gondolniök eszerint a szakembereknek s milyen gondoskodást várunk éppen most az államhatalomtól a magyar neveléstudomány fejlődésének a biztosítása tekintetében. Mindkét kérdés, időszerű; az elsőről már beszéltünk e folyóiratban is, másutt is; a második elől sem szabad már sokáig kitérnünk. A következőkben azonban nem erről lesz szó, hanem bemutatok három olyan közleményt, amely tudománypolitikai szempontból fontos gondolatokat vet fel.

2. Egy tudományágról szól ugyan, de azért általános érdekű és egyetemes érvényű igazságokat tartalmaz az a megnyitó beszéd, amellyel gróf Klebelsberg Kunó a Magyar Történelmi Társulat 1917. évi közgyűlésén elnöki székét elfoglalta (1. Századok, 1917. 4—5. sz.). A beszéd második része tartozik itt reánk. Ebben az az alapgondolat, hogy „a magyar történelem a maga ihlető erejét akkor tndja «napjainkban megint igazán kifejtteni, a tudományának megadjuk a neki való szervezetet”. A szükséges tehetségek

megvannak, de szervezés és vezetés kell a kifejtésökhöz és hasznosításokhoz. Evégre meg kell teremteni a tudósevelés valamennyi előfeltételét; szervezni kell megfelelő számú állást, hogy a történelem önálló művelésére valóban hivatottak megélhetése és előmenetele biztosítva legyen; gondoskodni kell a források összegyűjtéséről és közzétételéről s elő kell segíteni történelmi művek kiadását; fokozni kell a közönség érdeklődését a történelem iránt általában bele kell vinni a magyar köztudatba a tudományos munka fokozottabb becsülését. Ezeknek az általános tételeknek a kitűzése után a valóság szomorú képének hű rajzát találjuk arról, hogy milyen akadályok vannak ma a tudományos hajlamú, de szegény, középosztálybeli ifjak tanulásának útjában. Szervezni kívánja a tehetségek kiválasztását; nem pályadíjakkal és jutalmaikkal, hanem ösztöndíjakkal és tanulmányútisegélyekkel lehet a bimbózó tehetségek kifejlődését elősegíteni. S ebben az államnak teljes mértékben ki kell vennie a résziét, nem szabad mindent a társadalom áldozatától várni. Nem szabad egyének személyes vállalkozására bízni, hanem állandó intézményekkel kell biztosítani a tudományos munkát, gondoskodni kell ennek folyamatosságáról, szakszerű előkészítéssel kell áthidalni az egyetemi szeminárium és a külföldi kutatás között levő űrt.

Mindez a többi tudományra is majdnem szószerint illik. Az meg még általánosabb érvényű, amit arról mond, hogy milyen fontos tényező az a szellem, amelyben a tudományos és főiskolai ügyek adminisztrációja az ügyeket intézi. Itt a fiatal tehetségeknek egyénenként való megismerését hangsúlyozza; az egyetemeken a mindenütt szükséges főszakokon kívül sajátos feladatú, külön tanszékek állítását kívánja (így pl. Debrecenben a török hódoltság és a protestantizmus, Kolozsvárt az erdélyi fejedelmek története, Pozsonyban a XVII—XVIII. sz. latinnyelvű magyar irodalom számára). A nálunk alig-alig ébredező „főiskolai pedagógia” körébe tartozik az a nagy jelentőségű javaslat, hogy a bölcsészeti karon is állítsanak adjunktusokat a rendes tanárok mellé, ezzel biztosítsák agy felől a tanár idejét a tudományos kutatás részére, másfelől a kezdők rendszeres vezetését.

A tudományos munka középpontjain kívül figyelmet kíván fordítani Klebelsberg a vidékre is, először azzal, hogy a vidéken élő tanárok tudományos foglalkozásához megadjuk a segédeszközöket s megnyissuk előttök a tudományos előmenetel útját, de azután Azzal is, hogy a tudomány feladatának ismerjük el a közönségnevelését, ízlésének és igényeinek fejlesztését. így les» a tudománynak elég művelője s a tudományos irodalomnak elég fogyasztója. A négy egyetemről azt várja, hogy megannyi nagy művelődési gócponttá fejlődik, egymásra is hat. de mégis önálló utat jár s lassankint meg-

változtatja a tudományosság fejlődésének mai nagy akadályát a napi politikával való túlzott foglalkozást.

Ebben a fejtegetésben különösen fontos az a gondolat, hogy a négy magyar egyetemnek önálló utakon is kell járnia, azaz a magyar tudományosság körében sajátos feladatokat is kell teljesítenie. Az egyetem jellegét azonban minidig tanárai adják meg s ezek személyes munkáját éppen a tudomány érdekében nem lehet megkötni, sem irányítani. Tehát mintha úgy látszanék, hogy az egyetemeket sem lehet valamilyen irányúvá tenni. Azonban az egyetemi tanár munkájának is van egy szabályozója a tudományom lelkiismereten kívül: a tanszék. Ezért fontos, hogy határozott feladatú tanszékek is legyenek; aki ilyenén ül, az azt a határozott feladatot tartozik teljesíteni. Ilyen értelemben valóban lehet észükséges-beszélni az egyes egyetemek sajátos feladatairól s különösen, arról, hogy a most felállított két új egyetemről és a ma még semmiképpen eléggé el nem látott kolozsvári egyetemről miféle külön feladatok teljesítését is várjuk. Ezért érdemelnek figyelmet kivált az új egyetemeken elhangzó rektori beszédek; ezek mutatják azt a szellemet, amelyben az új tanárok első választottjai az egyetemiét vezetik, azokat az alapokat, amelyekből fokozatosan a hagyomány kialakul.

E beszédek közül Pollner Ödön, 1915—6. évi pozsonyi rektoré egyenesen azt választotta tárgyául: mi a feladata az új egyetemeknek a nemzeti művelődés terén. (Az új egyetemek és a nemzetikültúra. Pozsony, 1916. n° 16 1.) Ezt így foglalja össze: „A magyar állam fenntartása a magyar kultúra fejlesztésének az útján érhető ei biztosan; a magyar kultúrának ebben az országban való megerősödésétől, elterjedésétől, minden más kultúra felett való fölsőbbégétől függ nemzeti jellegünk fenntartása, a magyar nemzetnek a magyar államban való hegemoniája, a magyar államnak, mint olyannak fennmaradása.” A feladat pontosabb meghatározásához a nemzet fogalma viszi közelebb. A nemzetet művelődési közösségnek tartja; a nemzet: „az egyforma műveltségen, egyforma kultúrán és ennek tudatán alapuló kapcsolat az egyesek között”. Ezt a kapcsolatot több tényező együttléte fejleszti ki; ezek: a nyelv, erkölcs, szokás, életmód, gondolkodás, magános életviszonyok, jogintézmények, művészet, költészet, bölcselet, a földrajzilag egységes és összetartozó földterületen, hasonló természeti viszonyok között való élés, egységes állami szervezet, sűrűbb érintkezés. Ugyanezek a feltételei annak is, hogy különböző fajú népelemek között is nemzeti közösség létesülhessen. Ez a gondolat természetesen a magyarság helyzetének a fejtegetésére vezet, hiszen mi nem egynyelvű nemzet tagjai vagyunk, már pedig a soknyelvűség-különböző művelődési közösségekbe való tartozást is jelent és ez az államra bomlasztó hatású lehet. Ebből következik Polner szerint

az egyetemek feladata. Ha ugyanis a nemzetben hiányzik a nyelvi egység, akkor legalább a művelődés más elemeinek kell a soknyelvűeket összefűzndők; evégre — írja — a vezető nemzetnek műveltségben legerősebbnek kell lennie s művelődésének az eltérő nyelvekre is ki kell terjednie; erre pedig legfőbb eszköz „a nemzet kultúrájának érdekeit szplgáló felső, különösen az egyetemi oktatás.” Ezt kell a legmagasabbra emelni, ha a népműveltséget fokozni akarjuk, ezért kell az igazságot mindenütt egyképpen kutató, nemzetközi tudományt legfőbb fokon tanító és művelő intézményeknek, az egyetemeknek, a sajátos nemzeti művelődést erősíteniök, fokozniuk és terjeszteniök. Ezen az általános feladaton belül a pozsonyi egyetem feladatait abban látja, hogy 1. erősítse és terjessze a magyar művelődést, tisztelve a nem-magyarok nyelvét, a magyar kultúra szolgálatába állítva értékes tulajdonságaikat s ezzel is megszilárdítva a művelődési közösséget; 2. ott a határon legyen a művelődés tekintetében is magyar határkö, a magyar és német művelődés közvetítője.

Ebben a beszédben tehát az egyetemek a nemzeti politika legnevezetesebb tényezőiül jellennek meg s bizonyára mindenki örül annak, ha a pozsonyi egyetem ezt a magasra tűzött célt igyekszik elérni. Azt azonban sajnálnunk kell, hogy a szerzőnek az alkalom nem engedett módot egy-két gondolatának részletesebb tárgyalására, mert így éppen a mai viszonyok között s éppen Pozsonyban nagyon fontos kérdések maradnak kellő tisztázás nélkül. Ezek a kérdések voltaképen egymásból fakadnak, mert az egyik: a nemzet fogalma, a másik: hazai nemzetiségeink és a magyar tudományosság viszonya. Amit Polner ezekről mind, nem deríti, fel teljesen, hogy vajjon nemzetzen csak a magyarságát kívánja-e érteni, illetőleg hogy mindenik, külön nyelvet beszélő nemzetiséget is egy-egy nemzetnek tekint-e (erre mutat, hogy „vezető nemzet”-ről beszél). Ez a kérdés fontos, meft a tudományegyetem nemzeti feladatául nagyon helyesen ki-tűzött egyesítésnek más-más lehet az értelme abban a két esetben és a megállapítandó értelmezésből más-más következik arra, hogy a nem-magyar nyelvűek milyen viszonyban lesznek vagy lehetnek a nemzeti célokat szolgáló egyetemekkel. Polner Ödön beszéde azt mutatja, hogy ő eziránt a kérdés iránt mélyen érdeklődik; a pozsonyi és kolozsvári egyetemnek sajátos kötelessége is, hogy ezzel, a tárggyal bővebben foglalkozzék.

Ezt a kötelességet egyébként a magyar tudományosság minden munkásának éreznie kell a maga körében. Erre hívta fel a figyelmet legutóbb Bleyer Jakab a Történelmi Társulat új munkatervének megjelenése alkalmával írt hozzászólásában s amit erről elmondott (A magyar tudomány és a hazai nemzetiségek; Magyar Figyelő 1917 aug. 1.). azt mint egyenes folytatást és kiegészítést illeszthetjük a pozsonyi rektori beszédhez és a magyar tudománypolitika

egyik legfontosabb, halaszthatatlan kérdésének valljuk. Teljes egyetértéssel ajánlom olvasóink figyelmébe ezeket a sorait:

„Mindenen, ami ebből a földből sarjad és rajta terem a magyar erőnek kell uralkodnia és az erő-összetevők közül elsősorban az oly kevésbé méltatott magyar tudománynak. Ne csak a politikában és állami kormányzatban legyen a mienk a feltétlen vezetés, hanem a kultúrában is, ennek minden terén és minden nemzetiséggel szemben! A magyar tudománnyal is hozzánk kell fűznünk a nemzetiségeket., éppen a tudománnyal, mely szinte egyedül érezhető: nem sértő és mégis hódító módon a magyar felsőbbiséget és jóvá teheti és kiengesztelheti sokszor azt is, amit a politika, rontott vagy elhibázott, Ezzel egyúttal elérhetjük azt is, hogy a külföld, hol oly sokszor emelik a szellemi elnyomás vádját, éppen a magyar tudományon át lesz kénytelen nemzetiségeink megismeréséhez és megértéséhez félközni. Ami természetesen fokozottan kötél össégünké teszi, hogy tudományunk ebben az irányban is objektív törekvésű maradjon és ne szegődjék a tiszta tudományon kívül eső célok szolgálatába. A magyar munkabírásnak és szervező erőnek itt roppant tér nyílik s a siker biztosításához kultúránk hivatásod vezetői részéről alig kell több, mint egy kis tevékeny érdeklődés és egy kis erkölcsi és anyagi támogatás, E kettő segítségével akár egy rövid évtized alatt is megteremthetjük egyetemünk és különböző tudományos társulataink, elsősorban akadémiánk keretében mindazokat a szellemi és személyi feltételeket, melyek a feladat megoldására szükségesek.”

Magának ennek az egy kérdésnek a nagysága is mutatja, hogy ezeken a gondolatokon, a tudományos munka szervezésén és az innen eredő többi kérdésen nem szabad átsiklania senkinek, aki a magyar tudománynak a nemzeti étellel való kapcsolatát látja, a tudományt a jövőre is kiható tényezőnek tudja és hatását fokozni is akarja. Kötelességnek, sürgősen és teljes erővel elvégzendő kötelességnek tartom, hogy mindenik: szaktudomány munkásainak a testületei ezeket a kérdéseket megvitassák, eldöntsék és a megállapodásokat erélyesen érvényesítsék. Első sorban a Magyar Tudományos Akadémiától várjuk ezt, mert ennek keletkezésével adott kötelessége, hogy nemzeti tudománypolitikát folytasson. S várjuk a Felsőoktatásügyi Egyesülettől, amelynek csak ez lehet a legfőbb» tagjait egyesítő feladata. De feladata ez minden más testületnek is, amely önmagát a saját tudományos területén összefoglalónak, irányítónak tekinti és minden intézménynek (egyetemeknek, más főiskoláknak), amelynek alkalmazottjai önálló munkával tartoznak a nemzeti tudomány egyetemes céljait szolgálni. És fontos, hogy a tudományos megvitatás nyilvánosan történjék. Láthassuk, hogy folyik a munka, hogy nem engedjük sodortatni magunkat; nyugodhassanak meg sokan, akiket most keserű nyugtalanság

emészt e kérdések elhanyagoltsága, miatt; nyerhessenek a vezetők új munkatársakat, hiszen ebben az országban még a háború is hagyott egy csomó, értékes fiatal erőt, azokat bevonni, szervezni, érvényesülésében segíteni, azaz számokra nekik való munkatereket biztosítani jövőnk iránt való kötelességünk.. Ha lesz magyar tudománypolitika, akkor majd kifejlődik, az egész magyar művelődési politika is, amely nem egyesek, miniszterek vagy jórészt ismeretlen és hatástalan, emberek személyes politikája lesz, hanem amelyben az egész nemzet a maga életének legerősebb biztosítékát látja! Arról nem is kell beszélnem, hogy ebből a köznevelés ügyére mint minden haszon következne.